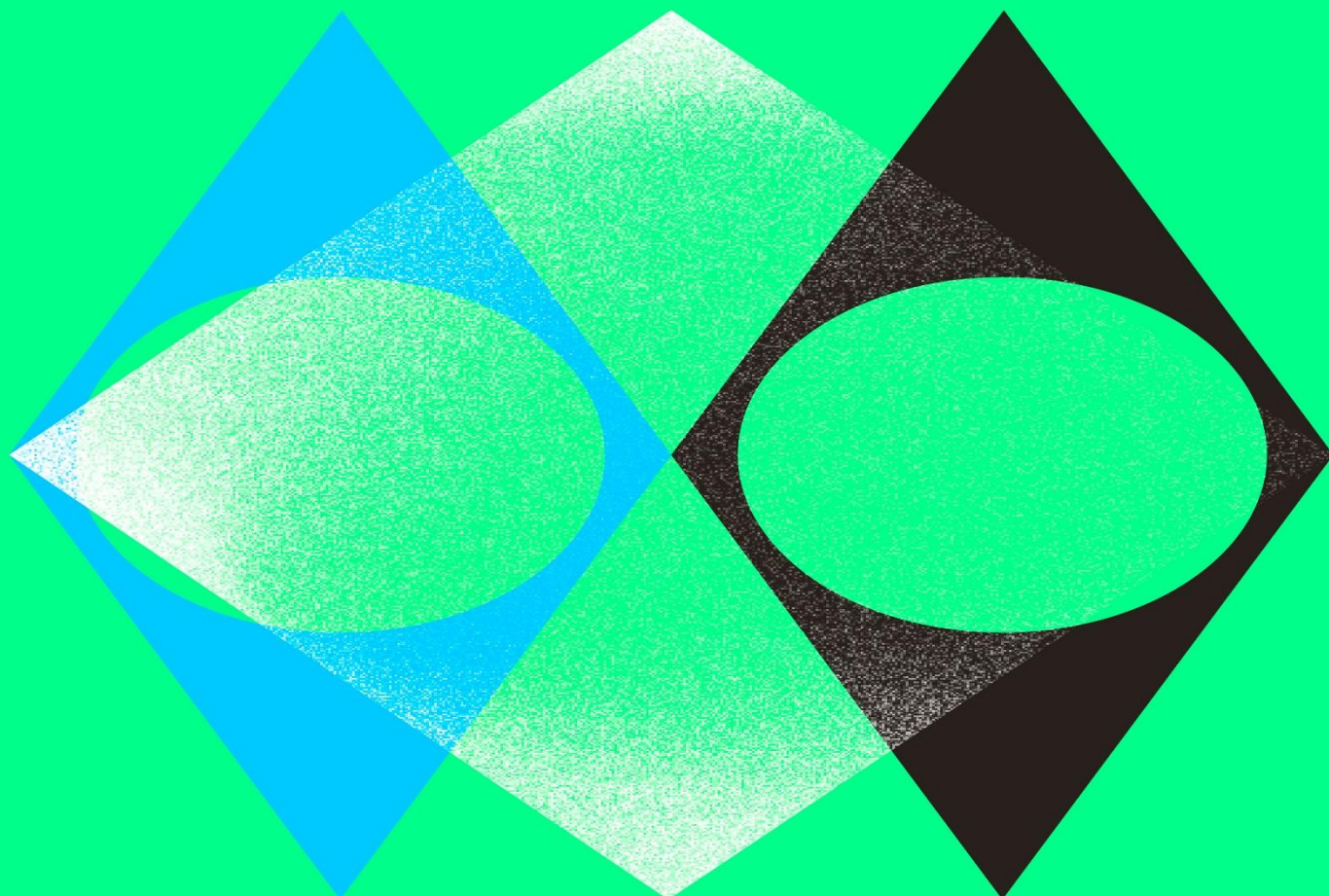

Waarde van cultuur

De sociale waarde van cultuur

Hanne Goemaere, Bram Spruyt & Jessy Siongers

Inhoudsopgave

1.	Sociaal kapitaal	3
1.1.	<i>Definitie</i>	3
1.2.	<i>Cultuurparticipatie als bron van sociaal kapitaal</i>	5
1.3.	<i>Het verband tussen sociaal kapitaal en andere (sociale) waarden van cultuur.....</i>	9
2.	Sociale vaardigheden	12
2.1.	<i>Definitie</i>	12
2.2.	<i>Het verband tussen cultuur en sociale vaardigheden.....</i>	13
2.1.1.	Mensen met sociaal-cognitieve problemen	13
2.1.2.	Kinderen en jongeren	16
2.1.3.	(Jong)volwassenen en andere deelnemersgroepen	17
2.1.4.	Type culturele activiteit.....	18
2.1.5.	Mogelijke verklaringen voor het verband tussen cultuur en sociale vaardigheden	19
3.	Sociale cohesie	26
3.1.	<i>Definitie</i>	26
3.2.	<i>Het verband tussen cultuur en sociale cohesie</i>	28
3.1.1.	Mogelijke verklaringen voor het verband tussen cultuur en sociale cohesie	33
4.	Sociale inclusie	39
4.1.	<i>Definitie</i>	39
4.2.	<i>Het verband tussen cultuur en sociale inclusie.....</i>	39
4.1.1.	Sociale inclusie van ouderen.....	41
4.1.2.	Sociale inclusie van daklozen	44
4.1.3.	Sociale inclusie van etnisch-culturele minderheden	46
4.1.4.	Sociale inclusie van mensen met mentale gezondheidsproblemen	50
4.1.5.	Sociale inclusie van gedetineerden	52
5.	Lokaal imago – gemeenschap.....	54
5.1.	<i>Definitie</i>	54
5.2.	<i>Het verband tussen cultuur en lokale identiteit en lokaal imago</i>	55
5.3.	<i>Het verband tussen cultuur en gemeenschapsontwikkeling en -versterking.....</i>	57
5.4.	<i>Uitdagingen</i>	64
6	Besluit.....	68
7	Bijlage: het meten van sociale waarde	70
7.1	<i>Sociaal kapitaal</i>	70
7.2	<i>Sociale vaardigheden.....</i>	71

7.3	<i>Sociale cohesie</i>	79
7.4	<i>Sociale inclusie</i>	81
7.5	<i>Lokaal imago – gemeenschap</i>	82
8	Referenties	84

Dit deelrapport over de waarde van cultuur focust op de sociale waarde van cultuur. Cultuur is op zich een door en door sociaal fenomeen. Daardoor is de sociale waarde van cultuur mogelijk intuïtief meer voor de hand liggend in vergelijking met andere waarden van cultuur. Naast een financiële *return*, heeft cultuur namelijk ook een sociale *return* waarbij de sociale voordelen opwegen tegen de gemaakte kosten (Gómez-Zapata & Barrio-Tellado, 2023). Ook wetenschappelijk onderzoek besteedde meermaals aandacht aan het onderzoeken van de sociale waarde van cultuur. Zo onderscheidt Domšić (2021) onder andere verschillende dimensies van sociale ontwikkeling. Een eerste dimensie omvat sociale cohesie, betrokkenheid en gemeenschapsrelaties. Deze dimensie zal in dit rapport als twee aparte onderdelen behandeld worden, namelijk sociale cohesie en sociale inclusie. Domšić (2021) ziet sociale cohesie als de creatie van duurzame en stabiele gemeenschappen gebaseerd op de wederzijdse samenwerking van individuen (Fonseca et al., 2019). Dit rapport behandelt sociale inclusie als aparte dimensie om in te zoomen op personen of groepen die doorgaans minder betrokken zijn in de samenleving. De tweede vorm van sociale ontwikkeling omvat het lokale imago en identiteit en de zogenaamde ‘*sense of place*’, wat binnen dit rapport zal benoemd worden als lokaal imago/gemeenschap. Op basis van de literatuur onderscheiden we daarnaast ook de aspecten sociaal kapitaal en sociale vaardigheden.

Samengevat bespreekt dit rapport daarmee vijf aspecten van de sociale waarde van cultuur: (1) sociaal kapitaal, (2) sociale vaardigheden, (3) sociale inclusie, (4) sociale cohesie en (5) lokaal imago en gemeenschapsvorming. We gaan daarbij telkens in op zowel het individuele als het collectieve niveau. De sociale waarde van cultuur wordt uitgedrukt aan de hand van een hele reeks aspecten en gemeten via een groot aantal indicatoren. Meer informatie bij de gebruikte meetinstrumenten en hun theoretische onderbouwing wordt gegeven in de bijlage van dit rapport.

1. Sociaal kapitaal

1.1. Definitie

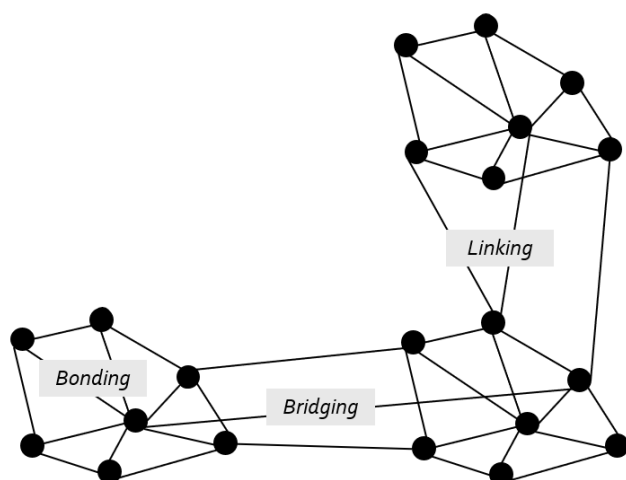
Er zijn verschillende benaderingen van sociaal kapitaal waarbij de visies van Bourdieu (1997) en Putnam (2000) toonaangevend zijn. Over het algemeen legt Putnam (2000) meer nadruk op het collectieve aspect van sociaal kapitaal (bijvoorbeeld door aan te tonen dat in steden met een meer intens sociaal leven er ook minder politieke corruptie is), terwijl Bourdieu (1997) sociaal kapitaal veeleer benadert als een individueel vermogen (bijvoorbeeld de mate waarin individuen via hun sociaal netwerk hulpbronnen kunnen mobiliseren). Bourdieu (1997) beschouwt sociaal kapitaal vooral als een van de vormen van kapitaal - naast economisch en cultureel kapitaal - die individuen gebruiken om sociale voordelen te verkrijgen. Sociaal kapitaal draagt in die zin vaak bij aan (de reproductie van) sociale ongelijkheid. Sociaal kapitaal bestaat uit sociale hulpbronnen die beschikbaar zijn door het bezit van duurzame sociale netwerken gebaseerd op wederzijdse bekendheid en erkenning (Bourdieu, 1997). Deze individuele middelen interageren met andere vormen van kapitaal (economisch en cultureel). Men spreekt vaak pas over sociaal kapitaal wanneer de sociale banden die iemand heeft gebruikt effectief een voordeel opleveren voor de betrokkene (Lin, 1999, 2000, 2001a, 2001b; Lin et al., 1981a, 1981b; Lin & Dumin, 1986; Mouw, 2003; Yakubovich, 2005). Sociaal kapitaal vloeit voort uit de capaciteit om verbanden tussen verschillende sociale werelden te leggen (Burt, 1992; Pachucki & Breiger, 2010). Het volume aan sociaal kapitaal van een individu wordt bepaald door zowel de grootte van het netwerk dat men kan benutten als de hoeveelheid kapitaal (economisch, cultureel of symbolisch) die de mensen in dat netwerk bezitten (Bourdieu, 1986). Putnam (2000) daarentegen ziet sociaal kapitaal als netwerken, normen en vertrouwen die sociale samenwerking vergemakkelijken. Hij benadrukt hoe participatie in gemeenschapsactiviteiten en verenigingen de sociale cohesie versterkt. Voor Putnam uit sociaal kapitaal zich in het individueel en collectief vermogen en kan het gezien worden als “verbindingen tussen individuen en sociale netwerken en de normen van wederkerigheid en betrouwbaarheid die daaruit voortvloeien” (Putnam, 2000, p. 19) of “kenmerken van sociale organisatie zoals netwerken, normen en sociaal vertrouwen die coördinatie en samenwerking voor wederzijds voordeel vergemakkelijken” (Putnam, 2000, p. 21).

In navolging van Putnam (2000) wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen: *bonding* en *bridging* sociaal kapitaal. Binnen dit rapport wordt dit onderscheid bij meer dan de helft van de bestudeerde onderzoeken vermeld. *Bonding* kapitaal ontstaat wanneer mensen met

grotendeels dezelfde interesses en sociale kenmerken met elkaar verbonden worden (Putnam, 2000). Het promoot solidariteit en wederkerigheid binnen een groep of gemeenschap, heeft de neiging exclusieve identiteiten en homogene groepen te versterken en biedt psychologische en sociale steun binnen de groep, wat leidt tot verhoogde wederkerigheid en solidariteit. *Bonding* kapitaal omvat het delen van gemeenschappelijke waarden, doelen en ervaringen, zoals een gevoel van verbondenheid. Het richt zich voornamelijk op de groepsidentiteit binnen mensen die al met elkaar in contact staan. *Bridging* kapitaal daarentegen verwijst meer naar het bij elkaar brengen en verenigen van mensen met verschillende interesses en sociale kenmerken (Putnam, 2000). De focus is niet gericht op kijken binnen een gemeenschap of groep, maar tussen gemeenschappen of groepen. *Bridging* kapitaal stelt mensen in staat om verbinding te maken met externe netwerken en biedt toegang tot hulpbronnen en informatie buiten de eigen groep.

De opdeling van sociaal kapitaal in *bonding* en *bridging* kapitaal is niet wederzijds exclusief en beide vormen kunnen samen voorkomen (Putnam, 2000). “*Bonding and bridging are not ‘either-or’ categories into which social networks can be neatly divided, but ‘more or less’ dimensions along which we can compare different forms of social capital*” (Putnam, 2000, p.23). Meer dan dat ze samen kunnen voorkomen, stelt Lee (2013) in haar onderzoek een nieuwe vorm van sociaal kapitaal voor: *bridged bonding* sociaal kapitaal. De combinatie van beide soorten sociaal kapitaal kan de verschillen tussen twee groepen overbruggen en ze samenbinden tot één geheel.

Bovendien kan een derde vorm van sociaal kapitaal onderscheiden worden: *linking* sociaal kapitaal (Putnam, 2000). De term *linking* verwijst naar banden tussen mensen uit verschillende sociale lagen. Het gaat bij deze vorm van sociaal kapitaal over relaties met een focus op connecties met mensen in leidinggevende of invloedrijke posities. Bij verworven *linking* kapitaal worden macht, sociale status en welvaart in een hiërarchie toegankelijk voor verschillende groepen (Woolcock, 2001). Dit concept kan gezien worden als onderdeel van *bridging* kapitaal. Bij *linking* gaat het over verticale associaties tussen mensen of groepen waarbij het uitoefenen van macht een prominente rol draagt (Claridge, 2018; Evans & Syrett, 2007). Bijgevolg gaat het dan bij *bridging* kapitaal over gevormde banden tussen verschillende horizontale groepen (Granovetter 1985; Putnam 2000). Figuur 1 biedt een visuele weergave van de drie besproken sociale kapitaalsvormen.

Figuur 1: Visualisatie van de drie sociale kapitaalsvormen

1.2. Cultuurparticipatie als bron van sociaal kapitaal

Cultuurparticipatie kan cultureel, sociaal, economisch en politiek kapitaal genereren (Husu & Kumpulainen, 2021). Deelname aan culturele projecten en vrijetijdsactiviteiten kan bijvoorbeeld leiden tot cultureel kapitaal in de vorm van nieuwe (artistieke of digitale) vaardigheden, vormen van zelfexpressie en het vergroten van iemands gevoel van eigenwaarde. Daarnaast bevordert cultuurparticipatie sociaal kapitaal, bijvoorbeeld door het ervaren van samenhang en een gevoel van erbij te horen. Economisch gezien, kan cultuurparticipatie bijdragen aan basisvaardigheden in het beroepsleven die kunnen helpen bij het vinden van een job. Ten slotte kan politiek kapitaal dat voortkomt uit cultuurparticipatie, zich uiten in burgerschapsvaardigheden. Hoewel al deze gegenereerde kapitaalsvormen relevant zijn, zal binnen dit rapport gefocust worden op het **ontstaan** of verder **versterken van sociaal kapitaal**.

De opgenomen studies kunnen onderverdeeld worden in twee categorieën. Enerzijds zijn er de studies die een specifieke vorm van cultuurparticipatie centraal stellen en nagaan welke impact die heeft op sociaal kapitaal. Anderzijds is er ook onderzoek dat de bredere patronen nagaat van het effect van cultuurparticipatie, en de variëteit en/of samenstelling hiervan, op sociaal kapitaal.

Wat betreft deelname aan **specifieke cultuuractiviteiten**, onderzoekt Goulding (2013) aan de hand van een casestudie het effect van het bezoeken van een kunstgalerie en de bespreking ervan in groepsverband, op het sociaal (en cultureel) kapitaal van 64-plussers. Onder andere door het spontaan ophalen van herinneringen onder deelnemers in de bespreking van dit museumbezoek, nam het sociaal kapitaal – hun sociaal netwerk en de relaties die zij hierin

hebben – van de deelnemers toe. Naast museumbezoek kan sociaal kapitaal ook versterkt worden door het bijwonen van concerten. Van der Hoeven en Hitters (2019) onderzochten onder andere het sociaal kapitaal – de sociale verbindingen tussen mensen – dat livemuziek genereert. Aan de hand van een kwalitatieve inhoudsanalyse en een coderingsproces van muziekrapporten en –strategieën uit verschillende landen bestudeerden ze welke sociale waarden toegeschreven worden aan livemuziek. Ondanks dat de onderzoekers de aanwezigheid van sociaal kapitaal bij livemuziek identificeerden, blijft het wel mogelijk dat dergelijke cultuurdeelname voornamelijk *bonding* kapitaal stimuleert eerder dan de *bridging* variant (Wilks, 2011). Veel muziekorganisaties steunen dan ook initiatieven die de inclusiviteit van livemuziek beogen te verbeteren (van der Hoeven & Hitters, 2019). Met betrekking tot muziekparticipatie, stellen Kivijärvi en Poutiainen (2020) vast dat het leren, maken en ervaren van muziek potentieel biedt voor sociaal kapitaal. Hun onderzoek toont dat concerten georganiseerd door muzikleerlingen met speciale onderwijsbehoeften voor hun vrienden, familie en ander publiek vooral *bonding* sociaal kapitaal genereren in de vorm van meer betrokkenheid bij de groep, bereidheid tot delen met anderen, wederkerigheid en vertrouwen. Daarnaast boden deze concerten ook manieren voor *bridging* sociale interacties en het verbinden van mensen met verschillende achtergronden. De veelzijdige en *open-minded* interacties die concerten teweegbrengen, verklaren mogelijk het verband tussen de deelname aan dergelijke concerten en het bevorderen van sociaal kapitaal van individuen.

In het kader van studies die meer **algemeen** het effect van **cultuurparticipatie** op sociaal kapitaal onderzoeken, vormt de studie van Sakalauska en collega's (2020) een interessant voorbeeld. Zij ontwikkelen een probabilistisch model voor de sociale impact van cultuur. Meer bepaald worden de veranderingen in sociaal kapitaal van een individu als gevolg van diens deelname aan culturele evenementen gemodelleerd, rekening houdend met diens potentieel sociaal kapitaal en de invloed van de algemene omgeving. De studie verwachtte dat deelname aan een cultureel evenement positief bijdraagt aan sociaal kapitaal. Zowel de opgestelde simulaties van het model als de toepassing ervan in de vorm van een casestudie bevestigen de verwachtingen. Er doet zich wel een saturatie-effect voor: bij hogere niveaus van sociaal kapitaal, neemt de impact van een bijkomende deelname af. Dit suggereert dat cultuurparticipatie vooral voor mensen met lage niveaus van sociaal kapitaal het grootste verschil maakt.

Verder onderzoeken sommige studies, ook binnen het meer algemeen onderzoek omtrent de impact van cultuurparticipatie op sociaal kapitaal, *welke aspecten van cultuurparticipatie welke specifieke* invloed op sociaal kapitaal hebben. Deelname aan cultuur kan in kaart

gebracht worden op basis van (1) het aantal verschillende cultuurvormen waaraan iemand deelneemt of (2) het type cultuur waaraan men deelneemt.

Met betrekking tot het type cultuurparticipatie wordt traditioneel een onderscheid gemaakt worden tussen *highbrow* en *populaire* cultuur (Cebula, 2024). Het eerste type omvat het bezoeken van onder andere (kunst)musea, opera en theater. Het tweede type gaat veeleer over popconcerten, cinema, wandelen of andere sportactiviteiten (ruimer dus dan de afbakening die wij hier hanteren voor cultuurparticipatie). Beide vormen van vrijetijdsparticipatie, zo blijkt, versterken het volume van sociaal kapitaal, namelijk het aantal netwerkcontacten, van individuen. De kansen op het creëren van een heterogeen netwerk en het overbruggen van verre contacten zijn echter het grootst wanneer beide cultuurstijlen gecombineerd worden. Dergelijke zogenaamde ‘omnivore cultuurparticipatie’ biedt het meeste toegang tot het verwerven van sociaal kapitaal (Cebula, 2022). Het deelnemen aan *highbrow* cultuur is wel geassocieerd met het hebben van contacten die hogere prestige genieten, wat in de literatuur vaak gezien wordt als ‘beter’ sociaal kapitaal – beter, in de betekenis dat het een groter potentieel aan hulpbronnen genereert - en waar mensen met een populaire cultuurstijl doorgaans geen toegang tot hebben (Cebula, 2024; Meuleman, 2021). Zowel de **mate en diversiteit van cultuurparticipatie** zijn dus bepalend voor sociaal kapitaal.

Wie aan meer verschillende vormen van cultuur deelneemt heeft ook meer sociaal kapitaal zo blijkt (Lizardo, 2013; Cebula, 2022). Deelnemen aan culturele activiteiten hangt samen met het verder ontwikkelen en onderhouden van sociale relaties (Cebula, 2022). Een cultureel actief persoon die deelneemt aan gevarieerde cultuurvormen heeft bijvoorbeeld een grotere kans voordeel te halen uit zijn sociale verbondenheid bij het zoeken van een job (Lizardo, 2013). Bovendien blijkt het verband tussen cultuurparticipatie en de bijhorende toegang tot (meer) sociaal kapitaal sterker te zijn voor personen met een lagere (sociaal-economische) status (Cebula, 2022).

Tabel 1: samenvatting opgenomen onderzoeken van cultuurparticipatie als bron van sociaal kapitaal

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Husu & Kumpulainen (2021)	Interviews	Deelname aan culturele projecten heeft culturele, sociale, economische en politieke voordelen. Dit zijn voornamelijk individuele voordelen, de

		eventuele structureel benadeelde (sociale) positie van deelnemers wordt hier niet mee verholpen.
Goulding (2013)	Casestudie, kwalitatief onderzoek • Focusgroepen • Interviews • Follow-up gesprekken	De deelname aan galeriebezoeken en de daaruit voortvloeiende discussies over hedendaagse kunst vergroten het sociale en culturele kapitaal van oudere (64+) volwassenen.
van der Hoeven & Hitters (2019)	Kwalitatieve inhoudsanalyse	Livemuziek heeft verschillende dimensies qua sociale (sociaal kapitaal, publieke betrokkenheid en identiteit) en culturele (muzikale creativiteit, culturele levendigheid en talentontwikkeling) waarde.
Kivijärvi & Poutiainen (2020)	Kwalitatief onderzoek • Survey (kwalitatieve data) • Groepsdiscussies	Concerten met studenten met speciale onderwijsbehoeften dragen bij aan de opbouw van hun sociaal kapitaal en dat van andere betrokkenen (docent, ouders, publiek) door het bevorderen van sociale interactie en verbinding.
Sakalauskas et al. (2020)	Kwantitatief onderzoek (Structural Equation Modeling, SEM) • Simulatieonderzoek • Case studie	De deelname aan culturele evenementen heeft een positieve impact op sociaal kapitaal. Niet-deelname leidt tot een afname hiervan. Dit effect stabiliseert naarmate het sociaal kapitaal van iemand hoger is (plafond-effect).
Lizardo (2013)	Cross-sectioneel surveyonderzoek	Individuele die een breed scala aan culturele activiteiten ondernemen, hebben een grotere kans informatie over job-opportunities te verkrijgen via zwakke banden ¹ . Dit wijst op een positieve relatie tussen culturele variëteit en de effectiviteit van sociaal kapitaal.
Cebula (2022)	Cross-sectioneel surveyonderzoek (interview)	Brede cultuurconsumptie (omnivoreit) leidt tot een grotere toegang tot sociaal kapitaal. Deze relatie is sterker voor lagere sociale status-

¹ Lizardo verwijst hier naar Granovetter's (1983) onderscheid tussen strong en weak ties. Zwakke banden (weak ties) zijn connecties met kennissen of oppervlakkige relaties die waardevol zijn voor het verspreiden van nieuwe informatie en kansen. Sterke banden (strong ties) zijn diepere, hechte relaties met vrienden of familie, die vooral emotionele steun en vertrouwen bieden.

		groepen, wat wijst op culturele mobiliteit. Lidmaatschap van organisaties verhoogt de toegang tot sociaal kapitaal, terwijl nauwe banden en contacten binnen het huishouden dit verminderen.
Cebula (2024)	Cross-sectioneel surveyonderzoek (interview)	Culturele participatie hangt sterk samen met sociaal kapitaal: deelname aan "highbrow" cultuur bevordert vooral contacten met hogere sociale klassen, terwijl populaire cultuur meer heterogene netwerken creëert. Beide stijlen dragen bij aan een groter netwerkvolume, waarbij een combinatie van beide stijlen de meeste sociale diversiteit oplevert.

1.3. Het verband tussen sociaal kapitaal en andere (sociale) waarden van cultuur

Een aantal studies onderzoekt de relatie tussen cultuurparticipatie en sociaal kapitaal vanuit het idee dat sociaal kapitaal een *middel* of pad kan zijn om andere (wenselijke) uitkomsten te genereren.

In dergelijke onderzoeken staat de vraag centraal *hoe* cultuurparticipatie naar sociaal kapitaal en uiteindelijk **sociale cohesie** leidt. Via een casestudie omtrent een kunstproject waarin Amerikaanse adolescenten en Somalische kinderen samenwerken aan een muurschildering, bestudeert Lee (2013) de verschillende fasen in het genereren van sociaal kapitaal. Deelnemen en samen werken aan kunst zorgt voor blootstelling aan en begrip van de ander. In eerste fase leidt dit tot *bridging* sociaal kapitaal. Vervolgens zorgen de hoeveelheid, authenticiteit, informaliteit en mate van persoonlijk contact tussen deelnemers enerzijds en hun gelijke onderlinge relaties anderzijds voor het genereren van *bonding* sociaal kapitaal. Dit zorgt meer diepgang in de band tussen participanten. In de derde en laatste fase wordt omwille van alle voorgaande elementen een nieuwe vorm of combinatie van *bridged bonding* sociaal kapitaal gevormd die leidt naar een breder netwerk van en hechtere banden tussen participanten. Deze laatste fase gaat ook gepaard met een gevoel van eenheid, solidariteit en cohesie.

Naast de band tussen sociaal kapitaal en sociale cohesie die Lee (2013) in haar onderzoek bespreekt, bestaat er ook onderzoek dat stelt dat cultuurparticipatie gerelateerd is aan subjectief welzijn *via* sociaal kapitaal (Putnam, 2000; Ferguson, 2006; Helliwell & Putnam, 2004; Langston & Barrett, 2008). Bijgevolg kan sociaal kapitaal in verband gebracht worden

met de gezondheidswaarde van cultuur. Dit rapport bespreekt twee onderzoeken die de connectie tussen cultuurparticipatie, sociaal kapitaal en de gezondheidswaarde van cultuur illustreren.

Hampshire en Matthijsse (2010) toetsen het idee dat sociaal kapitaal een van de belangrijkste mechanismen is waardoor kunstparticipatie invloed heeft op **gezondheid en welzijn**. Het via cultuur genereren van sociaal kapitaal wordt dan gezien als een opstap naar andere positieve uitkomsten. Hun casestudie in het Verenigd Koninkrijk bij enkele georganiseerde zanggroepen van kinderen toont dat sociaal kapitaal, naast economisch en cultureel kapitaal en de interactie en converteerbaarheid tussen deze drie vormen, individuen de kansen biedt deel te nemen aan kunstprojecten. Dit leidt op zijn beurt dan tot onder andere positieve en negatieve ervaringen die het welzijn van individuen respectievelijk positief en negatief beïnvloeden. Voorbeelden van positieve ervaringen zijn nieuwe vriendschappen en banden met familieleden, meer zelfvertrouwen en groeiende ambities. Voorbeelden van negatieve ervaringen zijn vervreemding, minder hechte vriendschappen en een tekort aan tijd om bij familie te zijn of te spelen.

De tweede studie in verband met de gezondheidswaarde van cultuur is een onderzoek van Rhodes en Schechter (2014). Zij stellen dat gemeenschapscentra voor kunst een plaats zijn waar sociaal kapitaal (samen met pro-sociale relaties) gevormd kan worden. Dergelijk sociaal kapitaal is een van de componenten die bijdraagt aan de toegenomen **weerbaarheid** van de deelnemende jongeren. Dergelijk veerkrachtig functioneren maakt deel uit van iemands mentale gezondheid en wordt beschouwd als onderdeel van de gezondheidswaarde van cultuur (zie inleidend rapport). Hun studie bestudeert de impact van kunstdeelname van jongeren in een gemeenschapscentrum op hun gevormde weerbaarheid in een stedelijke context. Rhodes en Schechter (2014) stellen dat in dit proces zowel *bonding* als *bridging* sociaal kapitaal opgebouwd wordt. Ze herkennen *bonding* kapitaal in de aanwezige relaties tussen leeftijdsgenoten (jongeren) en tussen personeel en leerlingen. Deze relaties spelen vervolgens een belangrijke rol in het bevorderen van weerbaarheid bij jongeren. Door deel te nemen aan kunstactiviteiten in gemeenschapscentra ontmoeten jongeren bovendien jongeren uit andere sociale klassen waardoor ook *bridging* sociaal kapitaal wordt opgebouwd.

Naast het feit dat het door cultuurparticipatie gegenereerde sociaal kapitaal naar andere sociale of gezondheidswaarden van cultuur kan leiden, komt het concept sociaal kapitaal tot slot ook aan bod in onderzoek waar de economische of cognitieve waarde van cultuur bestudeerd wordt. Het organiseren van een cultureel (folkmuziek)festival in Grecia Salentina (Zuid-Italië) bijvoorbeeld zorgde zowel voor de opbouw van direct beschikbaar

(‘*instantaneous*’) sociaal kapitaal – dat voortvloeit uit de loutere deelname aan een uniek cultureel evenement – als voor korte-termijn effecten op de lokale economische ontwikkeling (Attanasi et al., 2013). ‘*Instantaneous*’ sociaal kapitaal vormt zicht via het opbouwen van een bepaalde vertrouwensband en het delen van eenzelfde culturele ervaring onder toeschouwers. Het positief effect op de **economische impact** van het evenement, wanneer bezoekers de regio bezoeken “alleen om het evenement bij te wonen”, wordt indirect versterkt door het gevormde sociaal kapitaal doordat dit bijvoorbeeld de promotie van culturele activiteiten – wat toeristen aantrekt – faciliteert.

Tabel 2: samenvatting opgenomen onderzoeken van de link van sociaal kapitaal met andere (sociale) waarden van cultuur

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Lee (2013)	Casestudie, mixed-methods onderzoek • (Participerende) observatie • Interviews • Survey • Inhoudsanalyse	Participatieve en collaboratieve kunstprojecten dragen bij aan de ontwikkeling van (de combinatie van) <i>bridging</i> en <i>bonding</i> sociaal kapitaal door het bevorderen van authentieke interacties en non-hiërarchische relaties tussen verschillende culturele groepen. Via deze sociaal kapitaalsvormen wordt hun sociale cohesie en een gevoel van gemeenschap versterkt.
Hampshire & Matthijsse (2010)	Casestudie, quasi-experimenteel longitudinaal mixed-methods onderzoek • (Participerende) observatie • Interviews • Focusgroepen • Survey	De deelname aan gemeenschapszangprojecten bevordert het welzijn van jongeren door onder andere het vergroten van sociale verbondenheid en zelfvertrouwen. Tegelijkertijd ervaren sommige kinderen uitdagingen bij het integreren in bestaande sociale netwerken.
Rhodes & Schechter (2014)	Casestudie, mixed-methods onderzoek • Observatieonderzoek • Literatuuronderzoek	Er zijn drie componenten van kunstgemeenschapscentra die bijdragen aan het vormen van weerbaarheid bij jongeren: ze vormen een <i>safe space</i> , er kunnen pro-sociale relaties en sociaal kapitaal gevormd worden en kunstdeelname kan de

		ontwikkeling van beschermende persoonlijke factoren (bv. zelfredzaamheid) bevorderen.
Attanasi et al. (2013)	Casestudie, surveyonderzoek	Het " <i>La Notte della Taranta</i> " Festival heeft een aanzienlijke economische impact op de lokale gemeenschap en creëert krachtige sociale banden onder deelnemers, wat bijdraagt aan een verhoogd sociaal kapitaal.

2. Sociale vaardigheden

2.1. Definitie

Het concept sociale vaardigheden kent verschillende definities (Merrell & Gimpel, 1998). Sociale vaardigheden worden bijvoorbeeld gedefinieerd als “de gedragingen die fundamenteel zijn voor effectieve face-to-face communicatie tussen individuen” (Mcguire & Priestley (1981) in Merrell & Gimpel, 1998, p.4) of “de specifieke componentprocessen die een individu in staat stellen zich te gedragen op een manier die als competent wordt beoordeeld” (Schlundt & McFall (1985) in Merrell & Gimpel, 1998, p.4). Hoewel er veel definities bestaan, is de onderlinge overlap aanzienlijk (Merrell & Gimpel, 1998).

Michelson, Sugai, Wood en Kazdin (1983) creëerden een geïntegreerd model waarin sociale vaardigheden aan de hand van enkele basiscomponenten gedefinieerd worden. Volgens hen zijn sociale vaardigheden voornamelijk (1) aangeleerd, (2) interactief en (3) situatie-specifiek. Het aangeleerde karakter van sociale vaardigheden impliceert dat deze vaardigheden volgen uit sociaal leren zoals observeren, modelleren, oefenen en feedback geven. In die zin verschillen sociale vaardigheden van sociale intelligentie. Van dit laatste wordt vaak verondersteld dat er individuele, aangeboren, verschillen bestaan tussen mensen (Kihlstrom & Cantor, 2000). Met situatie-specifiek wordt bedoeld dat de omgeving en kenmerken van de ontvanger (leeftijd, geslacht en prestige status) invloed hebben op de prestatie van sociale vaardigheden (Michelson et al., 1983). Daarnaast bestaan sociale vaardigheden uit specifiek en onderscheidend verbaal en non-verbaal gedrag (bijvoorbeeld in een conflictsituatie weglopen van iemand of boosheid uiten aan de hand van niet-agressief taalgebruik), omvatten ze effectieve en gepaste initiatieven en reacties (bijvoorbeeld van onderwerp veranderen tijdens een onaangename situatie), maximaliseren ze sociale bekrachtiging en kunnen ze gebruikt worden als doelen voor interventie (Michelson et al., 1983; Stephens, 1978).

Sommige van de bestudeerde onderzoeken maken een onderscheid tussen persoonlijke en sociale vaardigheden. Sociale of interpersoonlijke vaardigheden verwijzen naar gedrag dat interacties ondersteunt (Spitzberg & Cupach, 2011). Voorbeelden zijn cultureel bewustzijn en communicatie (Theodotou, 2019; 2020). Persoonlijke vaardigheden, ook wel intrapersoonlijke vaardigheden genoemd, zijn meer gericht op de persoon zelf (Angeles, 2012). Voorbeelden van persoonlijke vaardigheden zijn zelfbewustzijn, zelfvertrouwen en concentratie (Angeles, 2012; Theodotou, 2019; 2020). Aangezien slechts enkele onderzoeken expliciet deze opdeling hanteren en er een zekere samenhang tussen beide soorten vaardigheden bestaat, beschouwt dit rapport beide types vaardigheden als componenten van het bredere concept sociale vaardigheden. Dat laatste ook omdat deze zogenaamde persoonlijke vaardigheden ook een belangrijke rol spelen binnen het functioneren in de sociale context en een basis vormen voor het ontwikkelen van sociale vaardigheden (Angeles, 2012; Theodotou, 2019). Zelfvertrouwen bijvoorbeeld is een basisvaardigheid voor succesvolle interactie en vormt een eerste (op)stap voor de verdere ontwikkeling van sociale vaardigheden (Parry, 2015; Theodotou, 2019). Zowel persoonlijke als sociale vaardigheden uiten zich in verbaal en non-verbaal gedrag als reactie op andere mensen en worden beïnvloed door de omgeving (Merrell & Gimpel, 1998). Concreet omvat het concept sociale vaardigheden binnen dit rapport, gebaseerd op de opgenomen studies omtrent cultuurdeelname en sociale vaardigheden, verschillende aspecten zoals sociale interactie en relatievorming, de manier van (verbaal en non-verbaal) communiceren, sociaal en zelfbewustzijn, (zelf)vertrouwen, aanpassingsvermogen, (sociale) motivatie, empathie, sociale cognitie, pro-sociaal gedrag, conflictbeheersing enzovoort.

2.2 Het verband tussen cultuur en sociale vaardigheden

2.1.1. Mensen met sociaal-cognitieve problemen

Veel onderzoek naar hoe cultuurparticipatie bijdraagt aan sociale vaardigheden, richt zich niet op de bevolking in zijn geheel maar op specifieke doelgroepen. Het gaat dan vaak om mensen waarbij dergelijke sociale skills in mindere mate, of met bepaalde beperkingen, aanwezig zijn. Voorbeelden van dergelijke groepen zijn personen met een autismespectrumstoornis (ASS), een hersenstoornis of een (verworven) hersenletsel, een leerstoornis, communicatieproblemen en sociaal-cognitieve problemen.

Personen met **autismespectrumstoornis (ASS)** ervaren onder andere tekorten in hun sociale communicatie en interacties (American Psychiatric Association, 2014). Deze tekorten hebben betrekking op domeinen als sociaal-emotionele wederkerigheid, non-verbaal

communicatief gedrag en het ontwikkelen, onderhouden en begrijpen van relaties. Cultuurparticipatie verbetert de belangrijkste sociale tekorten bij deze groep en de kernaspecten van hun sociale competentie (Corbett et al., 2014; 2016). Het gaat dan voornamelijk om verbeteringen wat betreft hun (verbale en non-verbale) communicatievaardigheden, sociaal gedrag en functioneren, sociale cognitie en interactie met anderen (Broupi et al., 2023; Chou et al., 2016; Corbett et al., 2014; 2016; 2023). Deelnemen aan cultuur (bijvoorbeeld via kunstworkshops met tekenen, handwerk en pottenbakken of theatersessies met rollenspel of improvisatie) helpt in de ontwikkeling van emotionele vaardigheden, het opbouwen van relaties, sociaal bewustzijn en het herkennen en begrijpen van non-verbale communicatie. Verder neemt ook de sociale motivatie van deelnemers toe en zijn individuen met ASS na cultuurdeelname beter in staat het perspectief van anderen in te nemen. Een concreet voorbeeld is de casestudie van Corbett en collega's (2014) in de Verenigde Staten waarin het sociaal gedrag en sociaal functioneren van kinderen met ASS verbeterde na het deelnemen aan een theaterkamp.

De genoemde progressie met betrekking tot de sociale tekorten en sociale competenties van personen met ASS zou te maken kunnen hebben met het feit dat door cultuurdeelname er face-to-face contact en actieve uitvoering van wederzijdse sociale interactie is (Corbett et al., 2014). Theater bijvoorbeeld biedt een uitnodigende omgeving om sociale (communicatie)vaardigheden te leren en te oefenen (Corbett et al., 2016; 2023). Acteren is dan ook een interactief proces dat veel socialisatie-aspecten omvat en de sociale aandacht, maar ook aandacht voor lichaamstaal bijvoorbeeld, verhoogt. Daarnaast biedt kunst een eenvoudige manier om gedachten uit te drukken en bevorderen typische elementen zoals zintuiglijke ervaringen de sociale omgang (Bi, Wu & Lin, 2018; Schweizer, Knorth & Spreen, 2014). Kunst helpt mensen met ASS zich uit te drukken op een manier die door peers meer aanvaard wordt, waardoor ze minder angst hebben om sociaal afgewezen te worden (Epp, 2008; Noble, 2001). Een kritische noot hierbij is de opmerking van Chou en collega's (2016) die stelt dat het plaatsen van mensen met ASS in een sociale situatie, zoals cultuurdeelname, zonder geïndividualiseerde instructies die doelen op sociale vaardigheden, niet automatisch tot deze vaardigheden zal leiden. Volgens deze redenering is cultuurdeelname *alleen* niet voldoende, maar is er nood aan extra aandacht voor het geven van bepaalde instructies opdat ook deze groep dergelijke voordelen met betrekking tot de ontwikkeling van hun sociale vaardigheden zal ervaren.

Bij personen met een **hersenstoornis of een (verworven) hersenletsel** werden gelijkaardige effecten van cultuurdeelname op hun sociale vaardigheden gevonden. Deze neurologische

beperkingen zorgen voor een moeilijkere ontwikkeling van sociale vaardigheden wat vaak resulteert in onder andere sociale uitsluiting en isolatie (Deaton, 1994; Glang, Todis, Cooley, Wells & Voss, 1997; Middleton, 2001). Cultuurdeelname, in de vorm van een programma omtrent theatervaardigheden bijvoorbeeld, verbetert de sociale vaardigheden van individuen met een hersenstoornis en dat zowel verbaal als non-verbaal (Agnihotri et al., 2012). Vooral het emotioneel bewustzijn, de mate van abstract denken en het herkennen van basisemoties blijkt te verbeteren. Voor personen met een verworven hersenletsel werden vooral verbeteringen waargenomen omtrent pragmatische communicatievaardigheden en het bereiken van vooropgestelde doelen omtrent zelfzorg, productiviteit en vrije tijd (Agnihotri et al., 2014). Essentieel voor het verminderen van sociale moeilijkheden bij deze groep zou zijn dat de deelname in groep plaatsvindt (Wiseman-Hakes et al., 1998; Kennedy & Turkstra, 2006). Specifiek voor cultuurdeelname faciliteert theater bijvoorbeeld de ontwikkeling en versterking van verschillende sociale vaardigheden door deelnemers op een boeiende en creatieve manier kennis te laten maken met sociale communicatiestrategieën en door samenwerking, persoonlijke reflectie, zelfbewustzijn en sociale integratie te versterken (Agnihotri et al., 2014; Emunah, 1990; McNiff, 1988; Snow, 1996; Snow et al., 2003).

Bij mensen met een **leerstoornis** zijn sociale aanpassing en vervreemding de voornaamste ervaren beperkingen (Rointan et al., 2021). Cultuurdeelname kan een positieve impact hebben op hun sociale vaardigheden. Schilderen kan bijvoorbeeld een tool zijn voor kinderen met een leerstoornis om hun gedachten en emoties uit te drukken.

Personen met **communicatieproblemen** ervaren moeilijkheden in hun interacties met anderen zoals leeftijdsgenoten (Chung et al., 2012; Light & McNaughton, 2014). Omwille van hun complexe communicatienoden maakt deze groep gebruik van ondersteunde en alternatieve communicatie (OAC) (*Augmentative and Alternative Communication* (AAC) in het Engels) op een hightech (spraakgenererend apparaat of tablet) of lowtech (communicatieborden en -boeken) manier of met behulp van niet-ondersteunde strategieën zoals gebaren, lichaamsbewegingen en handgebaren (Boster et al., 2022). Cultuurdeelname heeft ook bij hen een positieve impact op hun sociale vaardigheden. Kunstactiviteiten gericht op samenwerking, bijvoorbeeld in de vorm van een fotografieopdracht, faciliteren sociale interacties.

Bij individuen met sociaal-cognitieve problemen – een verzamelterm die zaken omvat zoals autisme, ADHD, communicatiestoornissen, *anxiety* en problemen met emotieregulatie – kan deelname aan een kunstprogramma hen ondersteunen in hun sociaal en emotioneel leren (Müller et al., 2024). Cultuurdeelname heeft voor deze groep een positief bevorderend effect

met betrekking tot hun zelfbewustzijn, zelfmanagement, sociaal bewustzijn, relatievaardigheden en verantwoorde besluitvorming.

2.1.2. Kinderen en jongeren

Een tweede groep die binnen onderzoek naar de effecten van cultuur op sociale vaardigheden vaak centraal gesteld wordt, omvat **kinderen en jongeren**. Sociale vaardigheden zijn tijdens de kinder- en jeugdjaren nog volop in ontwikkeling. Verschillende onderzoeken bevestigen de positieve invloed van cultuurparticipatie op de persoonlijke en sociale ontwikkeling van kinderen en jongeren. Meer bepaald gaat het dan onder andere over een toename in empathie, sociaal bewustzijn en het kunnen begrijpen en innemen van andere perspectieven (Goldstein, 2011; Mogro-Wilson & Tredennick, 2020). Er werd ook een positieve impact vastgesteld op samenwerken, communicatie, sociaal en emotioneel leren en gedrag, sociale interactie, relaties met anderen en de mate waarin men zich kan aanpassen (Luke et al., 2022; Müller et al., 2024; Ruokonen, 2018; Taylor, 2020; Theodotou, 2019; 2020). Tot slot worden meer (zelf)vertrouwen en concentratie, zelfbewustzijn van anderen en een betere manier van communiceren gestimuleerd door deelname aan cultuur (Theodotou, 2019). Zo onderzochten Luke en collega's (2022) bijvoorbeeld aan de hand van gedragsobservaties bij kleuters of en hoe kindermusea en buurtspeeltuinen het oefenen van sociale en emotionele vaardigheden stimuleren. Hun resultaten bevestigen dat het gedrag van kleuters tijdens het bezoeken van een kindermuseum meer sociale en emotionele vaardigheden vertoont dan in een andere context zoals een buurtspeeltuin.

De genoemde positieve invloed van cultuurparticipatie op de persoonlijke en sociale ontwikkeling van kinderen en jongeren zou te maken kunnen hebben met de context waarin de cultuurdeelname zich afspeelt. Concreet zou een vrije en veilige omgeving waarin iedereen zijn stem kan laten horen en waar geen onderscheid gemaakt wordt tussen juiste en foute antwoorden, kortom een open omgeving, verantwoordelijk zijn voor het positieve effect van cultuurparticipatie (Theodotou, 2019; 2020). Daarnaast zou ook een samenwerkingselement, namelijk kinderen en jongeren nemen deel als groepslid, essentieel zijn opdat cultuurdeelname sociale vaardigheden stimuleert en/of verbetert (Ruokonen, 2018; Theodotou, 2020). Op deze manier kan cultuurparticipatie, zoals het beoefenen van kunst en muziek zorgen voor een transformatieve leeromgeving (Mogro-Wilson & Tredinnick, 2020; Wright, 2007).

Specifiek voor cultuurparticipatie, bieden podiumkunsten bijvoorbeeld unieke voordelen voor de sociale en emotionele ontwikkeling van kinderen en jongeren (Hansen, Larson &

Dworkin, 2003; Ilari, 2016; Sevdalis & Raab, 2014). De fysieke en creatieve dimensies en de mogelijkheden om op te treden (individueel en in groep) die bijvoorbeeld dans biedt, faciliteren sociale, sociaal-cognitieve en emotionele ontwikkeling (verbetering van het zelfbeeld en interpersoonlijke relaties, meer sociale vaardigheden en minder stress) (Archbell et al., 2019; Giguere, 2011; Karff, 1969; Oliver & Hearn, 2008; Von Rosseberg-Gempton, Dickinson, & Poole, 1998). Acteren bevordert dan weer de *theory of mind* en empathie doordat de emotionele toestand van iemand anders belichaamd wordt en mensen aanzet na te denken over de motivaties en overtuigingen van de gespeelde karakters (Goldstein, 2011).

2.1.3. (Jong)volwassenen en andere deelnemersgroepen

Een aanzienlijk deel van het onderzoek naar cultuur en sociale vaardigheden werd uitgevoerd bij kinderen en jongeren. Dit geldt ook voor de reeds besproken resultaten bij personen met ASS, een hersenstoornis, een (verworven) hersenletsel of leerstoornis en sociaal-cognitieve problemen. Binnen de opgenomen onderzoeken voor dit rapport, vormen enkel de onderzoeken van Corbett en collega's (2023) en Zazulak en collega's (2015) hierop een uitzondering. Zij onderzoeken de effecten van cultuurparticipatie op individuele sociale vaardigheden bij **(jong)volwassenen** (18+). Het onderzoek van Corbett en collega's (2023) evalueert de effectiviteit van een theater-gebaseerde interventie bij volwassenen (leeftijd 18-40 jaar) met autisme met het oog op het verbeteren van hun sociale competentie. De resultaten toonden significante verbeteringen in sociale cognitie, communicatie en sociale motivatie van deelnemers na de interventie, met blijvende effecten tot twee maanden na afloop. Het onderzoek van Zazulak en collega's (2015) evalueert de impact van een op kunst gebaseerd curriculum op de ontwikkeling van empathie bij studenten gezondheidswetenschappen die deelnamen aan een programma dat visuele geletterdheid trachtte te bevorderen. De resultaten toonden dat behoren tot de interventiegroep tot verbeteringen leidde in de cognitieve componenten van empathie, zoals fantasie en perspectiefnemen. Fantasie betreft de mate waarin individuen zich kunnen identificeren met fictieve personages in verhalen of scenario's. De tweede genoemde cognitieve component van empathie omvat het vermogen om de standpunten en ervaringen van anderen te begrijpen en aan te nemen. De positieve effecten van cultuurdeelname op sociale vaardigheden worden dus ook voor deze leeftijdsgroep door beide studies bevestigd.

Aansluitend hierop vinden Lewandowska en Węziak-Białowolska (2023) empirische steun voor de positieve impact van theaterdeelname voor individuele sociale vaardigheden. Zij deden een meta-analyse van 21 onderzoeken en stellen vast dat de effecten van

theaterdeelname homogeen en robuust zijn voor **verschillende groepen deelnemers**. Onder deze groepen vallen verschillende leeftijdscategorieën, maar ook gender en de aan- of afwezigheid van een klinische conditie van participanten (onder andere medische aandoeningen zoals bijvoorbeeld mensen met Parkinson, dementie, schizofrenie, borstkanker en hemodialyse-patiënten) werden opgenomen in hun onderzoek. Ondanks dat onderzoek naar de waarde van cultuur omtrent de sociale vaardigheden van individuen vaak op een bepaalde groep focust, zouden de gevonden effecten van deze studies volgens hen tamelijk vergelijkbaar zijn en buiten de onderzoeksgroep kunnen gelden. Dit idee is gebaseerd op de observatie dat de richting en grootte van de gemeten effecten in de onderzochte studies vrij vergelijkbaar was.

2.1.4. Type culturele activiteit

Naast de tendens om te focussen op een bepaalde doelgroep (groepen met specifieke cognitieve kenmerken, neurologische aandoeningen of bepaalde leeftijdsgroepen), krijgt cultuurdeelname vaak een specifieke invulling binnen onderzoek naar sociale vaardigheden. Het gaat namelijk steeds over cultuurparticipatie in de vorm van een effectieve deelname van individuen aan een bepaalde georganiseerde vorm van cultuur. Meer concreet gaat het over opgezette interventies in de vorm van (samenwerkings)projecten, programma's of bepaalde therapievormen, al dan niet georganiseerd binnen onderwijs. De onderzoeken binnen dit rapport organiseren dit uitsluitend door gebruik te maken van (visuele) kunst (musea, zelf creëren etc.) en/of podiumkunsten (acteren, theater, muziek etc.).

Onder andere omdat de impact van cultuurdeelname op sociale vaardigheden vooral wordt onderzocht via gestructureerde projecten, is de generaliseerbaarheid van de positieve bevindingen grotendeels onbekend en mogelijk beperkt. Deze studies, buiten het observatieonderzoek van Luke en collega's (2022) bijvoorbeeld, richten zich voornamelijk op georganiseerde activiteiten, terwijl er ook andere manieren zijn om met cultuur in contact te komen (Archbell et al., 2019). Bijvoorbeeld ouders en jonge kinderen die samen thuis bezig zijn met muziek, vormen een positieve voorspeller voor onder andere de pro-sociale vaardigheden van de betrokken kinderen (Williams et al., 2015).

Daarnaast kan ook de keuze voor een bepaalde cultuurvorm als activiteit waaraan deelgenomen wordt, bepalend zijn. Zo zijn er in het onderzoek van Archbell en collega's (2019) verschillen tussen dans- en muziekdeelnemers en rapporteert Goldstein (2011) verschillende resultaten voor wie deelneemt aan kunst en muziek tegenover deelnemers die acteren. Theodotou (2020) daarentegen vindt geen verschillen in de effecten van

verschillende kunstvormen. Op basis van deze bevinding stelt hij dat het kunst in het algemeen is die bijdraagt aan de ontwikkeling van sociale vaardigheden. Hoe dan ook suggereert deze discussie op basis van casestudies dat de veralgemeenbaarheid van bevindingen een blijvend onderwerp voor debat is. In het algemeen halen de bestudeerde onderzoeken vaak ook zelf aan dat hun studie slechts in beperkte mate kan gegeneraliseerd worden naar andere groepen, omgevingen en contexten omwille van verscheidene redenen (bijvoorbeeld een (te) kleine steekproef, specifieke culturele condities en andere factoren die ontwikkeling van sociale vaardigheden beïnvloeden).

2.1.5. Mogelijke verklaringen voor het verband tussen cultuur en sociale vaardigheden

Om de gevonden effecten van cultuur(deelname) op de sociale vaardigheden van individuen te veralgemenen naar andere cultuurvormen en contexten zoals Vlaanderen, is het belangrijk naar de mechanismen achter deze effecten te kijken en mogelijke verklaringen voor dit verband op te nemen in dit rapport. Veel studies geven zelf aan dat de mechanismen die hun gevonden effecten veroorzaken nog onbekend zijn. Er is dan ook nood aan onderzoek naar hoe precies – via welke mechanismen – dergelijke ervaringen door cultuurparticipatie sociale vaardigheden van individuen stimuleren. In dit rapport wordt gezocht naar dergelijke verklaringen door verschillende elementen van deze onderzoeken te groeperen en terugkerende zaken te benoemen. Belangrijk om te benadrukken is dat het hier gaat om veronderstellingen op basis van de bestudeerde onderzoeken in dit rapport. Om deze veronderstelde mechanismen te toetsen is onderzoek nodig waarin men experimentele groepen vergelijkt met en zonder deze elementen in de behandeling die zij ontvangen (Corbett et al., 2014). Geen van de opgenomen studies hanteert een dergelijke stapsgewijze aanpak in het kader van de eventuele verklarende mechanismen die zij aanhalen.

De studies opgenomen in dit rapport suggereren twee centrale mechanismen die positieve effecten van cultuurdeelname op de sociale vaardigheden van individuen verklaren. Een eerste mechanisme is dat de deelname aan cultuur, in het geval van deze studies een bepaalde vorm van kunst, een zeker **groepsgevoel en -oriëntatie** genereert en een **samenwerkende omgeving** biedt die op zijn beurt de ontwikkeling van bepaalde sociale vaardigheden stimuleert. Deze positieve invloed van deelname als deel van een groep, wordt in verschillende onderzoeken vermeld (Lewandowska & Węziak-Białowska, 2023; Rointan et al., 2021; Ruokonen, 2018; Theodotou, 2019; 2020). Het stimuleren van sociale vaardigheden via kunstprojecten bijvoorbeeld is het meest succesvol binnen een samenwerkende context (Boster et al., 2022). Samenwerken heeft dan ook positieve gevolgen voor onder andere de

sociale ontwikkeling van individuen (Taylor, 2020). Bovendien speelde de kunstinterventie zich bij alle opgenomen studies (deels) in groep af.

Een tweede mechanisme dat een mogelijke verklaring biedt voor de positieve invloed van cultuurdeelname op sociale vaardigheden heeft betrekking op de grote mate van en vele **mogelijkheden tot communicatie** bij cultuurdeelname. Deelnemen aan kunstinterventies zorgt er op verschillende manieren voor dat individuen met elkaar communiceren, zowel non-verbaal als verbaal, via sociale interactie (met peers) en face-to-face contacten (Corbett et al., 2014; 2016; Lewandowska & Węziak-Białowolska, 2023; Rointan et al., 2021; Theodotou, 2019; 2020). De effectiviteit van de deelname aan cultuur, in de vorm van een interventie bijvoorbeeld, stijgt wanneer sociale interacties ondersteund worden, face-to-face contacten bevorderd worden en een ruimere context voor communicatie voorzien wordt (Boster et al., 2022).

Beide mechanismen kunnen gevat worden met de term ‘socialisatiekansen’, wat Lewandowska en Węziak-Białowolska (2023) in hun overkoepelend onderzoek omschrijven als een combinatie van groepsoriëntatie en een interactieve, sociale context. Het gaat in deze studies voornamelijk over actieve cultuurparticipatie en cultuurvormen die in groep beoefend worden (hier bekeken voor theater). Cultuurdeelname geeft individuen de kans hun sociaal functioneren te oefenen (Corbett et al., 2016). Zo kan een interpersoonlijke ervaring met peers in bijvoorbeeld een museum of kunstproject op school zorgen voor respectievelijk het oefenen van sociale en emotionele vaardigheden of verbale communicatievaardigheden (Luke et al., 2022; Taylor, 2020). Die observatie suggereert dat cultuur, meer specifiek de deelname aan cultuur in de vorm van kunst, kansen voor socialisatie creëert die op hun beurt zorgen voor de ontwikkeling en/of verbetering van individuele sociale vaardigheden. Zoals eerder aangegeven is verder onderzoek nodig waarin groepen in condities met en zonder deze kansen tot socialisatie met elkaar vergeleken worden opdat dit veronderstelde mediatie-effect getest en eventueel bevestigd kan worden.

Cultuurparticipatie kan op zichzelf, maar ook in combinatie met andere vormen van participatie, zorgen voor de verdere ontwikkeling van sociale vaardigheden. Het implementeren van een sociaal-emotioneel curriculum waardoor deelnemers hun sociale vaardigheden oefenen zodat dit een basis legt voor gezonde en effectieve interactie met anderen is hier een concreet voorbeeld van (Rouvali & Riga, 2018; Schultz et al., 2011). Cultuur, in de vorm van kunst bijvoorbeeld, kan bijdragen aan een dergelijk sociaal-emotioneel curriculum (Theodotou, 2017). Er bestaan dus ook andere vormen van participatie, bijvoorbeeld het beoefenen van teamsport, die kansen tot socialisatie creëren en

bijgevolg de sociale vaardigheden van de individuele deelnemers positief beïnvloeden. In de casestudie van Broupi en collega's (2023) was lichaamsbeweging bijvoorbeeld, naast beeldende kunst, onderdeel van de interventie. Hierbij werd onder andere socialisatie gepromoot. De aangepaste fysieke activiteit zorgt onder meer voor positieve sociale effecten bij deelnemers (Pan, 2009). De casestudie van Broupi en collega's (2023) omvatte een geïntegreerd programma van kunst en lichaamsbeweging dat als geheel geëvalueerd werd. Op basis van dit onderzoek kunnen dan ook geen uitspraken gedaan worden over de verhouding van lichaamsbeweging en cultuur, of meer specifiek kunst, met betrekking tot de impact die deze elementen afzonderlijk genereren. Verder vinden Luke en collega's (2022) in hun onderzoek dat sociale en emotionele vaardigheden in zowel cultuurdeelname, hier in de vorm van musea, als in andere contexten, hier in de vorm van buurtspeeltuinen, tot uiting komen. Het toepassen van deze vaardigheden is echter meer frequent aanwezig in de onderzochte culturele context. Dit wijst op de unieke setting van cultuurdeelname in musea waar de interacties anders zijn dan in bijvoorbeeld speeltuinen of op school waar onderzoek naar sociale en emotionele vaardigheden vaak plaatsvindt.

Het bijeenbrengen van mensen en het creëren van 'kansen tot socialisatie' zou, om het voorgaande enigszins te **nuanceren**, dus ook teweeggebracht kunnen worden door participatie op zich en hoeft niet uitsluitend gerelateerd te zijn aan cultuur. Cultuur biedt deze kansen ook, en de positieve impact van cultuurparticipatie op de sociale vaardigheden van individuen blijft dus zeker relevant, maar kan dus wel naast **andere** mogelijke **participatievormen** geplaatst worden die dit ook kunnen bieden. De positieve impact van cultuurdeelname op de sociale vaardigheden van individuen wordt in alle opgenomen onderzoeken, uitgezonderd de studie van Abdulah en collega's (2023), bevestigd. Daarenboven kan dit effect mogelijks gegeneraliseerd worden naar andere niet-onderzochte groepen (Lewandowska & Węziak-Białowolska, 2023). Tabel 3 geeft een overzicht van de opgenomen studies binnen dit rapport opgedeeld naargelang de leeftijdsgroep en neurocognitieve categorie waarop hun onderzoek betrekking heeft. Een meer specifiek overzicht van de voornaamste bevindingen en gehanteerde onderzoeksmethode voor elk van deze onderzoeken, is terug te vinden in Tabel 4.

Tabel 3: indeling van de opgenomen onderzoeken van sociale vaardigheden naar leeftijd en neurocognitieve categorieën

Neurocognitieve categorie	Leeftijd				
	Jonge kinderen (3-6 jaar)	Kinderen (6-12 jaar)	Jongeren (12-18 jaar)	Adolescenten (18-25 jaar)	Volwassenen (25+ jaar)
Autisme Spectrum Stoornis (ASS)		Abdulah et al. (2023) Corbett et al. (2014) Corbett et al. (2016)		Corbett et al. (2023)	
		Chou et al. (2016)			
	Broupi et al. (2023)				
Hersenstoornis /verworven hersenletsel			Agnihotri et al. (2012) (2014)		
Leerstoornis		Rointan et al. (2021)			
Communicatie-problemen		Boster et al. (2022)			
Sociaal-cognitieve problemen		Müller et al. (2024)			
Geen	Theodotou (2019) (2020) Luke et al. (2022)	Archbell et al. (2019)	Goldstein (2011) Mogro-Wilson & Tredinnick (2020) Ruukonen (2018)	Zazulak et al. (2015)	
	Taylor (2020)				
Meta-analytisch evaluatieonderzoek Lewandowska & Weziak-Bialowolska (2023)					

Tabel 4: samenvatting opgenomen onderzoeken van sociale vaardigheden als sociale waarde van cultuur

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Abdulah et al. (2023)	Casestudie, longitudinaal surveyonderzoek (voor- en nameting)	Korte en intensieve kunstinterventie verbeterde autisme symptomen of sociale interacties en vaardigheden niet bij kinderen met ASS niveau 2 en 3.
Broupi et al. (2023)	Casestudie, experimenteel <i>mixed-methods</i> onderzoek - Longitudinaal surveyonderzoek - Observatie (triangulatie)	Gecombineerd programma van beeldende kunst en lichaamsbeweging verbetert communicatievaardigheden en sociaal gedrag van deelnemers met ASS.
Corbett et al. (2014)	Casestudie, longitudinaal <i>mixed-methods</i> onderzoek - Survey - Observatie - Biopsychologische metingen	Het peer-gemedieerd theaterprogramma draagt bij aan verbetering van belangrijkste sociale tekorten bij jonge deelnemers met ASS.
Corbett et al. (2016)	Casestudie, longitudinaal experimenteel <i>mixed-methods</i> onderzoek - Survey - Observatie - Neurofysiologische metingen	De peer-gemedieerde theaterinterventie is effectief voor verbeteren van sociale competenties van jonge deelnemers met ASS.
Corbett et al. (2023)	Casestudie, longitudinaal experimenteel <i>mixed-methods</i> onderzoek - Survey - Observatie - Neurofysiologische metingen	De peer-gemedieerde theaterinterventie verbetert sociale vaardigheden van volwassen deelnemers met ASS.
Chou et al. (2016)	Casestudie, longitudinaal <i>mixed-methods</i> onderzoek - Observatieonderzoek - Interviews met schaalmeting	Het gedragsgericht kunstprogramma is effectief in het verbeteren van sociale vaardigheden (en aanpassingsgedrag) bij kinderen met ASS.

Agnihotri et al. (2012)	Casestudie, longitudinaal <i>mixed-methods</i> onderzoek • Survey • Focusgroepen	De deelname aan een kunstprogramma verbetert sociale vaardigheden en participatie voor jongeren met een hersenstoornis.
Agnihotri et al. (2014)	Casestudie, longitudinaal <i>mixed-methods</i> onderzoek • Survey • Observatie • Interviews	Deelname aan een op kunst gebaseerde interventie voor jongeren met een verworven hersenletsel verbetert hun pragmatische communicatieve (sociale) vaardigheden en sociale en participatiedoelen.
Rointan et al. (2021)	Longitudinaal quasi-experimenteel surveyonderzoek	De interventie met spel- en schildertherapie beperkt vervreemding en verbetert sociale aanpassing bij kinderen met leerstoornissen (geen verschil tussen beide therapievormen).
Boster et al. (2022)	Casestudie, quasi-experimenteel observatieonderzoek	Kunstactiviteiten met samenwerkend element faciliteren sociale interacties tussen kinderen met complexe communicatienoden en leeftijdsgenoten.
Archbell et al. (2019)	Surveyonderzoek (correlationeel design studie)	De deelname aan gestructureerde uitvoerende kunstactiviteiten (dans en muziek) is positief gerelateerd aan de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen.
Goldstein (2011)	Casestudie, longitudinaal quasi-experimenteel <i>mixed-methods</i> onderzoek • Survey • Observatie	De deelname aan kunst heeft positieve impact op ontwikkeling van sociaal-cognitieve vaardigheden . Verschillende kunstvormen (acteren vs. visuele kunst en muziek) hebben unieke effecten op de ontwikkeling van sociaal-cognitieve vaardigheden.
Mogro-Wilson & Tredennick (2020)	Casestudie, longitudinaal quasi-experimenteel surveyonderzoek	Kunst- en muziekinterventies bevorderen de sociale en emotionele vaardigheden van jongeren.

Ruokonen (2018)	Casestudie, longitudinaal quasi-experimenteel surveyonderzoek	De deelname aan kunstprogramma heeft een positieve impact op sociale vaardigheden en sociale interactie van jongeren.
Müller et al. (2024)	Casestudie, kwalitatief onderzoek • Observatie • Interviews	Het geïntegreerd kunstprogramma vergemakkelijkt het sociaal en emotioneel leren (zelfbewustzijn, zelfmanagement, sociaal bewustzijn, relatievaardigheden en verantwoorde besluitvorming) bij jonge kinderen.
Theodotou (2019)	Casestudie, <i>mixed-methods</i> onderzoek (kwalitatieve observatie omgezet in kwantitatieve data, voor- en nameting)	De positieve invloed van deelname aan kunstinterventie op de persoonlijke en sociale vaardigheden van kinderen.
Theodotou (2020)	Casestudie, quasi-experimenteel <i>mixed-methods</i> onderzoek • Gekwantificeerde kwalitatieve data • Observatie	Deelnemen aan kunst is voordelig voor de sociale en persoonlijke ontwikkeling van kinderen. Er is geen verschil in effect of mate van impact tussen kunstvormen (schilderkunst, drama en poppenspel).
Luke et al. (2022)	Quasi-experimenteel observatieonderzoek	Kleuters vertonen meer sociaal en emotioneel gedrag in kindermusea dan in buurtspeeltuinen.
Taylor (2020)	Casestudie, kwalitatief onderzoek • Etnografisch onderzoek • Narratief onderzoek	De deelname aan samenwerkende kunstprojecten overheen verschillende onderwijsgraden bevordert de sociale interactie en communicatie tussen leerlingen.
Zazulak et al. (2015)	Casestudie, longitudinaal quasi-experimenteel surveyonderzoek	De deelname aan een kunstprogramma (focus op visuele geletterdheid) heeft een positief effect op de cognitieve aspecten van empathie.
Lewandowska & Weziak-Bialowolska (2023)	Meta-analyse	(Actieve) theaterdeelname heeft een positieve impact op sociale vaardigheden (empathie, communicatie, tolerantie en interactie).

3. Sociale cohesie

3.1. Definitie

Het concept sociale cohesie kent drie verschillende niveaus en varianten (Otte, 2019; zie ook Figuur 2). Het micro-niveau verwijst naar sociale cohesie binnen de persoonlijke netwerken van mensen. De meer georganiseerde omgeving waarin mensen leven en werken vormt het meso-niveau. Het derde niveau verwijst naar het macro-niveau en is het meest abstract. Dit niveau omvat de volledige samenleving, en dus ook zaken zoals cohesie tussen landen of regio's. Wanneer bepaalde interventies of beleid zich richten op sociale cohesie, is het belangrijk dat deze zich op het juiste niveau richten. Veranderingen of kenmerken van cohesie op het ene niveau kunnen immers niet noodzakelijk de cohesie op een ander niveau verklaren (Green & Janmaat, 2011). Het is bijvoorbeeld niet het aantal relaties dat iemand heeft, maar de positie van de actoren en wat ze doen in verhouding tot elkaar dat iets zegt over (de mate van) sociale cohesie (Otte, 2019). Het sociaal kapitaal van iemand, oftewel de toegang tot hulpbronnen via het aantal relaties dat iemand heeft, is dus verschillend van sociale cohesie op een hoger niveau. Sociaal kapitaal en sociale cohesie worden dan ook als aparte sociale waarden van cultuur besproken binnen dit rapport.

Voor een concrete definitie van het concept sociale cohesie binnen dit rapport, wordt uitsluitend gekeken naar het eerste en dus micro-niveau. Aangezien de opgenomen empirische onderzoeken telkens individuen (kwalitatief of kwantitatief) bevragen, kan volgende definitie van sociale cohesie gevolgd worden: “... *the extent to which people in their behavior and experience express their involvement in societal relations in their personal life, as citizens in society and as a member of society*” (Schnabel, 2000, p. 22). In deze definitie wordt onder andere gesproken over individuen en de sociale cohesie die zij ervaren naar de bredere samenleving toe. Afhankelijk van het onderwerp van de opgenomen onderzoeken, kan de term ‘society’ vervangen worden door een meer lokale gemeenschap of kleinere groep van mensen waarop de studie in dat geval betrekking heeft. Sociale cohesie verwijst dan naar “... *the perceptions and behaviors of community members toward their neighborhoods and collectives*” (Li et al., 2024, p. 3). Voorbeelden hiervan zijn een school, een buurt rond een bepaalde hoofdstad of een migrantengemeenschap.

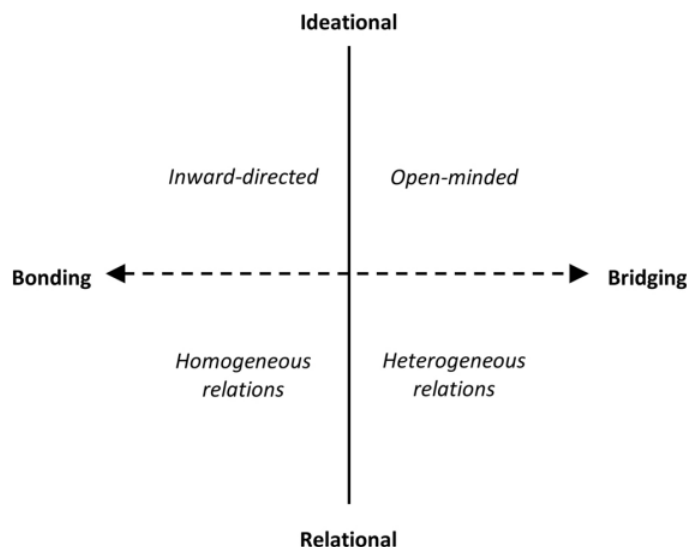
Op dit individueel of micro-niveau neemt sociale cohesie verschillende vormen aan die verder gestructureerd worden door twee dimensies (Otte, 2019). Een eerste dimensie onderscheidt interne van externe sociale cohesie en is gebaseerd op het onderscheid tussen *bonding* en *bridging* sociaal kapitaal (Putnam, 2000). Interne sociale cohesie, ook wel *bonding*

sociale cohesie genaamd, zorgt voor een ‘wij’-gevoel. Deze vorm van cohesie steunt op de erkenning van gelijkenissen tussen individuen die een groep of gemeenschap vormen. Op individueel vlak (en als gedrag) kan deze vorm van sociale cohesie als volgt gedefinieerd worden: “... (*the behavior of*) *people who, at one or more levels, are oriented towards people with whom they have things in common and who move in homogenously composed networks*” (Otte, 2019, p. 3). Externe sociale cohesie daarentegen is gebaseerd op dissensus, eerder dan consensus. Het gaat dan over het overbruggen van verschillen (Otte, 2019). Deze vorm van sociale cohesie kan op individueel niveau als volgt gedefinieerd worden: “... (*the behavior of*) *people, who at one or more levels, enter into relations with people who are less like them and think differently*” (Otte, 2019, p. 3). Beide vormen zijn dialectisch gerelateerd aan elkaar (Otte, 2019). Het zal moeilijk zijn om *bridging* sociale cohesie tot stand te brengen wanneer de *bonding* vorm ontbreekt en omgekeerd leidt het proces van *bridging* vaak tot (nieuwe) *bonding* relaties.

De tweede dimensie deelt sociale cohesie op aan de hand van of de onderzochte sociale cohesie relationeel (*relational*) of idee-gerelateerd (*ideational*) is (Otte, 2019). Relationele sociale cohesie verwijst naar observeerbare en/of functionele relaties tussen mensen en groepen onderling. Wanneer sociale cohesie hier bij individuen tot uiting komt, wordt dit benoemd als ‘gedrag’. De andere kant van deze dimensie is een kwestie van ideeën en baseert zich op gedeelde normen, waarden en identiteiten. Mensen hoeven elkaar hiervoor niet per se fysiek te ontmoeten. Aan deze zijde van de dimensie wordt de term ‘attitude’ aangenomen met betrekking tot deze individuele vorm van sociale cohesie.

Op deze manier ontstaan in totaal vier verschillende vormen van sociale cohesie, die telkens twee andere zijden van de genoemde dimensies combineren. De eerste vorm van coherent gedrag zijn homogene relaties (1) en passen binnen een *bonding* en relationele vorm van sociale cohesie. Heterogene relaties (2) daarentegen vormen de *bridging* variant van relationele sociale cohesie. Een derde onderscheiden variant is de *in-group* georiënteerde attitude (3) die intern of *bonding* en idee-gerelateerd is en dus betrekking heeft op een gedeelde manier van denken. Tot slot wordt een *open-minded* attitude (4) onderscheiden die ook idee-gerelateerd is, maar wel een extern of *bridging* karakter heeft. Figuur 2 geeft een visuele representatie weer van de vier besproken varianten van sociale cohesie.

Figuur 2: Vier ideaaltypische varianten van sociale relaties: bonding versus bridging in de idee-gerelateerde of relationele dimensie (overgenomen uit Otte, 2019, p. 4)

3.2 Het verband tussen cultuur en sociale cohesie

Culturele activiteiten kunnen bijdragen tot sociale cohesie (Bussemaker (2014) in Otte, 2019, p. 1). Kunst bijvoorbeeld kan een invloed hebben op verschillende sociale elementen, waaronder sociale cohesie (Francourt, 2017). Binnen de opgenomen onderzoeken die het verband tussen cultuurparticipatie en sociale cohesie bespreken, kan een opdeling gemaakt worden met betrekking tot de (verschillende) groep(en) en/of gemeenschap(pen) waarbinnen of -tussen sociale cohesie ontstaat of versterkt wordt. Voor het bespreken van relevante literatuur met betrekking tot het verband tussen cultuurparticipatie en sociale cohesie, wordt de opdeling van sociale cohesie door Otte (2019) gevolgd. Eerst wordt het ontstaan van interne of *bonding* relationele sociale cohesie, de zogenaamde homogene relaties, door cultuurparticipatie besproken. Vervolgens komt hetzelfde voor externe of *bridging* relationele sociale cohesie, de heterogene relaties tussen individuen, aan bod. Ten slotte worden ook de idee-gerelateerde vormen van sociale cohesie toegelicht.

Een eerste groep studies focust op het ontstaan van sociale cohesie door cultuurdeelname **binnen een bepaalde groep** zoals familie, vrienden of *peers*. Deze vorm van sociale cohesie verwijst naar **bonding** (binding) en omvat dus homogene relaties (Otte, 2019). Een concreet voorbeeld van dit effect is het idee dat muzikale rituelen – samen naar muziek luisteren – met familie of het gezin en vrienden of *peers* de cohesie binnen deze groep versterkt (Boer & Abubakar, 2014; Boer et al., 2012). Het mobiliseren van sociale cohesie en het creëren van sociale binding tussen mensen is één van de centrale (sociale) functies van muziek

(Dissanayake, 2006; Hargreaves & North, 1999; Merriam, 1964). Daarbij worden positieve effecten vastgesteld voor zowel het samen maken (Boer et al., 2011; Tarrant, North & Hargreaves 2002) als het samen luisteren naar muziek (Boer & Abubakar, 2014). De sterkte van die verbanden varieert weliswaar tussen samenlevingen maar is (sterk) aanwezig in zowel meer traditionele en collectivistische samenlevingen als in veeleer seculiere en individualistische samenlevingen (Boer & Abubakar, 2014; Boer et al., 2012).

Cultuur kan naast het creëren van sociale cohesie binnen een groep, ook **binnen een lokale gemeenschap** de sociale cohesie versterken. Zo promoot (de deelname aan) verschillende vormen van gemeenschapskunst – zoals muziek, theater en beeldende kunst – sociale cohesie binnen de gemeenschap waarin dit plaatsvindt (Baumann et al., 2021; Rubin et al., 2021). Gemeenschapskunst verbindt mensen en creëert een gevoel van saamenhorigheid (Beauregard et al., 2020). Het biedt leden van de gemeenschap opportuniteiten voor dialoog, het onderhouden en/of herstellen van sociale banden en sociale cohesie (Baumann et al., 2021). Deze samenkomst omwille van (het creëren van) kunst bevordert gemeenschapscohesie. Gemeenschapskunst, zijnde “*any art form (e.g., murals, music, religious paintings) that is embedded and freely accessible in public community spaces (e.g., in town squares or streets)*” (Baumann et al., 2021, p. 113), wordt door inwoners van de gemeenschap ervaren als een positieve bijdrage aan het herstellen van hun gemeenschapsgevoel. Kunst fungeert op die manier als middel voor gemeenschapsvorming (Huss et al., 2016). Deze invloed van gemeenschapskunst kan zich specifiek manifesteren via bijvoorbeeld een kunstencentrum in een buurt met een sterke aanwezigheid van migranten (Rubin et al., 2021) of betrekking hebben op de bredere gemeenschap binnen (de directe omgeving van) een hoofdstad (Baumann et al., 2021). Naast gemeenschapskunst, heeft ook de aandacht voor erfgoed een positieve impact op de sociale cohesie binnen een lokale gemeenschap (Silva, 2014). In zijn casestudie in het Portugees dorp Sortelha stelt Silva (2014) dat, naast een risico op gevoelens van uitsluiting en sociale spanning, het aanwezige erfgoed in de regio een bron vormt van persoonlijke en collectieve trots die op hun beurt de sociale cohesie onder de bewoners versterkt. Culturele expressies zoals erfgoed bevestigen onder andere gevoelens van betrokkenheid tot een bepaalde regio (Schnabel & Hart (2008) in Otte, 2019, p. 4).

De tweede onderscheiden categorie studies bestudeert het ontstaan van sociale cohesie **tussen groepen**, zogenaamd **bridging** sociale cohesie, door cultuurparticipatie (Beauregard et al., 2020; Madyaningrum & Sonn, 2011). Binnen een kleine gemeenschap zoals een school bijvoorbeeld, kan het zich leren uitdrukken via kunst en creatieve projecten bruggen bouwen tussen de deelnemende leerlingen, leraren en ouders (Fritz et al., 2013). Cultuurparticipatie,

in de vorm van het organiseren van een schoolconcert zorgt er, bijvoorbeeld, voor dat binnen deze schoolgemeenschap niet meer gekeken wordt naar de andere(n) als ‘zij’ maar men elkaar meer benadert vanuit een ‘ons’-perspectief (zie ook Glăveanu, 2010; Robinson (2000) in Fritz et al., 2013, p. 86).

Op een wat grotere schaal bekeken, kan cultuurparticipatie de connecties bevorderen tussen mensen die nog geen contact gehad hadden met elkaar en dit waarschijnlijk anders ook niet zouden hebben (Beauregard et al., 2020; Madyaningrum & Sonn, 2011). Het gaat dan voornamelijk over intergenerationeel en intercultureel contact dat de aanwezige generaties en culturen in een gemeenschap met elkaar verbindt. Op deze manier verbetert het gezamenlijk deelnemen aan projecten rond gemeenschapskunst zowel de relaties tussen generaties als de relaties tussen diverse etnisch-culturele groepen (Beauregard et al., 2020; Kim & Miyamoto, 2013; Madyaningrum & Sonn, 2011; Westerling & Karvinen-Niinikoski, 2010). Gemeenschapskunst biedt het potentieel om een gevoel van verbondenheid te creëren door mensen van verschillende achtergronden samen te brengen en wordt over het algemeen erg gewaardeerd door mensen (Binns, 1991; Hawkins, 1993; Madyaningrum & Sonn, 2011; McQueen-Thompson & Ziguras (2002, 2004) in Madyaningrum & Sonn, 2011, p. 358; Mills & Brown (2004) in Madyaningrum & Sonn, 2011, p. 358). Het ontwikkelen van een gevoel van verbondenheid tussen groepen bevordert op zijn beurt de cohesie tussen hen (Patel et al., 2017).

Naast relationele vormen van sociale cohesie, zijn er ook **idee-gerelateerde vormen** van sociale cohesie die zich meer focussen op identiteitsvorming, eerder dan op de (fysiek) aanwezige relaties tussen mensen (Otte, 2019). Enkele van de opgenomen studies binnen dit rapport illustreren het verband tussen cultuurparticipatie en idee-gerelateerde *bonding* sociale cohesie, wat de vorm van een op de in-group gerichte attitude aanneemt. Zo wordt vastgesteld dat bepaalde transnationale of translokale gemeenschappen deelnemen aan kunstvormen zoals theater, muziek, dans en visuele kunst om hun eigen gemeenschapsidentiteit te vormen en verder te versterken (Erol, 2012; Schweigman et al., 2011; Smith et al., 2011). Een concreet voorbeeld is dat *Native American* jongeren in een stedelijke context een sterkere etnische identiteit ontwikkelen wanneer ze deelnemen aan culturele activiteiten in vergelijking met jongeren die hier niet aan deelnemen (Schweigman et al., 2011). Andere voorbeelden zijn de Alevi gemeenschap in Toronto (Canada) waarvoor culturele evenementen met dans en muziek een manier zijn om een gezamenlijke identiteit te vormen en te beleven (Erol, 2012), of de *Gitanos* (Roma) in het zuiden van Spanje die Flamenco gebruiken om hun groep - voor wie de gemeenschap niet lokaal of door

staatsbanden bepaald is – te binden en definiëren (Smith et al., 2011). Onderzoeken die voornamelijk of uitsluitend focussen op idee-gerelateerde *bridging* sociale cohesie, de *open-minded* attitude, zijn niet aanwezig in de opgenomen onderzoeken binnen dit rapport.

Wanneer het bij de gemaakte opdeling gaat over de sociale cohesie binnen een bepaalde groep of gemeenschap – de reeds besproken categorieën van *bonding* relationele of idee-gerelateerde sociale cohesie – is een mogelijke kritische noot dat dergelijke interne sociale cohesie kan leiden tot de exclusie van anderen (Otte, 2019). Smith en collega's (2011) bijvoorbeeld bestuderen cultuurparticipatie als een manier om de identiteit van een niet-lokaal gebonden gemeenschap te benadrukken. Ondanks dat een dergelijk proces de sociale cohesie binnen de eigen groep versterkt, is het niet zo dat ze het overige deel van de samenleving volledig van zich afsluiten. Een concreet voorbeeld is de Cubaanse bannelingengemeenschap in Miami (VS) die via hun visuele kunstrepresentaties zowel hun eigen *roots* benadrukken als zich inpassen in de bredere samenleving van het land waarin ze leven. Kunst biedt op die manier een weg voor de ontwikkeling van identiteit waarbij een betekenisvolle dialoog tussen 'ons' en 'zij' geproduceerd wordt. Een ander voorbeeld is de eerder genoemde Alevi gemeenschap in Toronto die tegelijkertijd via cultuurpraktijken hun eigen identiteit behouden en hun families proberen te integreren in de bredere Canadese samenleving (Erol, 2012). De identiteitsvorming in deze culturele context gebeurt daarnaast in een andere overlappende sociale, politieke en religieuze context. Bijgevolg is deze gemeenschap, ook met een zekere focus op hun eigen identiteit, niet volledig afgesloten van de maatschappij binnen het land waarin ze leven. Een laatste voorbeeld is de introductie van het muzikale '*Afghan Children's Songbook Project*' waarin Afghaanse etnische liederen ge(her)introduceerd worden aan zowel kinderen van Afghanistan en Afghaanse expats als Amerikaanse leerlingen (Pascale, 2013). Dit ondersteunt de ontwikkeling van zowel de individuele als culturele groepsidentiteit van leerlingen. Muziek dient hier als een integrerende kracht die zowel gemeenschappen samenbrengt als culturen en identiteiten behoudt. In een gelijkaardig project in Canada werd een traditioneel zang- en dansprogramma geïntroduceerd op een school in een *First-Nation* gemeenschap (Good et al., 2021). Ook hier biedt het programma jongeren de opportuniteit te connecteren met hun cultuur en elkaar, wat de ontwikkeling van zowel hun culturele identiteit – bestaande uit een psychologisch element van zelfidentificatie en een gedragsmatige component in de vorm van het ondernemen van activiteiten die identiteit uitdrukken (Berry, 1999) – als gemeenschapsgevoel bevordert. Deze drie voorbeelden in verband met idee-gerelateerde sociale cohesie illustreren dat het bevorderen van sociale cohesie **binnen een groep en tussen groepen** of de bredere gemeenschap **elkaar niet uitsluiten**. Bijkomend erkent ook onderzoek

omtrent *bonding* relationele sociale cohesie dat sociale cohesie zich tegelijkertijd met betrekking tot **verschillende groepen** kan manifesteren. In het onderzoek van Rubin en collega's (2021) bijvoorbeeld wordt de kanttekening gemaakt dat sociale cohesie voornamelijk gepromoot wordt onder de inwoners van de bestudeerde gemeenschap, maar dat ook buitenstaanders hierbij betrokken kunnen zijn. Het gaat dan bijvoorbeeld over mensen die willen dat hun kinderen betrokken blijven bij deze gemeenschap of meer willen weten over de betekenis van de buurt.

Daarnaast is er ook onderzoek dat de impact van cultuurparticipatie bekijkt met betrekking tot **zowel interne als externe** vormen van sociale cohesie. Dergelijk onderzoek toont inderdaad dat cultuurparticipatie zowel cohesie binnen als tussen groepen versterkt. Het onderzoek van Otte (2019) stelt enerzijds dat deelnemen aan amateurkunst voornamelijk zorgt voor interne *bonding*. Anderzijds komt bij de rapportering van enkele theaterprojecten naar voren dat er tussen verschillende betrokken groepen, zoals theaterprofessionals en jonge amateurs, externe sociale cohesie kan ontstaan. Deze *bridging* relaties zijn echter wel gebaseerd op *bonding* en dus interne sociale cohesie op individueel niveau. De gecreëerde band tussen de twee verschillende groepen is namelijk ontstaan door homogeniteit gebaseerd op het feit dat beide partijen *open-minded* zijn tegenover anders zijn en het accepteren van anderen.

Andere voorbeelden van onderzoek waarin zowel interne als externe sociale cohesie aan bod komen, zijn de studies van Li en collega's (2024) en O'Shea en Ní Léime (2012). Het eerste onderzoek bespreekt het verband tussen cultuurparticipatie met betrekking tot erfgoed en sociale cohesie op vijf verschillende vlakken: (1) buurtvertrouwen, (2) buurtcommunicatie, (3) gemeenschapsparticipatie, (4) plaatsgebondenheid en (5) culturele inclusie (Li et al., 2024). De eerste vier indicaties van sociale cohesie zijn eerder *bonding* van aard en hangen ook telkens positief samen met interesse in en kennis over erfgoed, frequentie en lengte van het bezoeken van en/of de mate van bekendheid met de erfgoedsite. De laatste meting van sociale cohesie kijkt naar de perceptie van inwoners tegenover 'vreemden' en kan beschouwd worden als *bridging* sociale cohesie. Inwoners die goed vertrouwd zijn met een of meerdere erfgoedsites en deze vaker bezoeken hebben hogere niveaus van sociale cohesie op vlak van culturele inclusie en nemen dus een meer open houding aan tegenover buitenstaanders. Het tweede onderzoek bestudeert de sociale impact van een Iers kunstfestival voor ouderen (O'Shea & Ní Léime, 2012). De toename in sociale cohesie door deelname aan het festival heeft zowel betrekking op versterkte banden binnen groepen van ouderen als tussen verschillende gemeenschappen en (leeftijds)groepen. Door deel te nemen aan culturele activiteiten zoals

theater en visuele kunst ervaren ouderen een sterker gevoel van bij de gemeenschap te horen en bouwen ze een zekere collectieve identiteit op. Daarnaast ontmoeten ze nieuwe mensen van andere groepen en ontstaan er zo nieuwe gemeenschappen of gevoelens van verbondenheid met elkaar.

3.1.1. Mogelijke verklaringen voor het verband tussen cultuur en sociale cohesie

In het algemeen ontbreekt in onderzoek naar de impact van deelname aan gemeenschapskunst echter enig begrip van de sociale en psychologische processen die verantwoordelijk zijn voor de positieve sociale uitkomsten die hiermee geassocieerd worden (Putland, 2008). Er is ook nog te weinig geweten over de relatie tussen specifieke eigenschappen of intrinsieke waarden van kunst en de mogelijke connectie hiervan met sociale cohesie (Belfiore & Bennett, 2007, 2010; Galloway, 2009; Marceau & Davison, 2005; McCarthy et al., 2004; Merli, 2002; White & Hede, 2008). De onderzoeken van Beauregard en collega's (2020) en Madyaningrum en Sonn (2011) geven een eerste aanzet om deze verklarende sociale en psychologische processen te benaderen.

In de eerstgenoemde studie worden drie principes aangehaald die ervoor zorgen dat gemeenschapskunst bijdraagt aan gevoelens van sociale cohesie, namelijk: (1) interactieve processen, (2) overdracht en hybridisatie van verhalen en beelden van tegenspoed en veerkracht en (3) toegang tot een collectieve stem (Beauregard et al., 2020). De interactieve processen die aanwezig moeten zijn bestaan uit samenwerken, creativiteit, kritische sociale analyse en *commitment* (Barndt, 2008). Het tweede principe baseert zich op het idee dat het delen van verhalen een manier is voor deelnemers om bruggen te bouwen over verschillende sociale grenzen zoals taal, nationaliteit of cultuur, religie en leeftijd heen. De aanwezigheid van het derde principe is, vanwege de diversiteit van de deelnemers, minder vanzelfsprekend (Beauregard et al., 2020). Het erkennen van verschillen binnen een groep kan echter ook voor eenheid zorgen (Buckingham et al., 2018).

Om te bestuderen hoe betrokkenheid in een gemeenschapskunstproject positieve sociale uitkomsten kan promoten, focussen Madyaningrum en Sonn (2011) op het perspectief van de deelnemers in een gemeenschapskunstproject in Bendigo (Australië). Ze identificeren drie elementen met betrekking tot hoe participanten ervaren dat hun betrokkenheid bij het project een positieve impact heeft op hun gevoelens tegenover hun gemeenschap en op de connecties tussen verschillende groepen binnen hun leefomgeving: (1) een stem geven aan

diegenen die het zwijgen zijn opgelegd, (2) het creëren van sociale connecties en (3) het uitdagen en reproduceren van stereotypen.

Bijkomend is ook in de studie van Otte (2019) een aanzet terug te vinden omtrent de verklarende processen tussen cultuurparticipatie enerzijds en verschillende vormen van sociale cohesie anderzijds. Naast de besproken en toegepaste opdeling van sociale cohesie, verduidelijkt Otte (2019) haar voorgestelde stappen en centrale elementen in de causale relatie tussen cultuurparticipatie, de (actieve of passieve) deelname aan kunstzinnige activiteiten zoals visuele kunst, dans, literatuur, muziek, nieuwe media of theater, en sociale cohesie op individueel niveau.

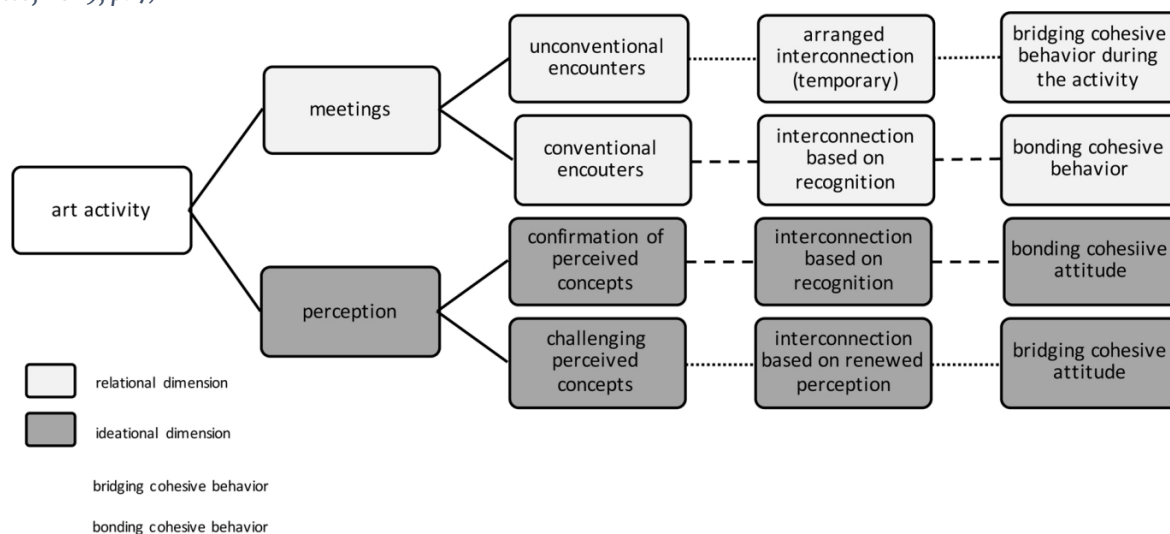
Individuele interne sociale cohesie zou voortvloeien uit het deelnemen op zich (Otte, 2019). Dit impliceert dat zowel deelname aan cultuur als andere (vrijtijds)activiteiten een dergelijke sociale uitkomst bepalen en dat het geen concrete artistieke aspecten zijn die dit verband verklaren (Claeys et al., 2005; Jeannotte, 2003; Putnam, 2000). De centraliteit van deelname komt ook aan bod in ander wetenschappelijk onderzoek dat suggereert dat *commitment* het belangrijkste proces is waarlangs gemeenschapskunst sociale cohesie bevordert (Beauregard et al., 2020) of dat de betrokkenheid, het mee creëren van kunst, meer impact heeft op sociale cohesie dan wanneer kunst enkel geconsumeerd wordt door de betrokkene(n) (Baumann et al., 2021).

Daarnaast tonen empirische analyses in het onderzoek van Otte (2019) dat externe of *bridging* sociale cohesie sterker gecorreleerd is met receptieve kunstdeelname, zijnde kunst ervaren als ontvanger of toeschouwer, dan met productieve kunstdeelname waarbij men actief betrokken is bij de productie van kunst. Het zou volgens Otte (2019) dan ook niet zozeer de (actieve) deelname op zich zijn die relevant is voor het bevorderen van externe sociale cohesie, zoals wel verondersteld wordt het geval te zijn bij de interne variant, maar eerder de verandering in perceptie van de betrokkenen zou een essentieel startpunt zijn voor het creëren of (verder) stimuleren van externe of *bridging* sociale cohesie op individueel niveau. Kunst stelt de betrokkene(n) in staat een meer open houding aan te nemen tegenover de andere. Door de confrontatie met het onbekende, zal de verbeelding gestimuleerd worden en leiden tot of een meer open houding van de ontvanger vragen (Carroll, 2001; Greene, 1995; Nussbaum, 1997, 2010; van Maanen, 2009). Het leren begrijpen van nieuwe dingen waarmee men in kunst geconfronteerd wordt, stelt mensen in staat om andere mensen (of hun cultuur) die volgens andere regels, normen en waarden leven, te begrijpen of op zijn minst proberen te begrijpen (Otte, 2019).

Niet alleen of het gaat over deelnemen of een verandering in perceptie bij de betrokkene(n) is relevant voor de causale relatie tussen kunstparticipatie en sociale cohesie volgens Otte (2019). Ook de soort of het opzet van de kunst bepaalt de aard van het verband. Concreet maakt ze in haar onderzoek een onderscheid tussen bevestigende en uitdagende kunst. Wanneer de regels en interne structuur van het werk worden erkend als norm, gaat het over bevestigende kunst. Kunstparticipatie bevestigt dan de waargenomen ideeën over bestaande relaties en benadrukt de overeenkomsten die aan de basis van deze relaties liggen. Dit bevordert of versterkt de sociale cohesie attitude die intern gericht is, wat resulteert in een *bonding* effect. Uitdagende kunst daarentegen wijkt af van het artistieke discours van de toeschouwer of de werkelijkheid waarnaar de kunst verwijst, wat de perceptie van de toeschouwer verandert en diens verbeelding doet toenemen (Otte, 2019; van Maanen, 2009; van den Hoogen, 2010; Wilders, 2012). Dergelijke kunstexpressie stimuleert ontvangers hun perceptie te herzien, wat een effect heeft op zowel de sociale cohesie attitude als het gedrag ten opzichte van zowel elkaar, binnen de context van de kunstactiviteit, als anderen daarbuiten (Otte, 2019). Dit resulteert in het ontstaan van *bridging* sociale cohesie. Belangrijk bij dit laatste proces is dat de kunstpraktijk relatief autonoom is. Dit betekent dat deze een eigen betekenis genereert, maar wel binnen de normen van de context waarin het werk zelf gemaakt is (van de Vall, 2008).

In het slotproces van haar voorstel omtrent de causale relatie tussen cultuurparticipatie in een bepaalde kunstvorm en sociale cohesie op individueel niveau, combineert Otte (2019) beide besproken elementen. Zowel het verschil in impact van deelnemen op zich versus de verandering in iemands perceptie en de bevestigende versus uitdagende aard van kunst, worden in onderstaand schema opgenomen als deel van de verklaring voor het causaal verband tussen cultuurparticipatie en sociale cohesie (zie Figuur 3).

Figuur 3: Causale relatie tussen kunstparticipatie en sociale cohesie op individueel niveau (overgenomen uit Otte, 2019, p. 7)

Tabel 5: samenvatting opgenomen onderzoeken van sociale cohesie als sociale waarde van cultuur

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Otte (2019)	Mixed-methods onderzoek • Populatiesurvey • Survey deelnemers • Focusgroepen • Interviews • Veldonderzoek	Er bestaat een correlatie tussen kunstparticipatie en sociale cohesie, waarbij bevestigende kunst vooral <i>bonding</i> cohesie bevordert binnen bestaande sociale netwerken, terwijl uitdagende kunst leidt tot <i>bridging</i> cohesie door deelnemers aan te moedigen hun percepties te heroverwegen en verbindingen met andere groepen te maken.
Boer & Abubakar (2014)	Cross-sectioneel surveyonderzoek	Muzikale rituelen hebben een positieve invloed op cohesie en emotioneel welzijn. De effecten op cohesie verschillen niet tussen collectivistische en individualistische culturen, deze van emotioneel welzijn wel.
Boer et al. (2012)	Cross-sectioneel surveyonderzoek	Muziek vervult verschillende persoonlijke, sociale en culturele functies en speelt zo een belangrijke rol in het bevorderen van sociale cohesie en emotioneel welzijn. Zowel gender en de culturele achtergrond van mensen hebben een invloed op de manier waarop mensen de verschillende functies van muziek gebruiken.

Baumann et al. (2021)	Casestudie, interviews	Gemeenschapskunst na de aardbeving in Nepal diende niet alleen als een middel voor emotionele verwerking en herstel, maar droeg ook bij aan sociale cohesie en de heropbouw van culturele identiteit binnen de getroffen gemeenschappen.
Rubin et al. (2021)	Casestudie, <i>mixed-methods</i> onderzoek - Interviews - Survey	Kunst, cultuur en creativiteit dragen bij aan sociale cohesie, gemeenschapszin en emotioneel welzijn binnen de gemeenschap van Chinatown in Boston. Dit doen ze door een ruimte te bieden voor culturele expressie, het versterken van identiteiten en het verminderen van stress veroorzaakt door immigratie en gentrificatie.
Silva (2014)	Casestudie, longitudinaal etnografisch onderzoek - Interviews - Participerende observaties	De ontwikkeling van erfgoed en toerisme in het Portugese dorp Sortelha heeft zowel positieve als negatieve effecten op de lokale gemeenschap. Sommige bewoners ervaren sociale cohesie en trots met betrekking tot hun erfgoed, terwijl anderen zich uitgesloten voelen en negatieve gevolgen zoals vervuiling en sociale spanningen ondervinden.
Fritz et al. (2013)	Casestudie, participatief actieonderzoek	Creatieve expressieve kunsttherapie (CEAT) kan effectief bijdragen aan het opbouwen van samenwerkingsrelaties binnen een diverse schoolgemeenschap, door onder andere de betrokkenheid van zowel leraren als leerlingen te vergroten.
Beauregard et al. (2020)	Multipale casestudie, etnografisch onderzoek - Participerende observatie - Inhoudsanalyse	Gemeenschapskunstprojecten creëren sociale verbindingen en articuleren sociale spanningen tussen meerderheden en minderheden. Deze initiatieven dragen bij aan het versterken van gemeenschapsbanden en het bevorderen van inclusie, ondanks de uitdagingen van xenofobie en anti-immigrantengevoelens.
Madyaningrum & Sonn (2011)	Casestudie, interviews	Deelname aan het gemeenschapskunstproject leidt tot versterkte sociale verbindingen en een hernieuwde waardering voor de lokale geschiedenis en identiteit,

		waarbij deelnemers hun ervaringen als transformerend en betekenisvol beschrijven.
Smith et al. (2011)	Multiële casestudie, kwalitatief onderzoek • Observatie • Inhoudsanalyse	Kunsten spelen een cruciale rol in het helpen van gemarginaliseerde gemeenschappen om hun identiteit te onderhandelen en te vormen in translokale contexten, waarbij ze dienen als een kracht voor begrip en dialoog tussen verschillende culturen.
Erol (2012)	Casestudie, kwalitatief onderzoek • Observatie • Diepte-interviews	De Alevi-gemeenschap in Toronto ontwikkelt een unieke culturele identiteit waarbij muziek- en danspraktijken cruciale middelen zijn voor het behoud van gemeenschapscohesie en zelfidentiteit in een nieuwe omgeving.
Pascale (2013)	Casestudie, kwalitatief onderzoek • Observatie • Gesprekken	Het 'Afghan Children's Songbook Project' draagt bij aan het behoud en de verspreiding van traditionele Afghaanse kinderliedjes en versterkt de culturele identiteit en gemeenschapsverbondenheid, zowel bij Afghaanse als Amerikaanse leerlingen. Muziek in onderwijs bevordert culturele bewustwording en synergie tussen verschillende gemeenschappen.
Good et al. (2021)	Casestudie, <i>mixed-methods</i> onderzoek • Survey • Interviews • Focusgroepen	Het traditionele muziek- en dansprogramma in de Yukon-gemeenschap helpt inheemse jongeren om hun culturele identiteit te versterken, hun zelfvertrouwen en welzijn te vergroten, en sociale cohesie binnen de gemeenschap te bevorderen. Het programma verhoogt ook de betrokkenheid van studenten bij schoolactiviteiten en draagt bij aan het behoud en de overdracht van culturele kennis.
Schweigman et al. (2011)	Cross-sectioneel surveyonderzoek	Deelname aan culturele activiteiten is geassocieerd is met een sterkere etnische identiteit onder Californische <i>Native American</i> jongeren in een stedelijke context.
Li et al. (2024)	Cross-sectioneel surveyonderzoek	Erfgoedbewustzijn en het gebruik van erfgoedsites zijn sterk geassocieerd met een hogere sociale cohesie. Sociale cohesie is hoger in gemeenschappen met meer erfgoedsites. Verschillende types van stedelijke erfgoedsites hebben een verschillende relatie met sociale cohesie.

O'Shea & Ní Léime (2012)	Casestudie, <i>mixed-methods</i> onderzoek • Survey • Interviews	Het Iers Bealtaine festival biedt een stimulans voor oudere mensen om deel te nemen aan kunstactiviteiten, wat leidt tot verbeterde sociale netwerken, persoonlijke ontwikkeling en een verhoogde kwaliteit van leven en een versterking van sociale cohesie binnen de gemeenschap.
--------------------------	---	---

4. Sociale inclusie

4.1. Definitie

Sociale inclusie verwijst naar de mate en aard van de sociale integratie van mensen in de samenleving (Sandell, 1998). De term sociale inclusie wordt vaak gebruikt *“to describe individuals and groups who are involved in society in a meaningful way, who are included in a social network, and who hold a respected place in a community”* (Moody & Phinney, 2012, p. 56). Een gebrek aan sociale inclusie waarbij individuen of groepen uitgesloten worden van de samenleving, wordt doorgaans aangeduid met sociale isolatie. Er is sprake van sociale isolatie wanneer een individu weinig sociale banden of relaties heeft en ook connecties of banden binnen de gemeenschap in mindere mate aanwezig zijn (Teater & Baldwin, 2014). Sociale isolatie omvat het ervaren van een tekort aan erbij te horen en betrokkenheid tot anderen enerzijds en een beperkte hoeveelheid en kwaliteit van relaties anderzijds (Nicholson, 2012).

4.2 Het verband tussen cultuur en sociale inclusie

Individen die zich machteloos voelen en moeilijkheden ervaren bij het actief functioneren in de samenleving en haar gemeenschappen ervaren een tekort aan sociale inclusie (Sasaki, 2010). Sociaal geïsoleerde groepen, zoals bijvoorbeeld ouderen, daklozen en vluchtelingen, ervaren daarenboven soms discriminatie. Beleid gericht op sociale inclusie pakt de factoren die leiden tot de sociale uitsluiting en discriminatie aan en promoot sociale participatie en interactie tussen individuen. Kunst en cultuur worden in die context steeds vaker gezien als een instrument voor het promoten van sociale inclusie (Belfiore, 2002; Palmer, 2004).

Een eerste manier waarop cultuur ingezet kan worden voor het bevorderen van sociale inclusie is het gebruiken van cultuurvormen zoals theater voor het delen en verspreiden van wetenschappelijke inzichten. Een voorbeeld hiervan is de casestudie van Mitchell en collega's

(2011) waarin via de opvoering van het dramastuk *'I'm Still Here'* over de leefwereld van personen met de ziekte van Alzheimer en andere verwante aandoeningen, toeschouwers aangezet worden kritisch te reflecteren over hun vooroordelen tegenover en hun manier van omgaan met deze groep en deze aan te passen. Op deze manier tracht men het stigma rond deze groep van personen met dementie te verminderen en claimen zij hun plaats als volwaardige personen in de samenleving terug.

Een tweede - en vaker toegepaste - manier voor het stimuleren van sociale inclusie is via de actieve deelname aan artistieke en culturele activiteiten (Sasaki, 2010). Zo kan bijvoorbeeld in een stad of andere buurt(en) de organisatie van verschillende culturele projecten in het kader van een benoeming als Europese Hoofdstad van Cultuur of andere beleidsprojecten de sociale inclusie binnen die stad of lokale gemeenschap stimuleren (Liu, 2014; Nakagawa, 2010; Sasaki, 2010). Een belangrijke factor hierbij is de samenwerking met en deelname of betrokkenheid van de lokale gemeenschap, inwoners of verschillende sociale groepen. Een sterke betrokkenheid van de (lokale) gemeenschap is vaak een voorwaarde opdat cultuur inclusiviteit kan versterken (Liu, 2014).

Activiteiten zijn sociaal inclusief wanneer er sprake is van een nauwe band met de lokale gemeenschap waarin de cultuurparticipatie plaatsvindt (Nakagawa, 2010). Sociaal inclusieve cultuuractiviteiten brengen mensen die minder sociaal bekabeld zijn samen en trachten via netwerken de verbinding tussen hen en de gemeenschap te herstellen. Een essentieel aspect binnen het idee dat gemeenschapsprojecten een impact hebben op sociale inclusie, is het verbeteren van de toegang tot culturele activiteiten en de hand reiken naar lokale minderheden die doorgaans minder deelnemen aan cultuur of het verbinden van dergelijke inclusieve initiatieven aan *mainstream* culturele evenementen (Liu, 2014; Palmer, 2004). De consumptie van culturele evenementen bijvoorbeeld gebeurt vaak door specifieke groepen (Willems-Braun, 1994), wat vaak gepaard gaat met de exclusie van andere groepen.

De opgenomen onderzoeken binnen dit rapport met betrekking tot het verband tussen cultuurparticipatie en sociale inclusie kunnen opgedeeld worden naargelang de groepen waarop de genoemde sociale inclusie betrekking heeft. In wat volgt wordt het verband tussen cultuurparticipatie en de sociale inclusie van vier groepen besproken: ouderen, daklozen, etnisch-culturele minderheden, mensen met mentale gezondheidsproblemen en gedetineerden. We bespreken de sociale inclusie door cultuurparticipatie per groep omdat dit zo uit de literatuur naar vorkwam.

Tabel 6: samenvatting opgenomen onderzoeken van sociale inclusie als sociale waarde van cultuur

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Liu (2014)	Longitudinaal <i>mixed-methods</i> onderzoek - Feedback workshops - Survey	De Europese Hoofdstad van Cultuur (ECoC) in Liverpool leidde tot een verhoogde deelname aan culturele activiteiten en een positieve perceptie van de impact op de stad, met verschillen tussen bevoorrechte en minder bevoorrechte buurten. Dit benadrukt het belang van toegankelijkheid en inclusie om de socio-culturele voordelen voor alle gemeenschappen te maximaliseren.
Sasaki (2010)	Multipale casestudie	Succesvolle creatieve steden hebben een evenwichtig systeem van culturele productie en consumptie nodig. <i>Grassroots</i> -bewegingen zijn essentieel voor sociale inclusie en het bevorderen van culturele creativiteit.
Nakagawa (2010)	Casestudie, beleidsanalyse	Traditionele culturele beleidsstrategieën in Osaka faalden omdat ze te top-down waren en niet breed gedragen werden door de lokale gemeenschap. Alternatieve modellen, zoals sociaal-inclusieve kunstprojecten geleid door non-profit organisaties, bleken effectiever in het verbinden van kwetsbare groepen met de samenleving en droegen bij aan gemeenschapsontwikkeling en stedelijke regeneratie.
Mitchell et al. (2011)	Longitudinaal kwalitatief onderzoek (analyse reflecties en reacties publiek)	Een onderzoeksgebaseerde dramavoorstelling maakte het publiek bewust van de schadelijke effecten van stigma rondom dementie en zette hen aan tot nadenken over hun eigen attitudes en gedragingen ten opzichte van mensen met dementie. Dit stimuleerde empathie en een verandering in de manier van omgaan met deze groep.

4.1.1. Sociale inclusie van ouderen

Gemiddeld genomen hebben ouderen minder sociale banden dan jongere leeftijdsgroepen (Statistiek Vlaanderen, 2024). Ouderen lopen dan ook een hoger risico dan andere leeftijdsgroepen in de samenleving om sociaal geïsoleerd te zijn (Riger & Lavrakas, 1981). Hun gemeenschap – zijnde de verschillende relaties waarop iemand beroep op kan doen voor

het vervullen van diens sociale noden – kan een hulpbron zijn met betrekking tot de capaciteit van mensen voor het maken en behouden van sociale banden wanneer men ouder wordt (World Health Organization, 2007). Het organiseren van gemeenschapsprogramma's gericht op ouderen vormt dan ook één manier om sociale inclusie te bevorderen.

Cultuurparticipatie in de vorm van deelname aan gemeenschapsgerichte kunst bijvoorbeeld, kan een rol spelen in het ondersteunen van de sociale inclusie van ouderen in de gemeenschap (Moody & Phinney, 2012). Activiteiten op basis van kunst hebben een positieve sociale impact, waaronder het aanpakken van sociale isolatie (Bungay & Clift, 2010; Greaves & Farbus, 2006). Creativiteit verhoogt en behoudt de sociale interacties van ouderen (Greaves & Farbus, 2006). In de casestudie van Moody en Phinney (2012) worden in deze context drie cruciale processen geïdentificeerd: (1) het uitbreiden van connecties in de gemeenschap, (2) het ontwikkelen van een betekenisvolle rol – zijnde bijdragen aan de gemeenschap – door het maken van kunst en (3) het samenwerken met het oog op gedeelde doelen.

Het positief verband tussen de deelname aan cultuur in de vorm van een kunstprogramma binnen een gemeenschap en sociale inclusie wordt specifiek voor respectievelijk georganiseerde programma's gericht op ouderen in musea en in de vorm van zanggroepen bevestigd in de onderzoeken van Todd en collega's (2017) en Teater en Baldwin (2014). Todd en collega's (2017) onderzochten hoe deelname in *Museum on Prescription* programma's de sociale inclusie van ouderen veranderde. Het museum dient als een sociale plaats waar de gestructureerde programma's ervoor zorgden dat deelnemers in interactie traden met anderen en er betekenisvolle sociale relaties ontstonden. In het project de 'Golden Oldies' nemen ouderen wekelijks deel aan een lokale zanggroep in hun gemeenschap (zie Teater & Baldwin, 2014). In groep zingen heeft verschillende voordelen voor deelnemers (Clift et al., 2008, Bailey & Davidson, 2002; 2005). Door deel te nemen aan het project, voelde het merendeel van de betrokken ouderen zich meer verbonden met hun gemeenschap (Teater & Baldwin, 2014). Het samen zingen deed hun sociaal contacten toenemen en verminderde hun ervaren sociale isolatie.

Wanneer het in bovenstaande studies gaat over de cultuurparticipatie van ouderen, dient echter de kanttekening gemaakt te worden dat het niet voor *alle* ouderen even evident is deel te nemen aan één of verschillende cultuurvorm(en). Ouderen zijn vaak sociaal geïsoleerd en/of wonen in landelijke gebieden waar het culturele aanbod beperkt is. Een mogelijke oplossing hiervoor is dat cultuur naar de ouderen in dergelijke gebieden gebracht wordt, bijvoorbeeld aan de hand van vrijwilligers die samen met hen verschillende expressieve kunstvormen (o.a. visuele beweging, drama, muziek en schrijven) verkennen (MacLeod et al.,

2016). Een dergelijk initiatief dat plaatsvond in een centrale plattelandsregio in de provincie Ontario (Canada) bestond uit een aantal sessies waarbij een vrijwilliger naar ouderen ging om samen met hen creatief aan de slag te gaan. Het maken van kunst, de sociale component van dit project en de betrokkenheid tussen de ouderen en de vrijwilligers droegen verder bij aan het aanpakken van de sociale isolatie van deze groep.

Een andere bijkomende risicofactor voor sociale isolatie bij ouderen is het wonen in een sociaal achtergestelde stedelijke gemeenschap. Buurten die gekenmerkt worden door verschillende beperkingen zoals beperkte lokale faciliteiten en dienstvoorzieningen, een tekort aan adequate transportinfrastructuur, slechte kwaliteit en ontwerp van woningen, een hoge criminaliteitsgraad en lage economische basis kennen een sterkere marginalisering en uitsluiting van ouderen (Phillipson, 2007; Scharf et al., 2005). In deze buurten verliezen ouderen vaak hun gemeenschapsgevoel (Murray & Crummett, 2010). Ook voor ouderen vormt gemeenschapskunst een manier voor het promoten van lokale opportuniteiten voor sociale betrokkenheid en interactie. Hun deelname bezorgt hen het gevoel meer of terug bij hun lokale gemeenschap te horen.

Tabel 7: samenvatting opgenomen onderzoeken van sociale inclusie van ouderen als sociale waarde van cultuur

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Moody & Phinney (2012)	Casestudie, kwalitatief onderzoek • Participerende observatie • Interviews • Inhoudsanalyse	<i>Community-engaged arts</i> (CEA) programma's bevorderen de sociale inclusie van ouderen door het creëren van betekenisvolle rollen en het versterken van sociale verbindingen binnen de gemeenschap en het nastreven van gezamenlijke doelen. Ze hebben positieve sociale uitkomsten, waaronder het verminderen van sociale isolatie bij ouderen.
Todd et al. (2017)	Interviews	De deelname aan museumprogramma's leidde tot een significante vermindering van sociale isolatie en een toename van welzijn bij oudere volwassenen, waarbij sociale interactie, groepscohesie en positieve ervaringen centraal stonden.
Teater & Baldwin (2014)	Casestudie, <i>mixed-methods</i> onderzoek • Survey	Het <i>Golden Oldies</i> zangprogramma helpt ouderen hun sociale isolatie te doorbreken, bevordert hun welzijn en gezondheid en geeft hen nieuwe levensenergie. De

	Interviews	sociale contacten die ze opbouwen spelen een cruciale rol in de positieve effecten van het programma.
MacLeod et al. (2016)	Participerend onderzoek - Veldnotities - Logboeken	Het programma dat vrijwilligers en ouderen tijdens huisbezoeken creatief laat bezig zijn, verminderde de sociale isolatie van oudere deelnemers en verbeterde hun welzijn. Ook de vrijwilligers zelf ondervonden hier voordelen van met betrekking tot hun persoonlijke groei en betekenisvolle relaties.
Murray & Crummett (2010)	Casestudie, participerend actieonderzoek	Oudere bewoners in achtergestelde gemeenschappen zijn vaak sociaal geïsoleerd, maar deelname aan een kunstproject bood hen een gevoel van prestatie en creativiteit, wat onder andere leidde tot een grotere betrokkenheid bij hun gemeenschap.

4.1.2. Sociale inclusie van daklozen

Het tekort aan passende huisvesting of het fenomeen van dakloosheid is een uitdaging binnen vele moderne samenlevingen en hangt nauw samen met sociale uitsluiting (Cordero-Ramos & Muñoz-Bellerín, 2019). Daklozen ervaren vaak een gevoel van onzichtbaarheid in de samenleving. Het gebrek aan of problemen met onderdak, maar ook bijhorende onzekerheden met betrekking tot werk en sociale en familiale banden zijn daarbij belangrijke factoren (Castel, 1997; Cordero-Ramos & Muñoz-Bellerín, 2019). Doorgaans focust hulpverlening zich op de (fysieke) basisnoden van daklozen zoals het bieden van een slaapplek in een opvangcentrum of maaltijdvoorziening (Cordero-Ramos & Muñoz-Bellerín, 2019; Muñoz-Bellerín & Cordero-Ramos, 2020). Deze conventionele manier voor het aanpakken van deze problematiek is echter onvoldoende voor het versterken van individuen, hun persoonlijke groei en het bevorderen van een eventuele herintegratie in de reguliere samenleving (Muñoz-Bellerín & Cordero-Ramos, 2020). Het gaat bij de sociale inclusie van daklozen niet alleen over het invullen van hun materiële tekorten, maar ook het aanpakken van hun verhoogd risico op het verbreken van of reeds verbroken sociale banden (Castel, 1997; Cordero-Ramos & Muñoz-Bellerín, 2019). In die zin moet de focus op culturele participatie ter bevordering voor sociale inclusie gezien worden als gericht op de toekomst voor de betrokken individuen (veeleer dan het tegemoetkomen aan de noden van het moment). Het tekort aan focus op herintegratie en het helpen ondersteunen bij de heropbouw

van sociale banden zorgen voor een verdere reproductie van de aanwezige stereotype beelden en stigmatisering van daklozen in de samenleving.

Cultuur kan hulp bieden bij het realiseren van de sociale inclusie van daklozen in de samenleving. Theater bijvoorbeeld kan gebruikt worden als instrument in sociaal werk voor het herstellen van gefragmenteerde identiteiten onder sociaal uitgesloten groepen zoals daklozen en de ontwikkeling van hun individuele en groeps capaciteiten aanmoedigen (Cozrdero-Ramos & Muñoz-Bellerín, 2019; Muñoz-Bellerín & Cordero-Ramos, 2020). In Sevilla (Spanje) namen daklozen deel aan theater in de vorm van workshops – en later hun eigen amateurtheatergroep – waarbij technieken afkomstig uit het sociaal werk zoals discussiegroepen gecombineerd werden met theatertechnieken zoals beeldtheater en improvisatie. Deelname aan theater stimuleert expressieve en creatieve vaardigheden, het reconstrueren van de (sociale) identiteit, een positiever zelfbeeld, interactie, communicatie, wederzijds vertrouwen, zelfvertrouwen en persoonlijke ontwikkeling. Het ontwikkelen van dergelijke competenties stelt gestigmatiseerde individuen, die te maken hebben met sociale discriminatie, in staat ruimte te creëren voor verzet, zelfwaardering en (sociale) erkenning (Cordero-Ramos & Muñoz-Bellerín, 2019; Nussbaum, 2012). Theater biedt daklozen dus een ruimte waar ze hun waardigheid terug kunnen claimen, hun capaciteiten versterken en strategieën voor het opbouwen van weerstand ontwikkelen (Cordero-Ramos & Muñoz-Bellerín, 2019; Muñoz-Bellerín & Cordero-Ramos, 2020). Daklozen worden zich hierdoor (opnieuw) bewust van hun burgerschap en hun basisrechten. Daarnaast wordt een mogelijkheid tot dialoog tussen daklozen en de algemene samenleving, in de vorm van toeschouwers, gecreëerd waarbij beide partijen op gelijke voet staan (Muñoz-Bellerín & Cordero-Ramos, 2020). Theater als culturele praktijk zorgt voor de transformatie van negatieve zelfpercepties en positieve zelfidentificatie bij daklozen (Cordero-Ramos & Muñoz-Bellerín, 2019). Het moedigt hen aan de mechanismen achter exclusie en discriminatie in vraag te stellen en deze te transformeren naar doelgerichte actie (Brecht, 2004). Het is belangrijk dat daklozen actief betrokken zijn bij hun theaterdeelname (Muñoz-Bellerín & Cordero-Ramos, 2020). Wanneer zij dit proces zelf inhoudelijk invullen, via bijvoorbeeld het vertalen van hun eigen dagelijkse leefomgeving naar een theaterstuk, vormt dit een manier om van zich te laten horen en zo te strijden tegen uitsluiting van de reguliere samenleving.

Tabel 8: samenvatting opgenomen onderzoeken van sociale inclusie van daklozen als sociale waarde van cultuur

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Cordero-Ramos & Muñoz-Bellerín (2019)	Casestudie, veldwerk	Theater is een effectief instrument voor de sociale inclusie en het herstel van identiteiten bij daklozen, waardoor zij hun zelfvertrouwen en persoonlijke ontwikkeling kunnen versterken en zich bewust worden van hun rechten als burgers in een democratische samenleving.
Muñoz-Bellerín & Cordero-Ramos (2020)	Casestudie, etnografisch veldwerk	Toegepaste theatertechnieken verbeteren de zelfperceptie en het zelfvertrouwen van daklozen aanzienlijk. Daarnaast bieden ze een platform voor dialoog met de bredere samenleving, wat bijdroeg aan hun inclusie, het zichtbaar maken en delen van hun verhalen en het claimen van hun basisrechten.

4.1.3. Sociale inclusie van etnisch-culturele minderheden

Net zoals bij de sociale inclusie van daklozen, kan theater ook helpen de sociale integratie van migranten en etnisch-culturele minderheden in de samenleving te faciliteren (Westerling & Karvinen-Niinikoski, 2010). De deelname van migranten aan een multicultureel theaterproject in Helsinki (Finland) bijvoorbeeld promoot hun integratie via interculturele uitwisseling binnen de groep, maar ook omdat het hun zichtbaarheid binnen de samenleving verhoogt en hen de mogelijkheid geeft te tonen dat ze willen deelnemen aan de Finse cultuur en samenleving. Theater creëert dialoog en uitwisseling tussen mensen. Dit sociaal menselijk contact is essentieel opdat etnisch-culturele minderheden het gevoel krijgen opgenomen te zijn in de samenleving. Het louter participeren op de arbeidsmarkt bijvoorbeeld – vaak benadrukt in het officieel discours omtrent integratie – biedt te weinig garanties op (het ervaren van) sociale inclusie (Castles & Davidson, 2000; Westerling & Karvinen-Niinikoski, 2010). Via theater vinden participanten een doel, voelen ze zich nuttig, verbeteren ze hun taalvaardigheden en verbreden ze hun netwerk (Westerling & Karvinen-Niinikoski, 2010).

Naast theater dragen ook andere cultuurvormen van creatieve expressie zoals gemeenschapsoptredens, evenementen, festivals, installaties en tentoonstellingen (Barraket, 2005) bij aan de sociale inclusie van mensen met verschillende (etnisch-)culturele achtergronden (Azmat et al., 2015). Het is daarbij vooral belangrijk dat de organisatie die

dergelijke cultuurvormen organiseren dit op een cultureel inclusieve manier doet. Culturele inclusie betekent het geven van mogelijkheden aan mensen met diverse culturele achtergronden om deel uit te maken van en bij te dragen aan sociaaleconomische ontwikkeling (Chavez & Weisinger, 2008). Kunst kan gebruikt worden als hefboom voor culturele inclusie (Barraket, 2005; Matarosso, 1997; Williams, 1997). Daarbij is het belangrijk dat mensen van verschillende culturele achtergronden deelnemen, toegang hebben en gerepresenteerd worden (Azmat et al., 2015; Sandell, 1998). Bijkomend zijn ook het aanbieden van betrokkenheid op maat, wederzijdse versterking en zelfontwikkeling belangrijke principes die aanwezig moeten zijn opdat er sprake kan zijn van culturele inclusie (Azmat et al., 2015). Wanneer kunst cultureel inclusief georganiseerd wordt, kan de deelname van minderheden vervolgens een opstap vormen voor hen om over te gaan van een sociaal uitgesloten positie naar een meer sociale inclusieve positie ten opzichte van de reguliere samenleving.

Mensen met een vluchtelingen- of migratieachtergrond bijvoorbeeld betrekken in creatieve kunstprojecten en hen de kans geven hun werken tentoon te stellen voor de bredere gemeenschap, draagt bij aan hun sociale inclusie (Hughes et al., 2021). Zowel hun betrokkenheid in het productieproces, hun aanwezigheid in deze werken en het delen van deze werken zijn hierbij belangrijk. Wanneer dit proces daarenboven plaatsvindt in groep, vormt dit een bijkomende effectieve manier om hun sociale isolatie te verminderen (Hakki, 2018; Hughes et al., 2021). Het delen van hun levensverhalen via kunst en het gevoel gehoord te worden, stelt deelnemers in staat dieper te connecteren met de bredere gemeenschap. Het helpt hen bruggen te bouwen tussen hen en de 'anderen' en geeft hen het gevoel een legitieme plaats te krijgen in hun nieuwe thuis (Hughes et al., 2021). Anderzijds leren ook de toeschouwers op deze manier meer over de betrokken etnisch-culturele groepen, waardoor zij meer openstaan voor de betrokken etnisch-culturele minderheden en een zekere bereidheid ontwikkelen om deze 'vreemde' groep te verwelkomen in 'hun' gemeenschap. Deelname aan een creatief kunstproject zoals een tentoonstelling kan zorgen voor een shift van een vluchteling zijn naar een lid van de gemeenschap worden.

Deze positieve bijdrage van cultuurparticipatie aan de sociale inclusie van migranten is in het bijzonder relevant voor zowel recente (Hunt, 2023) als voormalige vluchtelingen (Sloane & Wallin, 2013). Vluchtelingen die recent (maximaal 5 jaar geleden) toegekomen zijn, bevinden zich vaak aan de rand van de samenleving en ervaren vaak structurele en sociale uitsluiting (Hunt, 2023). Het organiseren van kunstworkshops (zoals drama, theater, schilderen en tekenen) in de stad Thessaloniki – het grootste stedelijk gebied aan de noordgrens van

Griekenland, waar veel vluchtelingen aankomen en talrijke (inter)nationale humanitaire organisaties initiatieven uitrollen – bood recent gevluchte jongeren een veilige omgeving waarin ze steun en bevestiging van hun identiteit konden ervaren (Dicker, 2017; Hunt, 2023; International Organization for Migration (2021) in Hunt, 2023, p. 5). Anderzijds promoot hun deelname interactie met meerderheidsgroepen en wordt de kloof tot het reguliere sociale leven in hun omgeving overbrugd (Hunt, 2023). Cultuurparticipatie helpt vluchtelingen taalbarrières te overkomen, (zelf)vertrouwen op te bouwen en verschillende vormen van interactie aan te gaan (zowel georganiseerd tijdens de workshop als informeel contact daarrond). Het biedt hen bovendien de middelen om praktijken van sociale uitsluiting zoals discriminatie, waar ze vaak dagelijks mee geconfronteerd worden, te doorbreken. Op deze manier vormt kunst een mogelijkheid voor de sociale inclusie van mensen die recent gevlucht zijn en hun weg proberen te vinden in de samenleving.

Niet alleen recente, maar ook voormalige vluchtelingen ondervinden nog steeds sociale uitsluiting. Cultuurparticipatie kan ook voor deze groep verlichting bieden en de weg vrij maken voor (meer) sociale inclusie. In hun casestudie onderzochten Sloane en Wallin (2013) hoe deelname aan theater van jonge voormalige vluchtelingen hen (en hun families) meer invloed kan bieden met betrekking tot de besluitvorming in de publieke schoolgemeenschap in Manitoba (Canada) waar zij deel van uitmaken. De ervaren sociale isolatie bij deze onderzochte groep is immers het meest voelbaar op school (Sloane & Wallin, 2013). Veel voormalige vluchtelingen in Manitoba worden geconfronteerd met verschillende obstakels en moeilijkheden bij hun pogingen om invloed uit te oefenen op de aanpak, inhoud en vorm van het openbaar onderwijs (Kanu, 2008; Kia-Keating & Ellis, 2007; MacKay & Tavares (2005) in Sloane & Wallin, 2013, p. 455; McBrien, 2005; Stewart (2007) in Sloane & Wallin, 2013, p. 455). Theater laat hen toe te reflecteren over de sociale uitsluiting die zij ervaren en verbindt hen met de rest van de schoolgemeenschap (Sloane & Wallin, 2013). Op deze manier krijgt hun stem meer aandacht in de besluitvormingsprocessen binnen hun onderwijsomgeving.

Tabel 9: samenvatting opgenomen onderzoeken van sociale inclusie van etnisch-culturele minderheden als sociale waarde van cultuur

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Westerling & Karvinen-	Casestudie, kwalitatief onderzoek Interviews	Theater biedt het potentieel om solidariteit en culturele uitwisseling te bevorderen, wat bijdraagt aan de integratie van migranten in de samenleving. Theater is

Niinikoski (2010)	Inhoudsanalyse	een middel voor artistieke expressie, als ook een waardevol instrument voor sociale interactie tussen meerderheids- en minderheidsgroepen.
Azmat et al. (2015)	Kwalitatief onderzoek - Focusgroep-interviews - Inhoudsanalyse	<i>Multicultural Arts Victoria</i> , een Australische gemeenschapskunstorganisatie, bevordert culturele inclusie via haar programma's en partnerschappen, wat bijdraagt aan sociale inclusie en de vertegenwoordiging van culturele diversiteit in de kunstsector. Een inclusieve organisatiecultuur is nodig om de betrokkenheid van diverse gemeenschappen te waarborgen.
Hunt (2023)	Casestudie, etnografisch veldwerk - Interviews - Participerende observatie	Kunstworkshops hielpen jonge vluchtelingen in Thessaloniki bij het opbouwen van sociale verbindingen, het verbeteren van hun taalvaardigheden en het vergroten van hun zelfvertrouwen, terwijl ze ook een veilige ruimte boden voor zelfexpressie en identiteitsvorming. Dit alles draagt bij aan hun sociale inclusie in de lokale gemeenschap.
Sloane & Wallin (2013)	Participerend actieonderzoek - Interviews - Groepsdiscussies - Opnames en getuigenissen	Door middel van theaterwerk kregen voormalige vluchtelingen de ruimte hun stemmen te laten horen, wat leidde tot een verhoogd bewustzijn van racisme en sociale isolatie, en hen in staat stelde hun eigen leven te beïnvloeden en ongelijkheid te weerstaan. Het theater bood een platform voor dialoog en verbinding binnen de gemeenschap, waardoor de deelnemers hun veerkracht en collectieve bewustzijn konden ontwikkelen.
Hughes et al. (2021)	Kwalitatief actieonderzoek - Interviews - Informeel focusgroepen - Video	Creatieve kunstactiviteiten bevorderen zowel het welzijn van de deelnemers (vrouwelijke vluchtelingen) als hun sociale inclusie, doordat ze persoonlijke verhalen deelden en sterke verbindingen met de gemeenschap opbouwen. De tentoonstellingen fungeerden als een platform voor het vergroten van het (zelf)bewustzijn en het verbeteren van de perceptie van migranten en vluchtelingen in de gemeenschap.

4.1.4. Sociale inclusie van mensen met mentale gezondheidsproblemen

Stigma, discriminatie en sociale isolatie zijn belangrijke (sociale) uitdagingen waarmee mensen met mentale gezondheidsproblemen geconfronteerd worden (United Nations, 2017; Corrigan, 2000; Leichner et al., 2014). Dit kan vervolgens leiden tot een zelfversterkende spiraal van minder aanwezige bereidheid in de samenleving om betrokken te zijn in sociale, beroeps-, familiale of intieme relaties met deze groep (Corrigan et al., 2003). Bovendien wordt sociale inclusie gezien als deel van het persoonlijk herstelproces van iemand met mentale gezondheidsproblemen. Het conceptueel raamwerk CHIME² identificeert persoonlijke herstelprocessen waarvan verbondenheid één van de vijf essentiële componenten is. Verbondenheid houdt dan het aangaan van relaties, *peer support* en deel zijn van de samenleving in (Leamy et al., 2011; van Weeghel et al., 2019). Cultuurparticipatie kan voor mensen met mentale gezondheidsproblemen zowel een manier zijn om ervaringen of hun betekenis van sociale uitsluiting uit te drukken en te tonen (Leichner et al., 2014) als om dergelijke processen van sociale uitsluiting te verminderen en dus sociale inclusie te promoten (Nitzan & Orkibi, 2021; Wilson et al., 2017).

Wat betreft de eerste gebruikswijze van cultuur voor mensen met mentale gezondheidsproblemen, bespreken Leichner en collega's (2014) een sociaal betrokken kunstproject waarin mensen die psychische nood ervaren deelnemen aan verschillende kunstworkshops bestaande uit tekenen, schilderen, boeken maken, percussie, zingen, theater en culturele uitstapjes. Hieraan voorafgaand, werden focusgroepen georganiseerd met de deelnemers over de betekenis die zij toeschrijven aan kunst enerzijds en sociale isolatie anderzijds. Dit project werd georganiseerd om isolatie in de gemeenschap bij deze groep mensen verder inhoudelijk te ontdekken. Op deze manier werd deze kennis verder vertaald door kunst (Fraser & al Sayah, 2012; Leichner et al., 2014).

Naast het tonen en delen van de ervaringen en het discours van mensen met mentale gezondheidsproblemen omtrent gevoelens en ervaringen van sociale isolatie, kan cultuurparticipatie deze sociale isolatie dus ook aanpakken en de inclusie van deze groep mensen bevorderen (Nitzan & Orkibi, 2021; Wilson et al., 2017). Deelname aan sociale activiteiten is één van de meest versterkende factoren voor sociale inclusie (Filia et al., 2018). Kunstparticipatie bijvoorbeeld versterkt de sociale inclusie (Hacking et al., 2008). Uit het onderzoek van Nitzan en Orkibi (2021) blijkt dat wanneer mensen met mentale

² Het acroniem CHIME staat voor *Connectedness, Hope, Identity, Meaning and Empowerment*. CHIME is een raamwerk voor herstelgericht werken.

gezondheidsproblemen deelnemen aan een kunstgroep, waar ook andere leden van de gemeenschap aan deelnemen, dit hen het gevoel bezorgt dat ze bij de gemeenschap horen. De groep vormt een *safe space* waar ze zich sociaal geaccepteerd voelen. Belangrijk hierbij zijn de interpersoonlijke ontmoetingen tussen deelnemers en publiek die gebaseerd zijn op gelijkheid en gebeuren zonder vooroordelen. Dit positieve verband tussen kunstparticipatie en sociale inclusie geldt niet alleen op korte termijn na de deelname, maar blijft ook op langere termijn gelden (Wilson et al., 2017). Wilson en collega's (2017) vinden op basis van hun casestudie dat kunstparticipatie – hier deelname aan introductie kunstlessen binnen het programma 'Open Arts Essex' in South Essex (Engeland) – bij mensen met (risico op) mentale gezondheidsproblemen samenhangt met positieve scores van sociale inclusie. Deze positieve effecten werden vastgesteld meteen na de deelname en bleven behouden tot zes maanden later. Het feit dat de meeste deelnemers ook na hun deelname de kunstactiviteit(en) waarin zij betrokken waren verderzetten, lijkt erop te wijzen dat de behouden verbetering in sociale inclusie toe te schrijven is aan de kunstparticipatie zelf.

Tabel 10: samenvatting opgenomen onderzoeken van sociale inclusie van mensen met mentale gezondheidsproblemen als sociale waarde van cultuur

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Leichner et al. (2014)	Casestudie, kwalitatief onderzoek • Focusgroepen • Observaties	Deelname aan het kunstproject 'Windows to Discover' leidde tot nieuwe kennisproductie en kennisvertaling over sociale isolatie voor de deelnemers (voornamelijk consumenten van mentale gezondheidszorg), waarbij zowel de positieve als negatieve aspecten van isolatie werden belicht.
Nitzan & Orkibi (2021)	Casestudie, focusgroepen	De deelname aan geïntegreerde kunstgebaseerde groepen heeft een positieve invloed op het persoonlijk herstelproces van deelnemers met mentale gezondheidsproblemen. Het delen van persoonlijke ervaringen in een veilige omgeving bevordert hun <i>sense of belonging</i> , waarbij deelnemers zichzelf en anderen zonder stigma leren kennen en als gelijken ervaren.
Wilson et al. (2017)	Casestudie, longitudinaal surveyonderzoek	Deelname aan de Open Arts-introductiecursussen was geassocieerd was met significante verbeteringen in zowel het mentaal welzijn als de sociale inclusie van deelnemers. Deze verbeteringen werden ook op langere termijn behouden.

4.1.5. Sociale inclusie van gedetineerden

Gedetineerden worden fysiek afgesloten van de rest van de samenleving. Cultuurparticipatie kan bijdragen aan hun sociale inclusie zowel binnen de muren van de gevangenis waarin zij verblijven als daarbuiten. Kunst bijvoorbeeld is een veelzijdige manier om gedetineerden zowel binnen als buiten de gevangenis te ondersteunen (Nugent & Loucks, 2011). Deelname aan kunst stimuleert sociale integratie binnen de gevangenis. Voor gevangenen die behoren tot een etnisch-culturele minderheid bijvoorbeeld zou deelname aan culturele projecten binnen de gevangenis voornamelijk relevant zijn op vlak van sociale inclusie en om hun afwezigheid in sociale interactie binnen de gevangenis te verminderen. Verder kan een kunstprogramma zorgen voor eenheid en gevoelens van inclusie binnen de groep van deelnemers (van der Meulen & Omstead, 2021). Kunstdeelname verbetert zowel de relaties tussen gedetineerden onderling (Goddard (2005) in Tett et al., 2012, p. 173; Silber, 2005) als tussen gedetineerden en gevangenispersoneel (Menning, 2010).

Anderzijds is de opzet van cultuurprogramma's in gevangenissen vaak gericht op de rehabilitatie van gedetineerden en hebben dergelijke projecten onder andere als doel gedetineerden te stimuleren afstand te nemen en recidivisme te reduceren of zoveel mogelijk beperken (van der Meulen & Omstead, 2021). Kunstdeelname ondersteunt de progressie van gedetineerden met betrekking tot het proces van afstand nemen van criminaliteit (Tett et al., 2012). Deelname aan dergelijke projecten zorgt voor een diepere connectie tussen deelnemende gedetineerden en hun familie en voor betere relaties met de bredere gemeenschap (Lazzari et al., 2005; Littman & Silva, 2020). Een kunstprogramma zou dus niet alleen recidivisme reduceren maar ook de kloof tussen gedetineerden en niet-gedetineerden overbruggen (Littman & Silva, 2020). Bijkomend kunnen kunstprogramma's niet alleen crimineel gedrag terugdringen, maar gedetineerden aanzetten weer deel te nemen aan het onderwijs en hun persoonlijke en sociale ontwikkeling bevorderen (Hughes, 2005). Omwille van de positieve pedagogische aanpak en de creativiteit die bij dergelijke kunstprogramma's in gevangenissen centraal staan, vinden dergelijke veranderingsprocessen plaats (Tett et al., 2012).

Bovendien zijn beide elementen gelinkt aan elkaar. Kunst versterkt namelijk het menselijk en sociaal kapitaal van deelnemende gedetineerden wat belangrijke factoren zijn in het proces van zich afweren tegen criminaliteit (Farrall (2002) in Nugent & Loucks, 2011, p. 359; Maruna, 2005; Whyte & McNeill, (2007) in Nugent & Loucks, 2011, p. 359). De distancing theory of crime stelt dat een reductie in het recidiveren van ex-gedetineerden voortkomt uit een verandering in de levensstijl van deze individuen (Albertson, 2015; van der Meulen &

Omstead, 2021). Om een bepaald gevoel van afstand tussen hen en criminaliteit te creëren, moet men bepaalde vaardigheden en een sociaal bewustzijn ontwikkelen (bijvoorbeeld toegenomen zelfwaardering of eigenwaarde, verbeterde sociale vaardigheden, versterkte relaties, het opnemen van meer verantwoordelijkheid voor delinquent gedrag en positieve veranderingen in zelfbeeld). Het zijn dan ook kunstprogramma's in gevangenissen die in staat zijn te helpen met precies deze vaardigheden. Ook het onderzoek van Littman en Silva (2020) bevestigt dat kunstprogramma's in gevangenissen zorgen voor verschillende sociaal-emotionele uitkomsten zoals verbeteringen in zelfwaardering of eigenwaarde, zelfvertrouwen, het afwerken van taken, sociale competentie, emotionele stabiliteit en controle en welzijn.

Tabel 11: samenvatting opgenomen onderzoeken van sociale inclusie van gedetineerden als sociale waarde van cultuur

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Nugent & Loucks (2011)	Mixed-methods onderzoek • Survey • Interviews • Observatie	Kunstprogramma's in de gevangenis hebben positieve effecten op het welzijn, de zelfwaardering en het gedrag van vrouwelijke gedetineerden en dragen bij aan hun rehabilitatie.
van der Meulen & Omstead (2021)	Kwalitatief onderzoek • Observatie • Inhoudsanalyse • Veldnotities	Kunstprogramma's in de gevangenis zijn succesvol in het bevorderen van gemeenschapsvorming en artistieke expressie, waardoor de ervaringen van de vrouwen als mens en kunstenaar werden versterkt, naast traditionele rehabilitatie- en recidiverende doelen.
Tett et al. (2012)	Multipale casestudie, kwalitatief onderzoek • Interviews • Focusgroepen	Deelname aan kunstprojecten in gevangenissen versterkt het vertrouwen, de zelfwaardering en de sociale vaardigheden van gevangenen. Terwijl draagt het ook bij aan verbeteringen in hun taal- en schrijfvaardigheden en ondersteunt het hen bij het enviseren van een positieve toekomstige identiteit.
Littman & Silva (2020)	Systematische literatuurstudie (25 onderzoeken)	Deelname aan kunstprogramma's is sterk geassocieerd met positieve sociaal-emotionele uitkomsten. Verder houdt deelname ook verband met voordelen op het gebied van educatie, discipline en gemeenschapsrelaties.

5. Lokaal imago – gemeenschap

5.1. Definitie

Lokaal imago, het aanwezige buurtgerelateerd imago of beeld van een gemeenschap is de “*mental representation emerging from continuous experiences within a place*” (Boffi et al., 2023, p. 3). Dit beeld of imago evolueert op basis van de collectieve interacties tussen de aanwezige mensen en varieert dus doorheen de tijd als reactie op omgevings- en sociale gebeurtenissen die in een bepaalde regio gebeuren (Lynch (1960) in Boffi et al., 2023, p. 3).

Lokale identiteit heeft te maken met plaatsgebondenheid of de emotionele verbondenheid tussen mens en plaats (Low & Altman, 1992), waarbij zowel cognitieve als gedragsmatige elementen een rol spelen, zoals de neiging om fysiek dicht bij de locatie te blijven, i.e. daar te wonen (Hidalgo & Hernandez, 2001; Jorgensen & Stedman, 2001). Lokale of plaatsidentiteit is “*the set of meanings associated with any particular cultural landscape which any particular person or group of people draws on in the construction of their own personal or social identities*” (Bentley, 2007, p. 6). Het is het resultaat van “*a constant and often subconscious negotiation between individuals and the potpourri of experiences, objects, and even idealized places they encounter during their lives*” (Proshansky, 1983) in Sepe, 2018, p. 153).

Gemeenschapsontwikkeling heeft zowel betrekking op artistieke, sociale en economische activiteiten (Grodach, 2010) en wordt in de opgenomen onderzoeken vanuit verschillende aspecten bekeken: menselijk en sociaal kapitaal (Ferilli et al., 2017), culturele gemeenschapsontwikkeling (Arapovics, 2018), sociale inclusie (Viola et al., 2023) enzovoort. Arapovics (2018) beschrijft in haar onderzoek wat gemeenschapsontwikkeling inhoudt:

“Community development is the philosophy of the community’s cooperation, the art of organising connections. A delicate balance of the relations among individuals, the community and politics. Community development is a method, a means, a profession and a movement at the same time, enabling the individual through development of social and civic competency to participate in community efforts, further strengthening civic society and democracy.” (p. 95)

“Community development is always a complexity of interconnected activities, events and minor processes, focused on the needs and resources of the institutions serving the needs of autonomous individuals, local residents and participants” (Arapovics, 2018, p. 96-97).

Gemeenschapsversterking is het proces dat de middelen en attributen waar een gemeenschap beroep op kan doen, verhoogt om op die manier het leven van leden te verbeteren (Sardu et al., 2012). Een concept gerelateerd aan gemeenschapsversterking, is het opbouwen van veerkracht ('resilience') binnen een gemeenschap. *Resilience* "reflects a place and community's capacity to adapt to risk and crisis either internally or externally generated" (Chaskin (2008) in Mahon & Hyyryläinen, 2019, p. 614). Het is

"the existence, development and engagement of community resources by community members to thrive in an environment characterised by change, uncertainty, unpredictability, and surprise. Members of resilient communities intentionally develop personal and collective capacity that they engage to respond to and influence change, to sustain and renew the community, and to develop new trajectories for the communities' future" (Magis, 2010, p. 402).

5.2 Het verband tussen cultuur en lokale identiteit en lokaal imago

Cultuur kan op verschillende niveaus bijdragen aan identiteitsontwikkeling. Muziek kan bijvoorbeeld dienen als bron en middel voor het opbouwen en tot uitdrukking brengen van nationale identiteit (Boer et al., 2013). Binnen de sociale waarde van cultuur 'lokaal imago en gemeenschap' focust dit rapport echter – zoals de term doet vermoeden – op lokale sociale effecten van cultuur. Deze hebben enerzijds betrekking op lokale identiteit en imago en anderzijds op het gemeenschapsniveau zoals de ontwikkeling en/of versterking van een gemeenschap(sgevoel). In wat volgt worden daarom studies besproken die de link leggen tussen cultuur en lokale identiteits- en imagovorming.

Vernieuwingsprocessen in een lokale buurt kunnen de identiteit van deze buurt verbeteren. Straatkunst geïnspireerd door lokale geschiedenis en cultuur bijvoorbeeld heeft een positief effect op de ervaren plaatsgebondenheid en het lokaal imago van de buurt onder inwoners (Boffi et al., 2023). Straatkunst heeft een sterk positieve associatie met stadsidentiteit en wekt gevoelens van burgerlijke trots op (Boffi et al., 2023; Bornioli et al., 2018). Artistieke en creatieve processen zetten aan tot de ontwikkeling van een nieuwe identiteit (Matthews & Gadaloff, 2022; Zebracki, 2012). Bijvoorbeeld in de Ortica buurt, gelegen in de periferie van de stad Milaan (Italië), zorgde een stratkunstproject met muurschilderingen voor een verbetering van het lokale imago dat inwoners van de buurt hebben en hun plaatsgebondenheid (Boffi et al., 2023). De algemene perceptie van de buurt verbeterde, zonder enig verlies aan buurtidentiteit.

De studies van Fazeli en collega's (2012) en Ivanc en Gomes (2015) tonen een gelijkaardig positief verband tussen respectievelijk culturele ruimtes of erfgoed en stedelijke of lokale identiteit. Culturele ruimtes – ruimtes voor culturele optredens – vervullen een belangrijke en waardevolle rol met betrekking tot stedelijke identiteit (Fazeli et al., 2012). Culturele ruimtes zijn geschikte plaatsen voor het waarborgen van lokale identiteiten. Cultuur is één van de menselijke componenten die de identiteit van een stad mee vormgeven (Behzadfar (2007) in Fazeli et al., 2012, p. 322). Stedelijke identiteit wordt gecreëerd door de coördinatie tussen architecturale en stedelijke ruimtes enerzijds en de optredens en inhoud van fysiek-sociale fenomenen in een stad anderzijds, waar culturele ruimtes als één aspect van beschouwd kunnen worden. Daarnaast heeft cultureel onroerend erfgoed een centrale rol in het aanpassen van het beeld dat men krijgt van de lokale omgeving en heeft het een indirecte impact op de lokale identiteit (Ivanc & Gomes, 2015). Architecturaal erfgoed, bijvoorbeeld, kan bijdragen aan de heropleving van een buurt door enerzijds toeristen aan te trekken en anders ook de historische identiteit van de gemeenschap duidelijk zichtbaar te maken voor de bewoners. In die zin is de bijdrage van het architecturaal erfgoed meervoudig.

Tabel 12: samenvatting opgenomen onderzoeken lokaal imago en identiteit als sociale waarde van cultuur

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Boer et al. (2013)	Cross-sectioneel surveyonderzoek	Er bestaat een verband tussen voorkeuren voor specifieke muziekstijlen in verschillende culturen en nationale identiteit, met 'muzikaal etnocentrisme' als belangrijke mediator. Muziekvoorkeuren beïnvloeden de identificatie met een land en omgekeerd. Muziek fungeert als bron en middel om nationale identiteit te construeren en uit te drukken.
Boffi et al. (2023)	Casestudie, longitudinaal quasi- experimenteel surveyonderzoek	Het straatkunstproject in de buurt Ortica zorgde voor een significante verbetering van de lokale beeldvorming en plaatsgebondenheid van bewoners, waarbij kenmerken zoals dynamiek, sociabiliteit en innovatie naar voren kwamen.
Fazeli et al. (2012)	Inhoudsanalyse	Culturele ruimtes zijn cruciaal voor het vormgeven van de stedelijke identiteit en dragen bij aan de kwalitatieve bevordering van stedelijke ruimtes.
Ivanc & Gomes (2015)	Inhoudsanalyse	Het waarderen van onroerend erfgoed is niet alleen essentieel voor het behoud ervan, maar kan ook dienen als een motor

		voor de revitalisering van lokale identiteiten en het stimuleren van regionale groei en duurzaamheid.
--	--	---

5.3 Het verband tussen cultuur en gemeenschapsontwikkeling en -versterking

Naast impact op de lokale identiteit van een gemeenschap, speelt cultuur ook een rol in het ontwikkelen en/of versterken van de lokale gemeenschappen zelf. Zo stellen Ferilli en collega's (2017) in drie verschillende stedelijke buurten (Auburn in Sydney, Biococca in Milaan en Saint Michel in Montréal) vast dat stedelijke regeneratieprocessen zorgen voor economische ontwikkeling, imago en *branding* (Evans & Shaw, 2004; Ferilli et al., 2017). Wanneer cultuur niet alleen als beleidsinstrument wordt gezien, maar als drijvende kracht achter stedelijke vernieuwing, groeit de gemeenschap op meerdere vlakken, niet alleen economisch. Door cultuur te integreren in dit proces en inwoners actief te betrekken, ontstaat zowel economische als sociale meerwaarde, met sterkere verbondenheid en samenhang als resultaat.

Het belang van cultuur voor gemeenschapsontwikkeling en/of -versterking wordt in wat volgt verder besproken aan de hand van verschillende studies die het verband tussen cultuur(participatie) en gemeenschapsontwikkeling en/of -versterking onderzoeken. In deze onderzoeken – net zoals in het reeds aangehaalde voorbeeld van Ferilli en collega's (2017) –, gaat het vaak over de economische effecten en revitalisering die cultuur met zich meebrengt. De economische impact wordt beschouwd als een deel van wat men in dergelijk onderzoek benoemt als '*community development*'. De economische effecten van cultuur werden echter reeds uitgebreid besproken in het rapport over de economische waarde van cultuur (Verhoeven et al., 2024). Wanneer we in het laatste deel van dit rapport over de sociale waarde van cultuur dus spreken over gemeenschapsontwikkeling en -versterking, wordt steeds de sociale betekenis van dit concept bedoeld. In wat volgt wordt gemeenschapsontwikkeling en -versterking gezien als een samenvattende maat van de voorgaande sociale waarden van cultuur – eventueel aangevuld met andere elementen zoals cultureel kapitaal bijvoorbeeld –, maar dan steeds gericht op het meer lokale niveau, zijnde een specifieke gemeenschap, stad of regio.

Cultuur kan op verschillende manieren een rol spelen in het ontwikkelen en/of versterken van gemeenschappen. Wanneer een regio getroffen wordt door een ingrijpende gebeurtenis, kunnen culturele activiteiten helpen bij het verwerken van de gebeurtenissen en de lokale veerkracht versterken (Cerquetti & Cutrini, 2021). Dit was het geval in de Marche regio (Italië)

waar een aardbeving de regio trof en de (her)ontwikkeling van deze gemeenschap na de ramp werd ondersteund door de rol die sociale netwerken en samenwerking binnen de gemeenschap speelden in het heropbouwen van culturele activiteiten. Kunst- en cultuurgebaseerde creatieve industrieën vertonen dan ook veerkracht na rampen vanwege hun creativiteit, het vermogen om hun marktsegmenten te behouden en motivatie voor culturele preservatie (Fahmi et al., 2023). De rol van cultuurinstellingen in een lokale gemeenschap is een ander voorbeeld van de wijze waarop cultuur kan bijdragen aan processen van gemeenschapsontwikkeling. Als cultuurinstellingen inzetten op betrokkenheid in de gemeenschap, fungeren zij als voornaamste plaatsen waar lokale gemeenschapsontwikkeling plaatsvindt (Dóri, 2018). Voorwaarde is wel dat ze open en toegankelijk zijn voor iedereen en samenwerking met organisaties uit verschillende lagen van de samenleving stimuleren. Alleen als daaraan voldaan wordt, creëren dergelijk activiteiten sociale en culturele waarde. Het centrale idee is daarbij dat cultuurinstellingen bestaan voor de inwoners en inspelen op hun noden, waar de gemeenschap op haar beurt baat bij heeft.

Daarnaast zijn er verschillende cultuurvormen die bijdragen aan gemeenschapsontwikkeling en/of -versterking. Het behoud van erfgoed bijvoorbeeld zorgt voor gemeenschapsontwikkeling (Elsorady, 2012). Het draagt bij aan het sociaal welzijn en de levenskwaliteit voor inwoners en bouwt mee aan een gevoel van identiteit en gemeenschap. Daarnaast verbetert het de buurt ook op fysiek vlak. Ook theater vormt een tool voor (het promoten van) gemeenschapsontwikkeling (Sloman, 2012; Viola et al., 2023). Gemeenschapsgerichte artistieke optredens dragen bij aan gemeenschapsontwikkeling (Grodach, 2010; Kay, 2000; Stein & Faigin, 2015). Gemeenschapstheater promoot sociale banden en participatie in culturele activiteiten, wat de sociale en culturele inclusie – twee centrale waarden van gemeenschapsontwikkeling – verhoogt (Viola et al., 2023). Het verlaagt de drempel tot culturele ruimtes, wat zowel persoonlijke als sociale interesses stimuleert, waardoor toekomstige participatie in de gemeenschap wordt bevorderd (Pasetto & Malini, 2022). Opdat theater bijdraagt aan sociale verandering en ontwikkeling, is actieve participatie belangrijk (Sloman, 2012). Dergelijk deelnemend participatief theater wordt gekenmerkt door de betrokkenheid van het publiek en de gemeenschap met betrekking tot waarover de voorstelling gaat. Dit soort theater wordt gemaakt door en voor de gemeenschap, waarbij huidige machtsrelaties in vraag gesteld kunnen worden (Abah, 2007; Thyagarajan (2002) in Sloman, 2012, p. 44) en theater gebruikt wordt als forum voor het oefenen van verandering (Conrad, 2004). Participatief theater versterkt de capaciteiten van individuen,

groepen en gemeenschappen (Sloman, 2012). Het proces moedigt mensen aan om samen te werken, wat de gemeenschapscohesie en -ontwikkeling bevordert.

Bijkomend is niet alleen podiumkunst in de vorm van theater relevant als cultuurvorm die een impact heeft op gemeenschapsontwikkeling en -versterking. Verschillende andere kunstvormen kunnen bijdragen aan het (verder) ontwikkelen en versterken van bepaalde gemeenschappen. In het dorp Ulassai in Sardinië (Italië) bijvoorbeeld versterkte het betrekken van de gemeenschap bij het volledige proces van een kunstperformance gelinkt aan een herdenkingsmoment het gemeenschapsgevoel van deze gemeenschap (Sardu et al., 2012). Deze *bottom-up* aanpak zorgde daarnaast voor onder andere sociale en economische groei in de omgeving. Verschillende kunstvormen – beeldende kunst, digitale storytelling, *community journalism*, participatieve fotografie, theater en andere vormen van creatieve expressie – kunnen leiden tot gemeenschapsversterking (Burnell, 2013). Ze maken middelen vrij en versterken de weerbaarheid van een gemeenschap. Kunst en culturele hulpbronnen creëren kansen voor immateriële middelen en sociaal kapitaal, dewelke op hun beurt mogelijkheden bieden om materiële middelen te verwerven met als doel veerkrachtige en duurzame gemeenschappen op te bouwen. Kunst en cultuur weerspiegelen de dromen, hoop en verlangens van mensen, en deze waarden vormen de basis van ontwikkeling (Matarasso (2011) in Burnell, 2013, p. 140).

Naast de precieze vorm van cultuur die gebruikt wordt, kan ook gekeken worden naar de plaats of instelling die dit aanbiedt en wat daar relevant of bepalend is voor gemeenschapsontwikkeling. Musea bijvoorbeeld zijn belangrijk voor gemeenschapsontwikkeling (Arapovics, 2018). Ze zijn een plaats waar ingespeeld wordt op de gemeenschapsidentiteit en ruimte geboden wordt aan een zo breed mogelijk publiek om te praten over maatschappelijke onderwerpen en problemen. Op deze manier helpen musea lokale spanningen in de samenleving te verminderen. Meer algemeen kunnen kunstruimtes – dit kunnen musea zijn, maar ook galerieën, ateliers, culturele centra enzovoort – verschillende rollen als publieke ruimte opnemen die gerelateerd zijn aan gemeenschapsontwikkeling (Grodach, 2010). Deze rollen als publieke ruimte omvatten (1) het aantrekken en representeren van diverse publieken, (2) het creëren van opportuniteiten voor gemeenschapsbetrokkenheid en interactie binnen en tussen groepen, (3) het voorzien van een plaats voor ondervertegenwoordigde groepen om hun zichtbaarheid te verbeteren, (4) een centrum zijn voor uitwisseling tussen meer geïndividualiseerde gemeenschappen (interactie tussen kunstenaars onderling bijvoorbeeld) en (5) het genereren van lokale economische activiteit. Veel kunstruimtes vervullen dus meer dan alleen hun rol als

kunsthuis en zijn betrokken bij breder gemeenschapsontwikkelingswerk. Het zijn sociale verzamelplaatsen die als katalysator fungeren voor sociale interactie binnen en tussen verschillende groepen. Ze bevorderen de participatie en capaciteit(en) van de gemeenschap, een positieve en unieke gemeenschapsidentiteit en een gevoel van verbondenheid onder deelnemers.

Bij dit alles is het niet alleen belangrijk specifiek te kijken naar welke instelling cultuur aanbiedt, maar ook in welke gemeenschap of regio dit plaatsvindt. Bij het bespreken en beoordelen van gemeenschapsontwikkeling moet de lokale relevantie, het perspectief van de gemeenschap zelf, mee in rekening gebracht worden (Mackay et al., 2021). De studie van Mackay en collega's (2021) bevestigt dat cultuur leidt tot sociale gemeenschapsontwikkeling. Kunst en cultuur zorgen voor zowel materiële als immateriële uitkomsten. Die laatstgenoemde zijn gemeenschapsspecifiek en bovendien belangrijk voor de leefbaarheid van de gemeenschap in termen van sociale cohesie, samenhang, welzijn en tewerkstelling. Anderzijds stellen ze in hun onderzoek dat er aandacht moet zijn voor de waarde die de gemeenschap zelf waarneemt of ervaart en voor de plaats waar dit zich afspeelt.

Voortbouwend op de bevindingen van Mackay en collega's (2021) is het bij het bespreken van de impact van cultuur op gemeenschapsontwikkeling dus relevant mee te nemen over welk type gemeenschap het gaat en de plaats waar het cultuurinitiatief doorgaat. Meer landelijke regio's bijvoorbeeld kampen vaak met andere uitdagingen dan steden. Typische fenomenen en factoren die hun gemeenschapsontwikkeling beïnvloeden, zijn uitdagingen met betrekking tot duurzame ontwikkeling zoals bevolkingskrimp, urbanisatie en vergrijzing van de bevolking (Qu & Cheer, 2021). Cultuur kan ook in rurale gemeenschappen bijdragen tot hun ontwikkeling en weerbaarheid. Enkele voorbeelden uit verschillende onderzoeken bevestigen dit (Mahon & Hyyryläinen, 2019; Qu & Cheer, 2021). Gemeenschapsbetrokkenheid en kleinschalige benaderingen zijn succesfactoren in dit verhaal (Qu & Cheer, 2021). Kunst- en cultuuractiviteiten zijn zowel een bron als middel voor ontwikkeling (Ray, 1998). Ze worden ingezet als lokale hulpbronnen en bevorderen het ontwikkelingsproces door de nadruk te leggen op doelen die aansluiten bij en bijdragen aan de lokale culturele identiteit. Kunst, cultuur en creatieve evenementen worden erkend als belangrijke factoren voor de versterking van plattelandsgemeenschappen (Duxbury & Campbell, 2011) en de bevordering van duurzame revitalisering (McHenry, 2011; Koizumi, 2016). Ze zorgen voor sociaal kapitaal en een versterkt plaatsgevoel (Qu & Cheer, 2021). Theater is een ander voorbeeld van één van de vormen van cultuur die ook rurale gemeenschappen verder en/of duurzaam helpen ontwikkelen (Betiang, 2010; Silva et al., 2018). Het hanteren van een *bottom-up* methode en

het werken op regionale schaal zijn ook bij het organiseren van theater in rurale regio's relevant in het kader van gemeenschapsontwikkeling (Silva et al., 2018). Theater kan bijdragen aan het versterken van de gemeenschap, onder meer door het stimuleren van debat en dialoog onder inwoners over lokale maatschappelijke vraagstukken (Betiang, 2010). Een laatste voorbeeld is dat plattelandsgemeenschappen de mogelijkheid hebben om veerkracht op te bouwen en lokale ontwikkeling te bevorderen door middel van culturele erfgoedinitiatieven (Beel et al., 2017). Cultuur draagt in dat geval via de aandacht voor gemeenschapserfgoed bij aan de ontwikkeling van veerkrachtige gemeenschappen.

Tabel 13: samenvatting opgenomen onderzoeken gemeenschapsontwikkeling en -versterking als sociale waarde van cultuur

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Ferilli et al. (2017)	Multipale casestudie, cross-sectioneel surveyonderzoek	Cultuur speelt een cruciale rol in stedelijke regeneratieprocessen, waarbij de actieve betrokkenheid van bewoners bij culturele en sociale initiatieven leidt tot een verbeterd gevoel van gemeenschap en identiteit, wat bijdraagt aan een duurzame stedelijke regeneratie.
Cerquetti & Cutrini (2021)	Casestudie, interviews	Sociale netwerken en samenwerking zijn cruciaal voor de culturele en toeristische ontwikkeling na de aardbevingen in centraal-Italië, wat essentieel is voor het herstel van de gemeenschap.
Fahmi et al. (2023)	Multipale casestudie, interviews	Kunst- en cultuurgebaseerde creatieve industrieën in Indonesië tonen veerkracht na rampen door hun creativiteit, marktonderhoud en motivatie voor culturele preservatie. Externe ondersteuning is hiervoor cruciaal, vooral na natuurrampen.
Dóri (2018)	Inhoudsanalyse	Gemeenschapscultuurinstellingen zijn essentieel voor sociale cohesie en lokale identiteit, doordat ze inwoners stimuleren om actief deel te nemen aan culturele activiteiten. Ze bevorderen samenwerking met lokale organisaties, wat bijdraagt aan de ontwikkeling van de gemeenschap.
Elsorady (2012)	Casestudie, interviews	Erfgoedbehoud draagt bij aan de verbetering van de gemeenschap in Rosetta, met positieve effecten op de

		fysieke infrastructuur, economische ontwikkeling en sociale welvaart.
Viola et al. (2023)	Mixed-methods onderzoek - Interviews - Survey	Het gemeenschapstheaterproject in de <i>Barriera di Milano</i> draagt bij aan de gemeenschapsontwikkeling door sociale netwerken te versterken en participatie te bevorderen. Het project creëerde een groter bewustzijn en waardering voor de buurt, wat leidde tot een verbeterde sociale cohesie en betrokkenheid bij de lokale gemeenschap.
Sloman (2012)	Multipale casestudies, literatuuronderzoek, ervaringsgericht onderzoek en reflectieve analyse	Participatief theater kan effectieve sociale verandering en gemeenschapsontwikkeling ondersteunen door individuen en gemeenschappen te empoweren en hen de mogelijkheid te bieden om actief deel te nemen aan het ontstaan van oplossingen voor hun eigen problemen.
Sardu et al. (2012)	Casestudie, kwalitatief onderzoek - Inhoudsanalyse - Interviews - Plaatsbezoeken	De kunstperformance in Ulassai leidde tot gemeenschapsversterking, wat resulteerde in samenwerking en de succesvolle realisatie van verschillende projecten.
Burnell (2013)	Literatuuronderzoek	Culturele actie speelt een cruciale rol in het mobiliseren van gemeenschapsbronnen en het bevorderen van veerkracht. Participatie en samenwerking zijn essentieel voor het creëren van duurzame sociale verandering en het verbeteren van de levensomstandigheden in gemeenschappen.
Arapovics (2018)	Literatuuronderzoek	Musea spelen een cruciale rol spelen in de gemeenschapsontwikkeling door hun expertise en culturele kennis te delen, lokale identiteit en cohesie te versterken, en als platform voor samenwerking en communicatie binnen de gemeenschap te fungeren.
Grodach (2010)	Multipale casestudie, kwalitatief onderzoek - Interviews - Observatie - Participatie	Kunstruimtes kunnen als publieke ruimtes bijdragen aan gemeenschapsontwikkeling door sociale interactie en culturele participatie te bevorderen. De verscheidenheid aan programma's en activiteiten in deze ruimtes trekt een breed scala aan bezoekers aan, wat de inclusiviteit en betrokkenheid van de gemeenschap versterkt.

Mackay et al. (2021)	Twee casestudies, kwalitatief onderzoek • Interviews • Plaatsbezoeken	Kunst- en cultuurengagement zorgt voor sociale voordelen voor individuen en gemeenschappen, waaronder het bevorderen van lokale identiteit en samenhang. Bestaande beoordelingskaders leggen niet altijd de unieke behoeften en contexten van de gemeenschappen adequaat vast, wat leidt tot het beperkt tonen van de impact van kunstprojecten.
Qu & Cheer (2021)	Casestudie, <i>mixed-methods</i> onderzoek • Interviews • Participerende observatie • Survey	Het Shiosai-festival draagt bij aan de tevredenheid van bezoekers en bewoners en versterkt tegelijkertijd de heropleving van de gemeenschap. Culturele heropleving, het aantrekken van nieuwkomers en het hergebruiken van vastgoed zijn essentiële factoren voor een duurzame gemeenschapsvernieuwing.
Mahon & Hyyryläinen (2019)	Twee casestudies, interviews	Kunsthoeven mobiliseren de culturele sector als waardevolle hulpbron voor lokale ontwikkeling. Het Salmela Festival was succesvol door strategische samenwerkingen en marketing en het Boyle Arts Festival promoot een sterke gemeenschaps-sensibiliteit. Dit leidt tot meer bewustwording van de sociale en culturele waarde van de kunsten voor de kwaliteit van leven in plattelandsgedieden.
Silva et al. (2018)	Casestudie, observatieonderzoek	Het <i>Comédias do Minho</i> -project zorgde, door middel van een bottom-up benadering, voor sociale en culturele transformaties in de lokale gemeenschappen, waarbij onder andere het gevoel van identiteit en gemeenschapsvorming werd versterkt.
Betiāng (2010)	Casestudie, participatief onderzoek	Het gemeenschapstheaterproject in Nigeria versterkt de sociale cohesie en bevordert samenwerking, waardoor inwoners gezamenlijk actie ondernemen en hun leefomgeving verbeteren.
Beel et al. (2017)	Twee casestudies, actieonderzoek en interviews	Plattelandsgemeenschappen in Schotland zetten digitale archieven en sociale ondernemingen in om hun culturele identiteit te behouden, wat bijdraagt aan hun veerkracht.

5.4 Uitdagingen

De impact van cultuur op het lokale imago, de lokale identiteit en gemeenschapsontwikkeling is niet altijd uitsluitend positief. Er zijn ook duidelijk uitdagingen en voorwaarden aan verbonden die indien niet goed aangepakt erg nadelig kunnen uitdraaien. Een concreet voorbeeld is Marseille, dat in 2013 de titeldrager was van de 'Culturele Hoofdstad van Europa'. Dit project wekte in de stad bezorgdheden en ongerustheid op bij lokale bewoners en kunstenaars. Zij gingen niet akkoord met het cultureel imago van de stad dat voorgedragen werd door de organisatie en zetten verschillende protestprojecten op – in de vorm van posterkunst op stadsmuren, literatuur en liederen bijvoorbeeld – om te vermijden dat hun lokale cultuur niet uitgewist zou worden in dit grootschalig project (Giovanangeli, 2015). In wat volgt worden daarom mogelijke gevaren en nadelen voor de gemeenschap van enkele cultuurvormen – kunst, culturele transformatie- en regeneratieprocessen of – projecten en erfgoedbehoud – besproken.

Uit de casestudie van van der Vaart en collega's (2019) blijkt dat de invloed van kunst op gemeenschapsontwikkeling contextafhankelijk is. Gemeenschappen zijn heterogeen, waardoor kunst ook andere effecten zal hebben voor verschillende individuen en subgroepen binnen gemeenschappen zoals leeftijdsgroepen of groepen met andere hoeveelheden en/of vormen van cultureel kapitaal (Panelli & Welch, 2005; van der Vaart et al., 2019). Bovendien heeft kunst zowel verbindende als fragmenterende effecten op de gemeenschap waarin bepaalde kunstvormen plaatsvinden (Mattern, 2001; van der Vaart et al., 2019). Enerzijds bevestigt het onderzoek dat kunst gemeenschapsparticipatie en sociaal kapitaal genereert en bijdraagt aan een gemeenschapsgevoel, wat op zijn beurt een rol speelt in de bereidheid van mensen om bij te dragen aan hun gemeenschap en de ontwikkeling ervan (van der Vaart et al., 2019). Anderzijds worden in het onderzoek drie knelpunten aangehaald met betrekking tot de waarde van kunst voor gemeenschapsontwikkeling die de mogelijke gevaren of nadelen illustreren: (1) kunst heeft niet alleen voordelen voor een gemeenschap, (2) betreft niet de volledige gemeenschap en (3) kan mogelijk bijdragen aan gemeenschapsfragmentatie. Ten eerste is de sociale impact van kunst complex. Kunst draagt namelijk enerzijds bij aan het gemeenschapsgevoel, gevoelens van trots en opportuniteiten om mensen te ontmoeten. Anderzijds wordt dit gemeenschapsgevoel door sommigen betwist en wordt kunst gezien als een competitiekracht met het risico op een te sterke dominantie. Ten tweede neemt niet iedereen deel aan kunst. Sommigen willen wel betrokken zijn of deelnemen, maar ervaren culturele, financiële of andere drempels. Tot slot kan kunst

fragmenteren wegens het risico dat er een bepaalde kerngroep dominant is binnen dit domein. De gemeenschap wordt zo verdeeld in wie wel of niet betrokken is bij kunst.

Bij creatieve transformatie- of regeneratieprocessen in steden, bestaat dan weer het risico op globalisering – door het inbrengen van massacultuur – die de lokale identiteit onder druk zet (Sepe, 2018). Culturele stadsvernieuwingsprojecten – onder andere toeristische attracties, musea en andere culturele voorzieningen – realiseren de verwachte lokale sociale voordelen vaak niet (Pastak & Kährik, 2016). Dergelijke processen kunnen zorgen voor gentrificatie, de teloorgang van lokale gemeenschappen en de verspreiding van luxueuze diensten en op klasse gebaseerde vrijetijds-voorzieningen (Harvey, 1989; Kovács et al., 2013; Lazzeretti & Capone, 2015; Sagan & Grabkowska, 2012; Trumbull, 2014; Turok, 1992; Vicario & Martínez Monje, 2003). Kunstgestuurde stadsvernieuwingsprocessen – vaak ingezet om stedelijke gebieden nieuw leven in te blazen – werken soms gentrificatie in de hand. Stadsvernieuwingsprogramma's ondersteunen die zich uitsluitend richten op uiterlijke verbeteringen – zonder daadwerkelijke voordelen voor de lokale gemeenschap te realiseren – heeft evenmin weinig zin (Falanga & Nunes, 2021; Grodach et al., 2014; Mathews, 2010; Sharp et al., 2005). Ondoordachte vernieuwingsprojecten leiden tot een verminderd gemeenschapsgevoel en het verlies van lokale culturele tradities, vooral wanneer er geen structurele dialoog plaatsvindt tussen de oorspronkelijke bewoners en nieuwkomers. De sociale voordelen van dergelijke projecten zijn selectief in de zin dat ontmoetingen en netwerken in de context van deze cultuurvormen voornamelijk plaatsvinden in een lokale kerngroep bestaande uit de creatieve klasse (Pastak & Kährik, 2016). Minder welvarende mensen, ouderen, personen uit etnische minderheden of langdurige inwoners van de gemeenschap, zijn vaak minder sterk betrokken.

Niet alleen (ver)nieuwe(nde) cultuurgerelateerde projecten brengen uitdagingen of nadelen voor de gemeenschap met zich mee, ook het behoud van erfgoed in een gemeenschap moet op de juiste manier aangepakt worden. Wanneer dit sterk *top-down* opgelegd wordt en de focus voornamelijk economisch – lees: toerismegericht – is, wordt de relatie met lokale inwoners verwaarloosd, verliezen zij de verbondenheid met hun eigen stad of regio en ervaren uitsluiting in de gemeenschap waarin men leeft (Wang, 2012). In de stad Pingyao (China) bijvoorbeeld zorgde de transformatie naar werelderfgoedstad voor het wegtrekken van lokale inwoners uit de stad en het wegwerken van lokale (culturele) activiteiten. Andere voorbeelden van hoe dergelijke projecten, zoals de Europese Culturele Hoofdstad, mogelijke negatieve effecten hebben op de gemeenschap worden besproken in het rapport omtrent de economische waarde van cultuur (Verhoeven et al., 2024).

De literatuur reikt ook een aantal suggesties aan gericht op het over- of voorkomen van deze nadelige gevolgen van cultuur voor de gemeenschap. Het zou bij culturele regeneratieprocessen bijvoorbeeld belangrijk zijn een identiteit van de buurt te creëren die de plek zelf en haar geschiedenis mee in rekening brengt (Sepe, 2018). Er dient aandacht besteed te worden aan ‘het lokale’ tijdens de loop van een dergelijk project (Pastak & Kährik, 2016). Verder is het belangrijk dat het gevoerde beleid hieromtrent een participatief karakter heeft en dus bewoners, artiesten, bezoekers en/of belanghebbenden uit het middenveld actief betreft bij de genomen initiatieven (Sepe, 2018; Pastak & Kährik, 2016). Het is belangrijk dat er rekening gehouden wordt met de lokale gemeenschap en de zorgen die zij (mogelijks) hebben (Wang, 2012). Daarnaast zou het exclusief toewijden van een bepaalde plaats aan kunst bijvoorbeeld niet goed werken. Het gemengd gebruik van dergelijke locaties – met dus zowel de aanwezigheid van kunst, maar ook woningen, openbare ruimtes en andere voorzieningen – zorgt in vele gevallen voor een beter evenwicht en sterker resultaat (Sepe, 2018). Tot slot moet de vaak sterk aanwezige klemtoon op het ontwikkelen van toerisme en andere consumptiedoelen door cultuur verschuiven naar bredere strategische prioriteiten met betrekking tot ondernemingsgroei en duurzame ontwikkeling. Kunst dient bijvoorbeeld gezien te worden als één van de middelen die gemeenschapsontwikkelingsprocessen kunnen ondersteunen (van der Vaart et al., 2019). Ideaal zou zijn dat kunst geïntegreerd wordt in een bredere gemeenschapsontwikkelingsstrategie en -planning waarbij het dus bestaat naast andere associaties en activiteiten in een gemeenschap.

In het algemeen blijkt dat, zowel voor het realiseren van de positieve impact van cultuur op de lokale identiteit, het lokale imago en gemeenschapsontwikkeling en -versterking als voor het oplossen of voorkomen van de potentiële nadelen en gevaren die dit effect in zich draagt, het betrekken van de volledige gemeenschap als centrale factor naar voren komt in de opgenomen onderzoeken. Participatieve gemeenschapsprojecten worden dan ook ontworpen in de context van een groter doel, zijnde gemeenschapsontwikkeling (van der Vaart et al., 2018).

Tabel 14: samenvatting opgenomen onderzoeken uitdagingen bij lokale identiteit, lokaal imago, gemeenschapsontwikkeling en -versterking als sociale waarde van cultuur

Auteur (jaar)	Gehanteerde onderzoeksmethode	Voornaamste bevindingen
Giovanangeli (2015)	Casestudie, kwalitatief onderzoek - Interviews - Inhoudsanalyse	De ECoC 2013 in Marseille leidde tot lokale culturele expressies die kritiek gaven op het officiële programma, waarbij bewoners hun zorgen met betrekking tot het sociaal weefsel via culturele evenementen benadrukten en de complexiteit van hun leefomstandigheden onder de aandacht brachten.
van der Vaart et al. (2019)	Participatief onderzoek - Interviews - Groepsdiscussies - Workshop	Kunst heeft zowel bindende als verdelende effecten op de gemeenschap van Pingjum. Participatie in kunstprojecten draagt bij aan sociale cohesie en een gevoel van gemeenschappelijkheid, maar kan ook leiden tot uitsluiting en fragmentatie van de gemeenschap, afhankelijk van wie erbij betrokken is.
Sepe (2018)	Twee casestudies, inhoudsanalyse	Plaatsidentiteit is een cruciale factor in het creatieve regeneratieproces van stedelijke gebieden. Casestudies in Beijing en Shanghai tonen dat de culturele transformatie daar zowel kansen als risico's met zich meebrengt voor het behoud van lokale cultuur en identiteit.
Pastak & Kährlik (2016)	Multipiele casestudie, interviews	Cultuur-gedreven regeneratieprojecten in Tallinn hebben significante (positieve en negatieve) effecten op buurten. Hun impact op lokale gemeenschappen hangt sterk af van de mate van betrokkenheid van bewoners en de focus op economische groei boven lokale behoeften.
Wang (2012)	Casestudie, veldwerkonderzoek - Survey - Directe observatie	De transformatie van de oude stad Pingyao naar een wereld erfgoedstad leidde tot de verhuizing van vele lokale bewoners en de eliminatie van lokale activiteiten. Dit resulteerde in sociale uitsluiting en een disconnectie tussen de gemeenschap en hun leefomgeving als gevolg van de focus op toerisme en economische voordelen boven de behoeften van de lokale bevolking.

5 Besluit

Dit rapport is het resultaat van een uitgebreide systematische literatuurstudie³ omtrent de sociale waarde van cultuur. De resultaten tonen aan dat cultuur een onmiskenbare sociale bijdrage kan leveren voor zowel individuen, groepen als gemeenschappen. Op individueel niveau versterkt cultuur het sociaal kapitaal, waarbij *bonding*- en *bridging*-kapitaal sociale netwerken en wederzijdse hulpbronnen bevorderen. Daarnaast draagt cultuurdeelname bij aan de ontwikkeling van sociale vaardigheden van individuen (zoals communicatie, empathie en samenwerken), vooral bij jongere leeftijdsgroepen en verschillende sociaal kwetsbare groepen. Op groepsniveau wordt sociale cohesie bevorderd door gedeelde culturele ervaringen, die vertrouwen en samenwerking binnen en tussen groepen stimuleren. Verder stimuleert cultuur sociale inclusie doordat het sociale isolatie vermindert en de betrokkenheid van gemarginaliseerde groepen (zoals daklozen, etnisch-culturele minderheden, mensen met mentale gezondheidsproblemen en ouderen) in de samenleving vergroot. Als laatste speelt cultuur een rol voor gemeenschappen of buurten bij het versterken van hun lokale imago, identiteit en gemeenschapsontwikkeling.

Zoals we ook voor andere rapporten vaststellen stellen zich met betrekking tot het empirisch aantonen van de (sociale) waarde van cultuur wel enkele uitdagingen. Ten eerste, blijkt het onderzoek sterk gefragmenteerd te zijn. Sociale waarde is een koepelbegrip dat vele onderliggende dimensies dekt. Een initieel groot aantal onderzoeken naar de sociale waarde van cultuur raakt op die manier verbrokkeld waardoor het aantal studies per sub-domein (inclusie, gemeenschapsgevoel etc.) vaak al bij al beperkt is. Gegeven de grote methodologische variatie in de studies, is het duidelijk dat er eigenlijk veel meer gericht onderzoek nodig is. Dat laatste ook omdat, ten tweede, op basis van de bestaande studies wel duidelijk afgeleid kan worden dat cultuur het potentieel draagt om sociale (meer)waarde te creëren, maar er toch ook wel duidelijke randvoorwaarden zijn. In feite, vonden we zelfs een aantal studies waarin cultuur juist bepaalde sociale waardes bedreigde of bepaalde aspecten

³ Op basis van een systematische literatuurreview gebaseerd op wetenschappelijke peer-reviewed artikels gepubliceerd tussen 2014 en 2024 wordt er in een reeks rapporten van het kenniscentrum cultuuronderzoek onderzocht wat 'de waarde van cultuur' inhoudt volgens de literatuur. Er werd vertrokken van 18.013 artikels die volgens een aantal *keywords* in hun abstract mogelijks relevant waren voor dit onderzoek. Aan de hand van de *machine learning-tool* ASReview LAB - ontwikkeld door de Universiteit van Utrecht - werden artikels in een tweede ronde gescreend op abstract en bleven voor het rapport omtrent de sociale waarde van cultuur 120 relevante artikels over. In een laatste ronde werden de artikels volledig gelezen, dit resulteerde in de 95 referenties waarop dit rapport is gebouwd. Bijkomend werden 4 aparte referenties toegevoegd voor de sociale inclusie van gedetineerden wat het totaal op 99 brengt. Het inleidend rapport biedt een diepgaander zicht op deze methode.

van de sociale waarde met elkaar in conflict dreigde te komen. Ook dat toont de nood om dit thema te blijven onderzoeken.

7 Bijlage: het meten van sociale waarde

7.1 Sociaal kapitaal

Er bestaat enige variatie in hoe sociaal kapitaal in de verschillende studies precies empirisch gemeten wordt. Verschillende van de bestudeerde onderzoeken operationaliseren sociaal kapitaal op een meer kwalitatieve en/of verhalende manier – via interviews, focusgroepen, open surveyvragen, observaties en inhoudsanalyses – waarbij sociaal kapitaal onderzocht wordt aan de hand van mondelinge of schriftelijke rapportering omtrent de netwerkstructuur, sociale interacties, relaties en andere ervaringen van deelnemers of respondenten (Goulding, 2013; Kivijärvi & Poutiainen, 2020; Rhodes & Schechter, 2014; van der Hoeven & Hitters, 2019).

Andere auteurs ontwikkelen of gebruiken kwantitatieve meetinstrumenten voor de meting van sociaal kapitaal. Lee (2013) legt deelnemers een lijst met indicatoren voor en vraagt hen welke ervan van toepassing waren bij de persoonlijke en gemeenschappelijke voordelen die ze haalden uit de deelname aan het bestudeerde cultuurproject: (1) toegenomen begrip van anderen en hun cultuur, (2) tolerantie van verschil, (3) vriendschap, (4) empathie, (5) wederzijds vertrouwen, (6) wederzijds respect, (7) gevoel van eenheid, (8) solidariteit en (9) cohesie. De eerste twee classificeert ze onder *bridging* kapitaal, de volgende vier onder *bonding* kapitaal en de laatste drie horen bij *bridged bonding* kapitaal, de nieuwe combinatie van beide.

Een andere manier om sociaal kapitaal te meten bestaat uit het bevragen van verschillende items voor de drie kerndimensies van sociaal kapitaal: sociale netwerken en sociabiliteit, vertrouwen en wederkerigheid, en samenhorigheidsgevoel en plaatsgebondenheid (Schaefer-McDaniel, 2004) zoals in het onderzoek van Hampshire & Matthijsse (2010).

Sakalauskas en collega's (2020) meten sociaal kapitaal volgens de methode van de OESO op basis van vier indexen en dit op zowel individueel als gemeenschapsniveau (Scrivens & Smith, 2013; Yang, 2007). De onderscheiden indexen zijn: (1) persoonlijke relaties, (2) ondersteuning sociaal netwerk, (3) maatschappelijke betrokkenheid en (4) vertrouwen en coöperatieve normen. Op individueel niveau wordt elk van de genoemde indexen gevormd op basis van vijftien vragen uit de OESO-vragenlijst. Vijf van deze vragen meten het sociaal kapitaal dat rechtstreeks voortvloeit uit de deelname aan culturele evenementen. De overige vragen meten een meer algemeen niveau van sociaal kapitaal. Op deze manier wordt een schaal gecreëerd waarbij een hogere waarde staat voor meer sociaal kapitaal voor die bepaalde index of, wanneer alle scores opgeteld worden, voor het algemeen sociaal kapitaal

van de respondent. Voor het niveau van de gemeenschap wordt gewerkt met de geaggregeerde score van de bevraagde individuen.

Cebula (2022; 2024) gebruikt een positie-generator voor het berekenen van verschillende maten van sociaal kapitaal (zie ook Lin & Dumin 1986; Lin & Erickson 2008). Deze studie kijkt naar het volume, de positie en de reikwijdte van het sociaal kapitaal van individuen. Respondenten krijgen een lijst van veertien beroepen en moeten aangeven of ze iemand kennen die een van deze beroepen uitoefent. 'Kennen' wordt daarbij gedefinieerd als 'goed genoeg om een informeel gesprek mee te voeren'. Het volume van sociaal kapitaal is dan het aantal beroepen dat een respondent aanduidt. Voor de positie of samenstelling wordt gekeken naar de gemiddelde status of prestige van de aangeduide contacten. Deze prestige scores worden toegekend aan de hand van de *Polish Scale of the Occupational Prestige* (Domański, Sawiński & Słomczyński, 2009). Qua heterogeniteit of reikwijdte wordt gefocust op de afstand tussen de hoogste en laagste prestige positie. Op deze manier wordt een maatstaf gecreëerd voor het volume, de heterogeniteit en de samenstelling van informele sociale connecties, en dus voor het soort en de hoeveelheid sociale hulpbronnen die via deze connecties beschikbaar zijn. Deze meting wordt toegepast in de veronderstelling dat het kennen van verschillende posities en toegang hebben tot personen met een hogere status meer sociaal kapitaal genereert (Lin & Erickson, 2008).

Eerder dan algemene dimensies of indexen van sociaal kapitaal te bevragen, kijkt Lizardo (2013) naar een klassieke indicator van het verwerven van voordelen door sociaal kapitaal, namelijk het ontdekken van een jobopportunities via een kennis. Dit onderzoek operationaliseert sociaal kapitaal als de manier waarop respondenten hun job gevonden hebben. Via een item uit de *General Social Survey* wordt hen gevraagd aan te duiden hoe ze hun huidige job gevonden hebben. Op deze manier worden ze onderverdeeld in drie categorieën: (1) mensen die dit deden zonder netwerkcontacten, (2) met behulp van of via sterke of dichte netwerkcontacten of (3) verre netwerkcontacten. Deze categorieën komen overeen met een toenemende mate van sociaal kapitaal.

7.2 Sociale vaardigheden

Sociale vaardigheden kunnen op verschillende manieren gemeten worden, zowel kwalitatief als kwantitatief. Dit gebeurt doorgaans wel, zoals ook in de opgenomen onderzoeken binnen dit rapport, steeds op individueel niveau. In wat volgt worden enkele van de meest gebruikte gestandaardiseerde vragenlijsten, observatieschalen en zelfrapportage-instrumenten besproken. Daarna wordt ter volledigheid in tabel 15 een overzicht gegeven van de overige

meetinstrumenten die binnen de bestudeerde onderzoeken slechts in één studie toegepast werden. Via het verschaffen van deze informatie tracht dit rapport een duidelijk beeld te schetsen van de manier waarop sociale vaardigheden binnen cultuursociologisch onderzoek geoperationaliseerd en gemeten kunnen worden.

De **Social Responsiveness Scale** (SRS) omvat verschillende sociale gedragskenmerken en wordt bij kinderen en jongeren doorgaans ingevuld door een ouder (Constantino & Gruber, 2005; 2012). De schaal bestaat uit meerdere subschalen zoals *social awareness*, *social cognition*, *social communication*, *social motivation* en *restricted, repetitive behaviours*. Elke subschaal bestaat uit verschillende vragen die telkens aan de hand van stellingen met een 4-punten Likertschaal gescoord worden, gaande van “niet waar” tot “bijna altijd waar”. De schaal wordt gebruikt om het sociaal functioneren van individuen, met of zonder autismespectrumstoornis, te beoordelen. Binnen de opgenomen onderzoeken van dit rapport, werd de SRS meerdere keren hiervoor gebruikt (Abdulah et al., 2023; Corbett et al., 2014; 2016; 2023).

Het **Adaptive Behavior Assessment System** (ABAS) is een gestandaardiseerde beoordeling van verschillende competenties (Harrison & Oakland, 2000; 2003; 2015). Er worden tien domeinen van vaardigheden bevraagd die telkens gescoord worden aan de hand van een Likertschaal in termen van frequentie (niet in staat, nooit, soms of altijd). Deze beoordeling kan gebeuren door een derde, zoals een ouder bij kinderen, of door de (volwassen) persoon zelf. Binnen de opgenomen onderzoeken kwam deze beoordeling, voornamelijk de sociale subschaal, meermaals aan bod voor het meten van het adaptief en sociaal functioneren van de deelnemers (Agnihotri et al., 2012; Corbett et al., 2014; 2016; 2023). Het onderzoek van Agnihotri en collega's (2023) nam ook enkele andere categorieën van vaardigheden (*communication*, *community use*, *leisure* en *self-direction*) op.

Enkele **sub-testen** van de **NEPSY-II** vormen een derde manier waarop de opgenomen studies binnen dit rapport sociale vaardigheden meten. NEPSY is een testbatterij voor het beoordelen van iemands neuropsychologische ontwikkeling (Korkman, Kirk & Kemp, 2007). Concreet gaat het hier over de sub-testen omtrent *Affect Recognition*, *Memory for Faces (MF)* en *Theory Of Mind (TOM)*. Al deze sub-testen werden in de bestudeerde onderzoeken gebruikt om veranderingen in sociale perceptie te meten (Corbett et al., 2014; 2016; Lewandowska & Węziak-Białowolska, 2023). De subtest **Affect Recognition** meet het vermogen om basisemoties en neutrale uitdrukkingen te matchen met foto's van gezichten (Korkman et al., 2007).

Voor de **Memory for Faces**, waarmee getracht wordt de codering van gezichtskenmerken, gezichtsdiscriminatie en gezichtsherkenning te meten, wordt een onderscheid gemaakt

tussen de *Delayed* (MFD) en *Immediate* (MFI) variant (Korkman et al., 2007). In verder onderzoek van Corbett en collega's (2016; 2023) werd gekeken naar een *Incidental* variant op basis van *Event Related Potential* (ERP). Dergelijk 'geheugen voor gezichten' wordt gezien als een indicator van sociale opmerkzaamheid, wat essentieel is voor leeftijdsadequate sociale vaardigheden (Chevallier et al., 2012; Gauthier & Nelson, 2001; Nelson, 2001).

De *Theory Of Mind* (TOM) tracht de mate te meten waarin individuen begrijpen wat anderen denken en deze kennis te gebruiken om te voorspellen hoe deze anderen zich zullen gedragen (Baron-Cohen, 1995). Een andere meting van deze TOM is de *Reading the Mind in the Eyes Test* (RMET), die ook meermaals gebruikt wordt in de opgenomen studies binnen dit rapport (Goldstein, 2011; Lewandowska & Węziak-Białowolska, 2023). Deze test meet het individueel vermogen om iemands mentale toestand uit beelden van diens ogen af te leiden (Baron-Cohen et al., 2001). Passend hierbij is de *Emotion Discrimination Task* die het algemeen emotioneel bewustzijn en het vermogen om emoties te herkennen aan de hand van gezichtsuitdrukkingen beoordeelt (Agnihotri et al., 2012; 2014).

Vragen van de *Interpersonal Reactivity Index* (IRI) werden in de onderzochte studies gebruikt om het sociaal bewustzijn en de (cognitieve en affectieve) empathie van deelnemers te meten (Mogro-Wilson & Tredinnick, 2020; Zazulak et al. 2015). Deze index bestaat uit een reeks sub-schalen zoals *perspective taking*, *fantasy*, *empathic concern* en *personal distress* (Davis, 1983). De respondenten beoordelen de in totaal 28 items – elke subschaal bestaat uit vier items – telkens aan de hand van een 5-punten Likertschaal, gaande van “omschrijft me niet goed” tot “omschrijft me heel goed”.

De *Personal and Social Development* schaal meet de ontwikkeling van de aanpassings-, persoonlijke en sociale vaardigheden bij kinderen (Theodotou, 2019; 2020). Aanwezige derden beoordelen deze verschillende onderdelen kwantitatief op basis van de kwalitatieve data uit hun observatielogboeken. Op deze manier tracht men een holistisch beeld te schetsen van de sociale ontwikkeling van kinderen met betrekking tot onder andere hun onafhankelijkheid, vertrouwen, concentratie, relaties, cultureel bewustzijn en communicatie.

Tot slot zijn er nog de *Rosenberg Self-Esteem Scale* en het *Peer Interaction Paradigm* (PIP). De laatstgenoemde is een methodologische opzet waarbij onder andere aan de hand van observaties de sociale interactie tussen peers (leeftijdsgenoten) wordt gemeten (Corbett et al., 2014; 2016). De *Rosenberg Self-Esteem Scale* is een kwantitatieve zelfmeting van de eigenwaarde van individuen en omvat zowel hun zelfwaarde als zelfacceptatie (Rosenberg,

1965). Deze schaal werd gebruikt in verschillende onderzoeken opgenomen in dit rapport (Agnihotri et al., 2014; Lewandowska & Węziak-Białowska, 2023).

Naast het gebruik van dergelijke, al dan niet zelf ontworpen, meetinstrumenten, werd ook data verzameld op andere manieren. Broupi en collega's (2023), bijvoorbeeld, hanteerden een vorm van triangulatie als dataverzamelingsmethode. Drie verschillende actoren (onderzoeker, psycholoog en bewegingsleerkracht) observeerden deelnemers van een kunst- en bewegingsprogramma en beoordeelden op basis daarvan hun sociaal gedrag en communicatievaardigheden. In de studie van Chou, Lee en Feng (2016) werden op basis van observatiedata percentages berekend voor onder andere de mate van verbale communicatie en oogcontact bij de deelnemers van het bestudeerde kunstprogramma. Het onderzoek van Taylor (2020) combineerde een etnografische en narratieve onderzoeksmethode om de ervaringen van deelnemers aan een kunstproject met betrekking tot onder andere hun sociale interactie en communicatie te beschrijven. Een ander voorbeeld is het onderzoek van Zazulak en collega's (2015) waarin open surveyvragen gesteld werden aan de deelnemers van een kunstproject omtrent onder andere eventuele versterkingen in hun empathische neigingen.

Tabel 15: overzicht overige meetinstrumenten van sociale vaardigheden

Meetinstrument	Onderzoek	Wat gemeten?	Waarvoor gemeten?
Social Communication Questionnaire	Broupi et al. (2023)	ASS-symptomen	Communicatie- en sociale vaardigheden van personen met ASS
Wechsler Memory Scale (WMS-III) Faces (WMS-F)	Corbett et al. (2023)	De mate waarin volwassenen een serie van 24 foto's van gezichten kunnen herkennen en onthouden	Sociale cognitie
Companionship Scale	Corbett et al. (2014)	Tijdsaandeel bepaalde verbale en non-verbale gedragingen (hier oogcontact en actieve betrokkenheid met peers)	Sociaal gedrag in setting
Contextual Assessment of Social Skills (CASS)	Corbett et al. (2023)	De mate waarin een individu gedrag aanpast aan de veranderende sociale context bij interesse- en verveelde conditie (directe observatie rollenspel conversatie)	Sociale competentie van personen met ASS

Social Adjustment Scale	Rointan et al. (2021)	Aanpassing en incompatibiliteit	Sociale aanpassing van kinderen in basisonderwijs
Profile of Pragmatic Impairments in Communication (PPIC)	Agnihotri et al. (2014)	Beperkingen in discrete aspecten van gespreksgedrag	Sociale vaardigheden; pragmatische communicatievaardigheden
Strengths & Difficulties Questionnaire (SDQ)	Archbell et al. (2019)	Problematisch gedrag (emotiesymptomen, gedragsproblemen, peer relatieproblemen en pro-sociaal gedrag) bij jonge kinderen	Sociaal-emotioneel functioneren
Emotion Regulation Questionnaire	Goldstein (2011)	De neiging om adaptieve strategieën voor emotieregulatie te kiezen Subschalen: • Cognitive Reappraisal • Acceptance • Focus & Venting	Emotieregulering
Empathic Accuracy Paradigm	Goldstein (2011)	Het vermogen om de mentale toestand van een persoon van moment tot moment af te leiden wanneer die persoon met een ander in interactie treedt	Theory Of Mind
Basic Empathy Scale	Goldstein (2011)	Dispositionele empathie	Empathie
Fiction Emotion Matching	Goldstein (2011)	De mate waarin getoonde emotie van een fictief karakter overeenkomt met de eigen ervaren emotie(s) hierbij	Empathie
BarOn Emotional Quotient Inventory: Youth Version Short	Agnihotri et al. (2012)	Vier dimensies van emotionele intelligentie • Emoties accuraat inschatten en uitdrukken	Emotioneel en sociaal functioneren

Form (EG-i: YV)		• Emoties bij anderen beoordelen • Emoties effectief reguleren • Emoties reguleren en gevoelens gebruiken om gedrag te sturen	
Children's Assessment of Participation and Enjoyment (CAPE)	Agnihotri et al. (2012)	Deelname aan en genot van dagelijkse activiteiten buiten verplichte schoolactiviteiten (enkel intensiteit bevraagd)	Sociale participatie
Children's Loneliness Scale	Rointan et al. (2021)	• Gevoelens van eenzaamheid • Gevoelens van sociale (in)competentie Subjectieve inschattingen sociale status bij peers	Gevoelens van eenzaamheid en ontevredenheid bij kinderen
Canadian Occupational Performance Measure (COPM)	Agnihotri et al. (2012)	De verandering in prestaties en tevredenheid over zelf-geïdentificeerde probleem-gebieden op het vlak van zelfzorg, productiviteit en vrije tijd (enkel laatste behandeld)	Sociale participatie
Vineland Adaptive Behavior Scales (VABS)	Chou et al. (2016)	Aanpassingsgedrag van kinderen (beoordeeld door derde) omtrent expressieve communicatie, interpersoonlijke relaties, spel en vrije tijd en copingvaardigheden	Adaptief gedrag (indirecte meting sociale vaardigheden bij kinderen met ASS)
Revised/Shortened Minnesota Preschool Affect Checklist (MPAC-R/S)	Luke et al. (2022)	Observatiesysteem voor het documenteren van sociaal en emotioneel gedrag van kleuters tijdens interacties met anderen in natuurlijke settings	Sociaal-emotioneel leren (SEL): sociale en emotionele vaardigheden

Vanuit deze algemene voorstelling van de gebruikte instrumenten voor het meten van sociale vaardigheden binnen cultuursociologisch onderzoek, kunnen enkele sub-domeinen van

sociale vaardigheden onderscheiden worden. Dergelijke sub-domeinen werden in de literatuur benoemd als: *self-related* of *self-management behaviors* (1), *interpersonal behaviors* of *peer relations* (2) en *task-related behaviors* (3) (Caldarella & Merrell, 1997; Gresham & Reschly, 1987; Stephens, 1978). Een gedetailleerde omschrijving aan de hand van een oplijsting van de onderdelen van deze sub-domeinen is terug te vinden in Tabel 16. Als eerste zijn er de sociale vaardigheden die betrekking hebben op het individu zelf. Voorbeelden van meetinstrumenten uit de opgenomen onderzoeken binnen dit rapport die passen binnen dit sub-domein zijn de *Rosenberg Self-Esteem Scale* en de *Youth Version* van de *BarOn Emotional Quotient Inventory* (EG-i: YV). Daarnaast vormen de sociale vaardigheden die te maken hebben met iemands verhouding tot anderen en dus interpersoonlijk zijn, een tweede categorie. Voorbeelden van passende meetinstrumenten zijn in deze context de *Interpersonal Reactivity Index* (IRI), het *Peer Interaction Paradigm* (PIP) en de *Children's Assessment of Participation and Enjoyment* (CAPE). Het derde geïdentificeerde subdomein binnen dit rapport bestaat uit taak-gerelateerde sociale vaardigheden. Voorbeelden van toegepaste meetinstrumenten binnen dit laatste sub-domein zijn de *Companionship Scale* en het *Profile of Pragmatic Impairments in Communication* (PPIC).

Deze indeling van de gebruikte meetinstrumenten aan de hand van de onderscheiden subdomeinen is echter niet volledig exclusief. Bepaalde gebruikte schalen passen binnen meerdere subdomeinen. De *Personal and Social Development measure* bijvoorbeeld werd in het onderzoek van Theodotou (2019; 2020) gebruikt als indicator van de sociale ontwikkeling van kinderen. Deze meting tracht een holistisch beeld te schetsen op het vlak van onder andere hun onafhankelijkheid, een onderdeel van het *self-related behaviors* en *self-management* sub-domein, en hun relaties, wat dan weer past binnen het subdomein omtrent *interpersonal behaviors* en *peer relations* (Caldarella & Merrell, 1997; Stephens, 1978; Theodotou, 2019; 2020).

Tabel 16: (onderdelen van) de sub-domeinen van sociale vaardigheden

Sub-domein sociale vaardigheden	Omschrijving
Self-related behaviors	• Gevolgen aanvaarden • Ethisch gedrag • Gevoelens uiten • Positieve zelfattitude • Verantwoordelijk gedrag • Zelfzorg (Gresham & Reschly, 1987; Stephens, 1978)
Self-management	• Zelf-controle/sociale conventie • Sociale onafhankelijkheid • Sociale competentie • Sociale verantwoordelijkheid • Regels • Frustratie tolerantie (Caldarella & Merrell, 1997)
Interpersonal behaviors	• Autoriteit aanvaarden • Omgaan met conflict • Aandacht krijgen • Anderen begroeten • Anderen helpen • Converseren/conversatievaardigheden • Spelgedrag (georganiseerd spel & informeel spelen) • Positieve attitude tegenover anderen • Samenwerkend gedrag • Eigendom: zelf en anderen (Gresham & Reschly, 1987; Stephens, 1978)
Peer relations	• Sociale interactie • Pro-sociaal gedrag • Interpersoonlijk gedrag • Door peers geprefereerd gedrag • Empathie • Sociale participatie • Sociabiliteitsleiderschap • Peer versterking • Algemene peer sociabiliteit (Caldarella & Merrell, 1997)

Task-related behaviors	• Vragen stellen en beantwoorden • Aandachtig gedrag (actief luisteren) • Klassikale bespreking • Taken afwerken • Instructies volgen • Groepsactiviteiten • Onafhankelijk werk • Gedrag tijdens taak • Presteren voor anderen • Kwaliteit van werk (Gresham & Reschly, 1987; Stephens, 1978)
------------------------	---

Ondanks dat er sub-domeinen bestaan binnen de groep van sociale vaardigheden en er in cultuursociologisch onderzoek hiervoor verschillende schalen gebruikt worden, wil dit rapport niet de indruk wekken dat het vergelijken van dergelijke studies weinig zin heeft. De bestaande overlap tussen de gemeten concepten is wel degelijk voldoende groot voor de gezamenlijke analyse van de bevindingen omtrent de impact van cultuurdeelname op individuele sociale vaardigheden. Zo wordt bijvoorbeeld empathie als sociale vaardigheid binnen drie van de bestudeerde onderzoeken op twee verschillende manieren gemeten (Goldstein, 2011; Mogro-Wilson & Tredinnick, 2020; Zazulak et al., 2015) en zijn er daarnaast nog drie andere meetinstrumenten die (on)rechtstreeks verbonden zijn met de meting van empathisch vermogen (Goldstein, 2011; Lewandowska & Węziak-Białowska, 2023). Ondanks dat de concrete meetinstrumenten niet altijd exact dezelfde zijn, kunnen de bevindingen omtrent de gemeenschappelijke bestudeerde concepten dus wel samen bekeken worden.

7.3 Sociale cohesie

Wat betreft het meten van sociale cohesie, geven niet alle opgenomen onderzoeken concrete benaderingen weer van hoe sociale cohesie binnen hun onderzoek gemeten wordt. Vaak gaat het dan over interviews waarin gevraagd werd naar de (sociale) impact van hun kunstdeelname (Baumann et al., 2012; O'Shea & Ní Léime, 2012; Otte, 2019) of meer gericht naar de impact van een bepaald project naar hoe de respondenten zich voelen met betrekking tot de gemeenschap en wat hun connecties zijn binnen deze gemeenschap (Madyaningrum & Sonn, 2011). In andere gevallen gaat het over het meten van een heel specifiek onderdeel van sociale cohesie. Zo wordt in het onderzoek van Schweigman en collega's (2011) de idee-

gerelateerde dimensie van sociale cohesie geoperationaliseerd als de etnische identiteit van respondenten. Deze wordt gemeten aan de hand van de *Multigroup Ethnic Identity Measure (MEIM)* (Phinney, 1992). Een ander voorbeeld is Otte (2019) die in haar onderzoek de houdingen van respondenten tegenover hun nieuwe burens, Europa, het onbekende en zich vreemd gedragen ziet als uitdrukkingen van *bridging* sociale cohesie attitudes. Voor elk van deze elementen wordt een stelling voorgelegd aan de respondent en gevraagd in welke mate men hiermee akkoord gaat. Een laatste voorbeeld is de operationalisering van Boer en collega's (2012) die een schaal ontwikkelen op basis van de *Ratings of Experienced Social, Personal and Cultural Themes of Music functions (RESPECT-Music)* voor het meten van de sociale cohesie veroorzaakt door muziek. De meest relevante items werden geselecteerd en gereduceerd tot een meer praktische schaal van 36 items waarbij respondenten telkens op een 7-puntenschaal kunnen aanduiden in welke mate de stellingen van toepassing zijn op hun ervaring met muziek.

In wat volgt worden enkele concrete en meer algemeen toepasbare metingen van sociale cohesie besproken. Voor het meten van sociale cohesie binnen familie- en *peergroepen*, baseren Boer en Abubakar (2014) zich op de *relational construal* subschalen van de *Six-fold Self-Construal Scale* van Harb en Smith (2008). Ze gebruiken twee items voor familiale cohesie: “*My thoughts and beliefs are most attuned with my family*” en “*My identity is mostly defined by my belonging to my family*” (Boer & Abubakar, 2014, p. 6). Dezelfde twee items worden gebruikt voor het meten van de sociale cohesie met betrekking tot peers waarbij ‘family’ vervangen wordt door ‘friends’. Aan respondenten wordt telkens gevraagd aan te duiden op een 7-punten Likertschaal in welke mate men akkoord is met de gegeven stellingen.

Rubin en collega's (2021) bestuderen sociale cohesie binnen een bepaalde lokale gemeenschap. Naast het kwalitatief benaderen van het concept, presenteren ze volgende stellingen aan respondenten voor het meten van sociale cohesie: “*People in my neighborhood are willing to help each other*”, “*People in the neighborhood can be trusted*”, “*I am proud to live in my neighborhood*”, “*I feel like I belong in my neighborhood*”, “*I feel that my home is well located to meet my everyday needs*”, “*My neighborhood is close-knit*” en “*I am worried about being forced to move from my home*”. Elke stelling wordt telkens beoordeeld aan de hand van een schaal gaande van sterk akkoord tot sterk niet akkoord.

Li en collega's (2024) onderzoeken sociale cohesie op het niveau van de gemeenschap, samen met de percepties en gedragingen van gemeenschapsleden tegenover cohesie. Hun samengestelde schaal bestaat uit vijf dimensies waarbij telkens drie indicatoren

(uitgezonderd de laatste dimensie met twee indicatoren) aan de hand van een 7-punten schaal beoordeeld worden. De eerste dimensie gaat over vertrouwen in de buurt en omvat volgende items: *“Most of the people here are trustworthy”, “People here always help each other”* en *“When I am in trouble, someone will help me”*. De tweede dimensie meet de buurtinteractie aan de hand van volgende vragen: *“How often do you say hello to your neighbors?”*, *“How often do you visit and talk to neighbors?”* en *“How often do you participate in street meetings and community self-governance meetings?”*. Voor het meten van deelname aan de gemeenschap beantwoorden respondenten volgende vragen: *“How often do you attend religious groups in your area?”*, *“How often do you participate in civic groups or business groups?”* en *“Do you have ideas for volunteering?”*. De vierde dimensie van sociale cohesie is plaatsgebondenheid en omvat volgende stellingen: *“I love my community”, “I like the living environment here”* en *“I want to live here forever”*. Tot slot is er culturele inclusie waarvoor volgende stellingen beoordeeld worden in termen van de mate waarin men hiermee akkoord gaat: *“I do not want to be neighbors with foreigners”* en *“Foreigners enrich the culture here”*.

7.4 Sociale inclusie

Binnen de opgenomen onderzoeken omtrent sociale inclusie als sociale waarde van cultuur, werd sociale inclusie voornamelijk kwalitatief benaderd en beschreven vanuit de ervaringen van deelnemers aan de verschillende onderzochte cultuurprojecten. In het onderzoek van Moody en Phinney (2012) bijvoorbeeld focussen de interviewvragen op de ervaringen van respondenten met het kunstprogramma en hun sociale connecties binnen en buiten de lokale gemeenschap of buurt waarin zij wonen.

Enkele van de opgenomen studies meten de sociale inclusie van deelnemers op kwantitatieve wijze. Een eerste voorbeeld is het onderzoek van Liu (2014) waarin twee indicatoren werden opgenomen in de survey voor het bepalen van het inclusie-effect van projecten binnen de organisatie van Liverpool als Culturele Hoofdstad van Europa. Aan respondenten wordt gevraagd of iedereen in Liverpool voordeel had bij het organiseren van de Culturele Hoofdstad van Europa in hun regio. Daarnaast werd hen ook de stelling voorgelegd dat *“Only the city centre will benefit/has benefited from ECOC (European Capital Of Culture)”* (Liu, 2014, p. 991, wat verwijst naar een ervaren gebrek aan sociale inclusie). Een ander voorbeeld is de *R-UCLA Loneliness Scale* (Russell et al., 1980) die in het onderzoek van Todd en collega's (2017) zowel na deelname aan het cultuurprogramma en tijdens een follow-up drie maanden later gemeten werd. Teater en Baldwin (2014) tot slot gebruiken delen van de *Index of Arts as Community Builders* (Michalos & Kahlke, 2010) als indicator van het aanwezige

gemeenschapsgevoel onder respondenten, wat verder gelinkt wordt aan sociale inclusie-effecten door cultuurparticipatie (hier: de deelname aan zanggroep de *Golden Oldies*). Deze index bevat onder andere vragen over de mate waarin de kunstdeelname bijdraagt aan het zich (meer of minder) verbonden voelen met de gemeenschap. De stelling “*My participation with the Golden Oldies helps me feel connected to his community*” (Teater & Baldwin, 2014, p. 89) bijvoorbeeld wordt door respondenten beantwoord aan de hand van een vijf punten Likert-schaal gaande van ‘sterk niet akkoord’ tot ‘sterk akkoord’.

De meest rechtstreekse meting van sociale inclusie gebeurt in het onderzoek van Wilson en collega’s (2017). Zij gebruikten een ingekorte versie van de *Social Inclusion Scale* (Secker et al., 2009). Deze schaal bestaat uit drie subschalen: (1) sociale isolatie, (2) sociale relaties en (3) sociale acceptatie. Respondenten krijgen verschillende stellingen voorgelegd zoals “*I have friends I see or talk to every week*”, “*I have felt accepted by my family*” en “*I have felt that I am playing a useful part in society*” (Wilson et al., 2017, p. 3). Aan de hand van een Likert-schaal – met de opties ‘Not at all’, ‘Not particularly’, ‘Yes a bit’ en ‘Yes definitely’ – duiden ze vervolgens het antwoord aan dat best hun relaties met anderen in de laatste maand beschrijft. De som van de items drukt de algemene inclusiescore uit.

7.5 Lokaal imago – gemeenschap

Wat betreft de meting van het lokale imago, lokale identiteit en gemeenschapsontwikkeling en -versterking, staan weinig concrete metingen voor deze concepten vermeld in de opgenomen studies binnen dit rapport. Het gaat uiteraard bij deze sociale waarde van cultuur over de impact op de lokale gemeenschap zelf, waardoor dit vaak beschrijvend onderzocht wordt of aan de hand van interviewvragen die peilen naar de ervaringen van gemeenschapsleden. In het onderzoek van Mahon en Hyyryläinen (2019), bijvoorbeeld, gingen de interviewvragen onder andere over het lokale belang van de cultuurfestivals, met een focus op levenskwaliteit en de uitdagingen waarmee deze te maken hebben, en hoe ze kunnen bijdragen aan de veerkracht en creativiteit van de landelijke gebieden waarin ze plaatsvinden.

Het onderzoek van Boffi en collega’s (2023) hanteert een concrete meting van het concept lokaal imago. Zij onderzoeken het buurt-gerelateerd imago van de Ortica gemeenschap (Milaan) door het bepalen van de ‘personaliteit’ of het karakter van deze buurt. Respondenten werd gevraagd zes kenmerken – dynamiek, gezelligheid, innovatie, creativiteit, levenskwaliteit en betekenis van lokale tradities – op een 4-punten Likertschaal te beoordelen. Voor plaatsgebondenheid, een concept dat gelinkt is aan lokale identiteit,

gebruiken Boffi en collega's (2023) een aangepaste versie van de *Neighborhood Attachment Scale* (NAS) (Fornara et al., 2010).

Voor de meting van gemeenschapsontwikkeling, werden in het onderzoek van Ferilli en collega's (2017) bijvoorbeeld indicatoren voor menselijk en sociaal kapitaal gebruikt. Enkele stellingen – *“perceptions of the outcomes of the regeneration process, in terms of economic opportunities, social enhancement, cultural atmosphere and quality of the environment”* en *“opportunities (economic and social) created specifically as a consequence of investment in cultural facilities, thanks to the presence of a lively, animated cultural environment”* – werden door respondenten geëvalueerd aan de hand van een Likertschaal via het vergelijken van de situatie voor en na het cultureel project. Op deze manier werd de perceptie van de (niet) voortgebrachte veranderingen door het cultureel regeneratieproject in kaart gebracht. Dit omvat onder andere percepties en toenemende participatie in culturele en gemeenschapsactiviteiten na het project, en de perceptie van verandering op vlak van onderwijs en op sociaal vlak, zijnde toegenomen kansen met betrekking tot onderwijsactiviteit, de kwaliteit van de omgeving, plaatsen voor sociale interactie en bekendheid met andere mensen en gemeenschappen. Ook het onderzoek van Viola en collega's (2023) nam sociaal kapitaal op als één van de indicatoren voor gemeenschapsontwikkeling in hun survey. Voor de informele dimensie van sociaal kapitaal en sociale inclusie werd gepeild naar de mate waarin men lokale buurtinitiatieven bijwoont en de frequentie van hun aanwezigheid. Voor de formele dimensie van sociaal kapitaal werd gevraagd of respondenten al dan niet lid zijn van een lokale associatie of groep. Verder werd ook publieksontwikkeling en cultureel kapitaal opgenomen als bijkomende indicatoren voor gemeenschapsontwikkeling. Deze werden respectievelijk gemeten door te vragen naar de redenen waarom men deelneemt en hoe vaak men het theater bezoekt.

Er is ook onderzoek dat zowel kwalitatieve als kwantitatieve metingen combineert. Qu en Cheer (2021) bijvoorbeeld halen tijdens de afgenomen interviews onderwerpen aan die gerelateerd zijn aan de bijdrage van het bestudeerde kunstfestival tot de lokale duurzame revitalisering. In hun vragenlijst stellen ze vragen die onder andere focussen op gevoelens van het publiek over duurzame revitalisering van de gemeenschap en beoordeelt dit publiek hun attitudes ten opzichte van het kunstfestival en culturele heropleving aan de hand van een 5-punten Likertschaal.

8 Referenties

- Abah, O. S. (2007). Vignettes of communities in action: an exploration of participatory methodologies in promoting community development in Nigeria. *Community Development Journal*, 42(4), 435 -448.
- Abdulah, D. M., Abdulla, B. M. O., & Liamputtong, P. (2023). Impact of short and intensive art-based intervention on symptomatology and social interactions among children with autism spectrum disorder. *Clinical and Experimental Pediatrics*, 66(10), 447-454.
- Agnihotri, S., Gray, J., Colantonio, A., Polatajko, H., Cameron, D., Wiseman-Hakes, C., Rumney, P. & Keightley, M. (2012). Two case study evaluations of an arts-based social skills intervention for adolescents with childhood brain disorder. *Developmental neurorehabilitation*, 15(4), 284-297.
- Agnihotri, S., Gray, J., Colantonio, A., Polatajko, H., Cameron, D., Wiseman-Hakes, C., Rumney, P. & Keightley, M. (2014). Arts-based social skills interventions for adolescents with acquired brain injuries: Five case reports. *Developmental neurorehabilitation*, 17(1), 44-63.
- Albertson, K. (2015). Creativity, self-exploration and change: creative arts-based activities' contribution to desistance narratives. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 54(3), 277-291.
- American Psychiatric Association. (2014). *Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen DSM-5: Nederlandse vertaling van Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5e ed.)*. Uitgeverij Boom.
- Angeles, P. M. H. (2012). Teaching efficacy, interpersonal, intrapersonal skills and teaching performance in the tertiary school. *IAMURE International Journal of Social Sciences*, 2, 17-25.
- Arapovics, M. (2018). Cultural community development and the role of museums in community development. *Civil Szemle*, 15(4), 95-116.
- Archbell, K. A., Coplan, R. J., Nocita, G., & Rose-Krasnor, L. (2019). Participation in structured performing arts activities in early to middle childhood: Psychological engagement, stress, and links with socioemotional functioning. *Merrill-Palmer Quarterly*, 65(3), 329-355.
- Attanasi, G., Casoria, F., Centorrino, S., & Urso, G. (2013). Cultural investment, local development and instantaneous social capital: A case study of a gathering festival in the South of Italy. *The Journal of Socio-Economics*, 47, 228-247.
- Azmat, F., Fujimoto, Y., & Rentschler, R. (2015). Exploring cultural inclusion: Perspectives from a community arts organisation. *Australian Journal of Management*, 40(2), 375-396.
- Bailey, B. A., & Davidson, J. W. (2002). Adaptive characteristics of group singing: Perceptions from members of a choir for homeless men. *Musicae Scientiae*, 6(2), 221-256.
- Bailey, B. A., & Davidson, J. W. (2005). Effects of group singing and performance for marginalized and middle-class singers. *Psychology of Music*, 33(3), 269-303.
- Barndt, D. (2008). Touching minds and hearts: Community arts as collaborative research. In J. Knowles & A. Cole (Eds.), *Handbook of the arts in qualitative research* (pp. 351-362). Sage.
- Baron-Cohen, S. (1995). *Minblindness: an essay on autism and theory of mind*. MIT Press.
- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Hill, J., Raste, Y., & Plumb, I. (2001). The "Reading the Mind in the Eyes" Test revised version: a study with normal adults, and adults with Asperger syndrome or high-functioning autism. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 42(2), 241-251.

- Barraket, J. (2005). *Putting people in the picture? The role of the arts in social inclusion [Working paper]*. Brotherhood of St Laurence & University of Melbourne Centre for Public Policy.
- Baumann, S. E., Merante, M. M., Sylvain-Holmgren, M. A., & Burke, J. G. (2021). Exploring community art and its role in promoting health, social cohesion, and community resilience in the aftermath of the 2015 Nepal earthquake. *Health Promotion Practice*, 22(Suppl 1), 111S-121S.
- Beauregard, C., Tremblay, J., Pomerleau, J., Simard, M., Bourgeois-Guérin, E., Lyke, C., & Rousseau, C. (2020). Building communities in tense times: Fostering connectedness between cultures and generations through community arts. *American Journal of Community Psychology*, 65(3-4), 437-454.
- Beel, D. E., Wallace, C. D., Webster, G., Nguyen, H., Tait, E., Macleod, M., & Mellish, C. (2017). Cultural resilience: The production of rural community heritage, digital archives and the role of volunteers. *Journal of Rural Studies*, 54, 459-468.
- Belfiore, E. (2002). Art as a means of alleviating social exclusion: Does it really work? A critique of instrumental cultural policies and social impact studies in the UK. *International Journal of Cultural Policy*, 8(1), 91-106.
- Belfiore, E., & Bennett, O. (2007). Rethinking the social impacts of the arts. *International Journal of Cultural Policy*, 13(2), 135-151.
- Belfiore, E., & Bennett, O. (2010). Beyond the toolkit approach: Arts impact evaluation research and the realities of cultural policy-making. *Journal for Cultural Research*, 14(20), 121-142.
- Bentley, I. (1999). *Urban Transformations: Power, people and urban design*. Routledge.
- Berry, J. W. (1999). Aboriginal cultural identity. *Canadian Journal of Native Studies*, 19(1), 1-36.
- Betiangu, L. (2010). Theatre of rural empowerment: The example of living earth Nigeria Foundation's community theatre initiative in Cross River State, Nigeria. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 15(1), 59-78.
- Bi, W., Wu, J., & Lin, R. (2018). Research on the case of art therapy and cognition of autistic children. *World Journal of Social Science Research*, 5, 172-180.
- Binns, V. (1991). *Community and the arts: History, theory and practice*. Pluto Press.
- Boer, D., & Abubakar, A. (2014). Music listening in families and peer groups: benefits for young people's social cohesion and emotional well-being across four cultures. *Frontiers in Psychology*, 5.
- Boer, D., Fischer, R., González Atilano, M. L., de Garay Hernández, J., Moreno García, L. I., Mendoza, S., Gouveia, V. V., & Lo, E. (2013). Music, identity, and musical ethnocentrism of young people in six Asian, Latin American, and Western cultures. *Journal of Applied Social Psychology*, 43(12), 2360-2376.
- Boer, D., Fischer, R., Strack, M., Bond, M. H., Lo, E., & Lam, J. (2011). How shared preferences in music create bonds between people: Values as the missing link. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37(9), 1159-1171.
- Boer, D., Fischer, R., Tekman, H. G., Abubakar, A., Njenga, J., & Zenger, M. (2012). Young people's topography of musical functions: Personal, social and cultural experiences with music across genders and six societies. *International Journal of Psychology*, 47(5), 355-369.
- Boffi, M., Rainisio, N., & Inghilleri, P. (2023). Nurturing Cultural Heritages and Place Attachment through Street Art - A Longitudinal Psycho-Social Analysis of a Neighborhood Renewal Process. *Sustainability*, 15(13), 10437.

- Bornioli, A., Parkhurst, G., & Morgan, P. L. (2018). The psychological wellbeing benefits of place engagement during walking in urban environments: A qualitative photo-elicitation study. *Health & Place*, 53, 228-236.
- Boster, J. B., McCarthy, J. W., Benigno, J. P., Ottley, J., Spitzley, A. M., & Montgomery, J. (2022). Increasing reciprocal social interactions using collaborative art activities: An intervention for children with complex communication needs and their peers. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 24(2), 145-155.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In A. H. Halsey, H. Lauder, P. Brown, & A. Stuart Wells (Eds.), *Education: Culture, economy, and society* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (1997). The forms of capital. In A. H. Halsey, H. Lauder, P. Brown, & A. Stuart Wells (Eds.), *Education: Culture, economy, society* (pp. 46-58). Oxford University Press.
- Brecht, B. (2004). *Escritos sobre teatro*. Alba Editorial.
- Broupi, A. E., Kokaridas, D., Tsimaras, V., & Varsamis, P. (2023). The effect of a visual arts and exercise program on communication and social skills of students with autism spectrum disorders. *Advances in Autism*, 9(4), 388-401.
- Buckingham, S. L., Brodsky, A. E., Rochira, A., Fedi, A., Mannarini, T., Emery, L., Godsay, S., Miglietta, A., & Gattino, S. (2018). Shared communities: A multinational qualitative study of immigrant and receiving community members. *American Journal of Community Psychology*, 62, 23-40.
- Bungay, H., & Clift, S. (2010). Arts on prescription: A review of the practice in the UK. *Perspective in Public Health*, 130(6), 277-288.
- Burnell, J. (2013). Small Change: understanding cultural action as a resource for unlocking assets and building resilience in communities. *Community Development Journal*, 48(1), 134-150.
- Burt, R. S. (1992). *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Harvard University Press.
- Caldarella, P., & Merrell, K. W. (1997). Common dimensions of social skills of children and adolescents: A taxonomy of positive behaviors. *School psychology review*, 26(2), 264-278.
- Carroll, N. (2001). *Beyond aesthetics. Philosophical essays*. Cambridge University Press.
- Castel, R. (1997). *La metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del asalariado*. Paidós.
- Castles, S., & Davidson, A. (2000). *Citizenship and migration: Globalization and the politics of belonging*. Routledge.
- Cebula, M. (2022). Inequality in social capital: assessing the importance of structural factors and cultural consumption for social advantage. A case from Poland. *International Review of Sociology*, 32(3), 501-528.
- Cebula, M. (2024). The Structure of Social Capital and Cultural Participation: A Cross-sectional Study. *Sociological Perspectives*, 67(1-3), 173-195.
- Cerquetti, M., & Cutrini, E. (2021). The role of social ties for culture-led development in inner areas - The case of the 2016–2017 Central Italy earthquake. *European Planning Studies*, 29(3), 556-579.
- Chavez C. I., & Weisinger, J. Y. (2008). Beyond diversity training: A social infusion for cultural inclusion. *Human Resource Management*, 47(2), 331-350.
- Chevallier, C., Kohls, G., Troiani, V., Brodtkin, E. S., & Schultz, R. T. (2012). The social motivation theory of autism. *Trends in cognitive sciences*, 16(4), 231-239.

- Chou, W. C., Lee, G. T. & Feng, H. (2016). Use of a Behavioral Art Program to Improve Social Skills of Two Children with Autism Spectrum Disorders. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 51(2), 195-210.
- Chung, Y., Carter, E., & Sisco, L. (2012). A systematic review of interventions to increase peer interactions for students with complex communication challenges. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 37, 271-287.
- Claeys, J., Elchardus, M., & Vandebroeck, D. (2005). De smalle toegang tot cultuur. Een empirische analyse van cultuurparticipatie en van de samenhang tussen sociale participatie en cultuurparticipatie. In *Vlaamse overheid en burgeronderzoek, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap* (pp. 7-35).
- Claridge, T. (2018). Functions of social capital-bonding, bridging, linking. *Social capital research*, 20, 1-7.
- Clift, S., Hancox, G., Staricoff, R., & Whitmore, C. (2008). *Singing and Health: Summary of a Systematic Mapping and Review of Non-Clinical Research*. Sidney De Haan Research Centre for Arts and Health.
- Conrad, D. (2004). Popular theatre empowering pedagogy for youth. *Youth Theatre Journal*, 18(1), 87-106.
- Cordero-Ramos, N., & Muñoz-Bellerin, M. (2019). Social work and applied theatre: creative experiences with a group of homeless people in the city of Seville. *European Journal of Social Work*, 22(3), 485-498.
- Corrigan, P. W. (2000). Mental health stigma as social attribution: Implications for research methods and attitude change. *Clinical psychology: science and practice*, 7, 48-67.
- Corrigan, P. W., Markowitz, F. E., Watson, A., Rowan, D., & Kubiak, M. A. (2003). An attribution model of public discrimination towards persons with mental illness. *Journal of Health and Social Behavior*, 44(2), 162-179.
- Constantino J, Gruber C. (2005). *Social responsiveness scale*. Western Psychological Services.
- Constantino, J. N., & Gruber, C. P. (2012). *The Social Responsiveness Scale Manual, Second Edition (SRS-2)*. Western Psychological Services.
- Corbett, B. A., Key, A. P., Klemencic, M. E., Muscatello, R. A., Jones, D., Pilkington, J., Burroughs, C., & Vandekar, S. (2023). Investigating Social Competence in a Pilot Randomized Clinical Trial of a Theatre-Based Intervention Enhanced for Adults with Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1-17.
- Corbett, B. A., Key, A. P., Qualls, L., Fecteau, S., Newsom, C., Coke, C., & Yoder, P. (2016). Improvement in social competence using a randomized trial of a theatre intervention for children with autism spectrum disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 46(2), 658-672.
- Corbett, B. A., Swain, D. M., Coke, C., Simon, D., Newsom, C., Houchins-Juarez, N., Jenson, A., Wang, L. & Song, Y. (2014). Improvement in social deficits in autism spectrum disorders using a theatre-based, peer-mediated intervention. *Autism Research*, 7(1), 4-16.
- Cordero Ramos, N., & Muñoz Bellerin, M. (2019). Social work and applied theatre: creative experiences with a group of homeless people in the city of Seville. *European Journal of Social Work*, 22(3), 485-498.
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 113-126.
- Deaton, A. (1994). Changing behaviors of students with acquired brain injuries. In R. C. Savage & G. F. Wolcott (Eds.), *Educational dimensions of acquired brain injury* (pp. 257-274). PRO-ED.

- Dicker, S. (2017). Solidarity in the City: Platforms for Refugee Self-Support in Thessaloniki. In J. Fiori & A. Rigon (Eds.), *Making Lives: Refugee Self-Reliance and Humanitarian Action in Cities* (pp. 73-103). Save the Children.
- Dissanayake, E. (2006). Ritual and ritualization: musical means of conveying and shaping emotions in animals and humans. In S. Brown & U. Voglsten (Eds.), *Music and Manipulation: On the Social Uses and Social Control of Music* (pp. 31-56). Berghahn Books.
- Domański, H., Sawiński, Z. & Słomczyński, K. M. (2009). *Sociological Tools Measuring Occupations: New Classifications and Scales*. IFiS Publishers.
- Domšić, L. (2021). Participatory Museum Projects with Young People: Measuring the Social Value of Participation. *International Journal of the Inclusive Museum*, 14(2), 149-165.
- Dóri, É. (2018). The role of community culture institutions in municipal community development processes. *Civil Szemle*, 15(4), 117-125.
- Duxbury, N., & Campbell, H. (2009). Developing and revitalising rural communities through arts and creativity: A literature review. developing and revitalising rural communities through arts and creativity: An international literature review and inventory of resources. Creative City Network of Canada. Geraadpleegd op 18 februari 2025, van https://www.creativecity.ca/wp-content/uploads/2020/12/rural_communities_arts_2009.pdf.
- Elsorady, D. A. (2012). Heritage conservation in Rosetta (Rashid): A tool for community improvement and development. *Cities*, 29(6), 379-388.
- Emunah, R. (1990). Expression and expansion in adolescence: The significance of creative arts therapy. *The arts in psychotherapy*, 17, 101-107.
- Epp, K. M. (2008). Outcome-based evaluation of a social skills program using art therapy and group therapy for children on the autism spectrum. *Children and Schools*, 30(1), 27-36.
- Erol, A. (2012). Identity, migration and transnationalism: Expressive cultural practices of the Toronto Alevis community. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(5), 833-849.
- Evans, G., & Shaw, P. (2004). *The contribution of culture to regeneration in the UK: A review of the evidence*. London Metropolitan University. Geraadpleegd op 5 februari 2025, van <https://repository.londonmet.ac.uk/6109/>.
- Evans, M. & Syrett, S. (2007). Generating Social Capital? : The Social Economy and Local Economic Development. *European Urban and Regional Studies*, 14(1), 55-74.
- Fahmi, F. Z., Krismiyaningsih, E., Sagala, S. A. H., & Rustiadi, S. (2023). Creative industries and disaster resilience: A focus on arts- and culture-based industries in Indonesia. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 99, 104136.
- Falanga, R., & Nunes, M. C. (2021). Tackling urban disparities through participatory culture-led urban regeneration. Insights from Lisbon. *Land Use Policy*, 108, 105478.
- Fazeli, N., Babaei, S., & Ghasemzadeh, B. (2012). Cultural spaces in urban identity. *Life Science Journal*, 9(4), 319-324.
- Ferguson, K. M. (2006). Social capital and children's wellbeing: A critical synthesis of the international social capital literature. *International Journal of Social Welfare*, 15(1), 2-18.
- Ferilli, G., Sacco, P. L., Tavano Blessi, G., & Forbici, S. (2017). Power to the people: when culture works as a social catalyst in urban regeneration processes (and when it does not). *European Planning Studies*, 25(2), 241-258.

- Filia, K. M., Jackson, H. J., Cotton, S. M., Gardner, A., & Killackey, E. J. (2018). What is social inclusion? A thematic analysis of professional opinion. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 41(3), 183-195.
- Fonseca, X., Lukosch, S. & Brazier, F. (2019). Social Cohesion Revisited: A New Definition and How to Characterize It. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 32(2), 231-253.
- Fornara, F., Bonaiuto, M., & Bonnes, M. (2010). Cross-validation of abbreviated perceived residential environment quality (PREQ) and neighborhood attachment (NA) indicators. *Environment and Behavior*, 42(2), 171-196.
- Forrest, R., & Kearns, A. (2001). Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. *Urban Studies*, 38(12), 2125-2143.
- Francourt, D. (2017). *Arts in health : Designing and researching interventions*. Oxford University Press.
- Fraser, K.D., & al Sayah, F. (2012). Arts-based methods in health research: A systematic review of the literature. *Arts & Health*, 3(2), 110- 145.
- Fritz, E., Veldsman, T., & Lemont, S. E. (2013). Forging collaborative relationships through creative expressive arts therapy as school community intervention. *Education as Change*, 17(1), 77-88.
- Galloway, S. (2009). Theory-based evaluation and the social impact of the arts. *Cultural Trends*, 18(2), 125-148.
- Gauthier, I., & Nelson, C. A. (2001). The development of face expertise. *Current opinion in neurobiology*, 11(2), 219-224.
- Giguere, M. (2011). Dancing thoughts: An examination of children's cognition and creative process in dance. *Research in Dance Education*, 12, 5-28.
- Giovanangeli, A. (2015). Marseille, European Capital of Culture 2013 *Ins and Offs*: A case for rethinking the effects of large-scale cultural initiatives. *French Cultural Studies*, 26(3), 302-316.
- Glang, A., Todis, B., Cooley, E., Wells, J., & Voss, J. (1997). Building social networks for children and adolescents with traumatic brain injury: A school-based intervention. *The Journal of Head Trauma Rehabilitation*, 12(2), 32-47.
- Glăveanu, V. P. (2010). Paradigms in the study of creativity: Introducing the perspective of cultural psychology. *New ideas in psychology*, 28, 79-93.
- Goldstein, T. R. (2011). Correlations among social-cognitive skills in adolescents involved in acting or arts classes. *Mind, Brain, and Education*, 5(2), 97-103.
- Gomez-Zapata, J. D., & Barrio-Tellado, M. J. D. (2023). Social impact and return on investment from cultural heritage institutions: An application to public libraries in Colombia. *Journal of Cultural Heritage*, 64, 102-112.
- Good, A., Sims, L., Clarke, K., & Russo, F. A. (2021). Indigenous youth reconnect with cultural identity: The evaluation of a community-and school-based traditional music program. *Journal of Community Psychology*, 49(2), 588-604.
- Goulding, A. (2013). How Can Contemporary Art Contribute Toward the Development of Social and Cultural Capital for People Aged 64 and Older. *Gerontologist*, 53(6), 1009-1019.
- Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3), 481-510.
- Granovetter, M. (1983). The strength of weak ties: A network theory revisited. *Sociological theory*, 1, 201-233.

- Greaves, C., & Farbus, G. (2006). Effects of creative and social activity on older people. *The Journal of the Royal Society for the Promotion of Health*, 26(3), 134-142.
- Green, A., & Janmaat, J. G. (2011). Regimes of social cohesion. Societies and the crisis of globalization. Pallgrave Macmillian.
- Greene, M. (1995). Releasing the imagination: Essays on education, the arts, and social change. Jossey-Bass Publishers.
- Gresham, F. M., & Reschly, D. J. (1987). Dimensions of social competence: Method factors in the assessment of adaptive behavior, social skills, and peer acceptance. *Journal of School Psychology*, 25(4), 367-381.
- Grodach, C. (2010). Art spaces, public space, and the link to community development. *Community Development Journal*, 45(4), 474-493.
- Grodach, C., Foster, N., & Murdoch III, J. (2014). Gentrification and the artistic dividend: The role of the arts in neighborhood change. *Journal of the American Planning Association*, 80(1), 21-35.
- Hacking, S., Secker, J., Spandler, H., Kent, L., & Shenton, J. (2008). Evaluating the impact of participatory art projects for people with mental health needs. *Health and Social Care in the Community*, 16(6), 638-648.
- Hakki, B. (2018). Using art Tools with Older Syrian Refugee Women to Explore Activated Development. *Intervention*, 16(2), 187-194.
- Hampshire, K. R. & Matthijsse, M. (2010). Can arts projects improve young people's wellbeing? A social capital approach. *Social Science & Medicine*, 71(4), 708-716.
- Hansen, D. M., Larson, R. W., & Dworkin, J. B. (2003). What adolescents learn in organized youth activities: A survey of self-reported developmental experiences. *Journal of Research on Adolescence*, 13, 25-55.
- Harb, C., & Smith, P. B. (2008). Self-construals across cultures: Beyond independence-interdependence. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(2), 178-197.
- Hargreaves, D. J., & North, A. C. (1999). The functions of music in everyday life: Redefining the social in music psychology. *Psychology of Music*, 27, 71-83.
- Harrison, P. L., & Oakland, T. (2000). *Adaptive Behavior Assessment System*. Psychological Corporation.
- Harrison P. L. & Oakland T. (2003). *Adaptive Behavior Assessment System II: Manual, 2nd edn*. Psychological Corporation.
- Harrison, P. L., & Oakland, T. (2015). *Adaptive Behavior Assessment System, Third Edition (Manual)*. Western Psychological Services.
- Harvey, D. (1989). From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 71(1), 3-17.
- Hawkins, G. (1993). From Nimbin to Mardi Gras: Constructing community arts. Allen & Unwin.
- Helliwell, J., & Putnam, R. D. (2004). The social context of well-being. *Philosophical Transactions of the Royal Society Series B*, 359, 1435-1446.
- Hidalgo, M. C., & Hernandez, B. (2001). Place attachment: Conceptual and empirical questions. *Journal of Environmental Psychology*, 21(3), 273-281.

- Hughes, J. (2005). *Doing the Arts Justice: A Review of Research Literature, Practice and Theory*. London: Department for Culture, Media and Sport.
- Hughes, M., Whitaker, L., & Rugendyke, B. (2021). "Yesterday I Couldn't See. Tomorrow's Sun Shines Now": Sharing Migrant Stories Through Creative Arts to Foster Community Connections and Wellbeing. *Journal of Intercultural Studies*, 42(5), 541-560.
- Hunt, L. (2023). Creative (en)counterspaces: Engineering valuable contact for young refugees via solidarity arts workshops in Thessaloniki, Greece. *Migration Studies*, 12(2).
- Huss, E., Kaufman, R., Avgar, A., & Shuker, E. (2016). Arts as a vehicle for community building and post-disaster development. *Disasters*, 40(2), 284-303.
- Husu, H. M., & Kumpulainen, K. (2021). Workers' and volunteers' ideas about the benefits of young people's cultural participation: a critical capital-based approach. *International Journal of Cultural Policy*, 27(6), 815-829.
- Ilari, B. (2016). Music in the early years: Pathways into the social world. *Research Studies in Music Education*, 38, 23-39.
- Ivanc, T., & Gomes, J. C. (2015). Valuing Immovable Cultural Heritage as a Generator of Opportunities for the Revival of Local Identity. *Lex Localis - Journal of Local Self-Government*, 13(3), 719-740.
- Jeannotte, S. (2003). Singing alone? The contribution of cultural capital to social cohesion and sustainable communities. *International Journal of Cultural Policy*, 9(1), 35-49.
- Jorgensen, B. S., & Stedman, R. C. (2001). Sense of place as an attitude: Lakeshore owners attitudes toward their properties. *Journal of Environmental Psychology*, 21(3), 233-248.
- Kanu, Y. (2008). Educational Needs and Barriers for African Refugee Students in Manitoba. *Canadian Journal of Education*, 31(4), 915-40.
- Karff, J. (1969). Dance in the urban school. *Journal of Health, Physical Education, Recreation*, 50, 43-44.
- Kay, A. (2000). Art and community development: the role the arts have in regenerating communities. *Community Development Journal*, 35(4), 414-424.
- Kennedy, M. R., & Turkstra, L. (2006). Group intervention studies in the cognitive rehabilitation of individuals with traumatic brain injury: Challenges faced by researchers. *Neuropsychology Review*, 16, 151-159.
- Kia-Keating, M., & Ellis, B. H. (2007). Belonging and Connection to School in Resettlement: Young Refugees, School Belonging, and Psychosocial Adjustment. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 12(1), 29-43.
- Kihlstrom, J. F., & Cantor, N. (2000). Social intelligence. In R. J. Sternberg & S. B. Kaufman (eds.), *The Cambridge Handbook of Intelligence* (pp. 359-379). Cambridge University Press.
- Kim, C., & Miyamoto, N. (2013). We're still here: Community-based art, the scene of education and the formation of scene. *Harvard Educational Review*, 83(1), 153-164.
- Kivijärvi, S. & Poutiainen, A. (2020). Supplying social capital through music education: A study on interaction in special educational needs students' concerts. *Research Studies in Music Education*, 42(3), 347-367.
- Koizumi, M. (2016). Creativity in a shrinking society: A case study of the Water and Land Niigata Art Festival. *Cities*, 56, 141-147.

- Korkman, M., Kirk, U., & Kemp, S. (2007). *NEPSY 2nd Edition*. Harcourt Assessment.
- Kovács, Z., Wiessner, R., & Zischner, R. (2013). Urban renewal in the inner city of Budapest: Gentrification from a post-socialist perspective. *Urban Studies*, 50(1), 22-38.
- Langston, T. W., & Barrett, M. S. (2008). Capitalizing on community music: A case study of the manifestation of social capital in a community choir. *Research Studies in Music Education*, 30(2), 118-138.
- Lazzari, M. M., Amundson, K. A., & Jackson, R. L. (2005). "We are more than jailbirds": An arts program for incarcerated young women. *Affilia*, 20(2), 169-185.
- Lazzeretti, L., & Capone, F. (2015). Museums as societal engines for urban renewal. The event strategy of the museum of natural history in Florence. *European Planning Studies*, 23(8), 1548-1567.
- Leamy, M., Bird, V., Le Boutillier, C., Williams, J., & Slade, M. (2011). Conceptual framework for personal recovery in mental health: systematic review and narrative synthesis. *The British Journal of Psychiatry*, 199, 445-452.
- Lee, D. (2013). How the Arts Generate Social Capital to Foster Intergroup Social Cohesion. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 43, 4-17.
- Leichner, P., Lagarde, E., & Lemaire, C. (2014). Windows to Discover: A socially engaged arts project addressing isolation. *Arts & Health*, 6(1), 90-97.
- Lewandowska, K., & Węziak-Białowolska, D. (2023). The impact of theatre on social competencies: a meta-analytic evaluation. *Arts & Health*, 15(3), 306-337.
- Li, H. Y., Ikebe, K., Kinoshita, T., Chen, J., Su, D. E., & Xie, J. (2024). How heritage promotes social cohesion: An urban survey from Nara city, Japan. *Cities*, 149, 104985.
- Light, J., & McNaughton, D. (2014). Communicative competence for individuals who require augmentative and alternative communication: A new definition for a new era of communication? *Augmentative and Alternative Communication*, 30, 1-18.
- Lin, N. (1999). Social networks and status attainment. *Annual Review Sociology*, 25, 467-487.
- Lin, N., 2000. Inequality in social capital. *Contemporary Sociology*, 29(6), 785-795.
- Lin, N. (2001a). Building a network theory of social capital. In: N., Lin, K. S., Cook, (Eds.), *Social Capital: Theory and Research* (pp. 3-30). Aldine de Gruyter.
- Lin, N. (2001b). *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press.
- Lin, N. & Dumin, M. (1986). Access to occupations through social ties. *Social Networks* 8, 365-385.
- Lin, N., Ensel, W. M., Vaughn, J. C. (1981a). Social resources and strength of ties: structural factors in occupational status attainment. *American Sociological Review*, 46(4), 393-405.
- Lin, N. & Erickson, B. H. (2008). Theory, Measurement, and the Research Enterprise on Social Capital. In N. Lin & B. H. Erickson (Eds.), *Social Capital: An International Research Program* (pp. 1-24). Oxford University Press.
- Lin, N., Vaughn, J. C., Ensel, W. M. (1981b). Social resources and occupational status attainment. *Social Forces* 59(4), 1163-1181.
- Littman, D. M., & Sliva, S. M. (2020). Prison Arts Program Outcomes. *Journal of Correctional Education* (1974-), 71(3), 54-82.

- Liu, Y. D. (2014). Socio-cultural impacts of major event: evidence from the 2008 European Capital of Culture, Liverpool. *Social Indicators Research*, 115, 983-998.
- Lizardo, O. (2013). Variety in cultural choice and the activation of social ties. *Social Science Research*, 42(2), 321-330.
- Low, S.M., & Altman, I. Place attachment: A conceptual inquiry. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place Attachment. Human Behavior Environment: Advances in Theory and Research* (pp. 1-12). Plenum Press.
- Luke, J. J., Brenkert, S. & Rivera, N. (2022). Preschoolers' social emotional learning in children's museums and community playgrounds. *Journal of Early Childhood Research*, 20(2), 229-241.
- Mackay, S., Klaebe, H., Hancox, D., & Gattenhof, S. (2021). Understanding the value of the creative arts: place-based perspectives from regional Australia. *Cultural Trends*, 30(5), 391-408.
- MacLeod, A., Skinner, M. W., Wilkinson, F., & Reid, H. (2016). Connecting socially isolated older rural adults with older volunteers through expressive arts. *Canadian Journal on Aging*, 35(1), 14-27.
- Madyaningrum, M. E., & Sonn, C. (2011). Exploring the meaning of participation in a community art project: A case study on the Seeming project. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 21(4), 358-370.
- Magis, K. (2010). Community resilience: An indicator of social sustainability. *Society & Natural Resources*, 23(5), 401-416.
- Mahon, M., & Hyyryläinen, T. (2019). Rural arts festivals as contributors to rural development and resilience. *Sociologia Ruralis*, 59(4), 612-635.
- Marceau, J., & Davison, K. (2005). Stage two report, social impacts of participation in the arts and cultural activities: Evidence, issues and recommendations (Aegis). Cultural Ministers Council's Statistics Working Group.
- Maruna, S. (2005). *Making Good: How Ex-convicts Reform and Rebuild Their Lives*. American Psychological Association.
- Matarosso, F. (1997). *Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts*. Comedia Publishing.
- Mathews, V. (2010). Aestheticizing space: Art, gentrification and the city. *Geography Compass*, 4(6), 660-675.
- Mattern, M. (2001). Art and community development in Santa Ana, California: the promise and the reality. *The Journal of Arts Management, Law and Society*, 30(4), 301-315.
- Matthews, T., & Gadaloff, S. (2022). Public art for placemaking and urban renewal: Insights from three regional Australian cities. *Cities*, 127, 103747.
- McBrien, J. L. (2005). Educational Needs and Barriers for Refugee Students in the United States: A Review of the Literature. *Review of Educational Research*, 75(3), 329-64.
- McCarthy, K. F., Ondaatje, E. H., Zakaras, L., & Brooks, A. (2004). *Gifts of the muse: Reframing the debate about the benefits of the arts*. RAND Corporation.
- McHenry, J. A. (2011). Rural empowerment through the arts: The role of the arts in civic and social participation in the Mid West region of Western Australia. *Journal of Rural Studies*, 27(3), 245-253.
- McNiff, S. (1988). The shaman within. *The Arts in Psychotherapy*, 15, 285-291.

- Menning, N. (2010). Singing with conviction: New Zealand prisons and Maori populations. *International Journal of Community Music*, 3(1), 111-120.
- Merli, P. (2002). Evaluating the social impact of participation in arts activities. *International Journal of Cultural Policy*, 8(1), 107-118.
- Merrell, K.W., & Gimpel, G. (1998). *Social Skills of Children and Adolescents: Conceptualization, Assessment, Treatment* (1st ed.). Psychology Press.
- Merriam, A. P. (1964). *The Anthropology of Music*. Northwestern University Press.
- Meuleman, R. (2021). Cultural connections: the relation between cultural tastes and socioeconomic network resources. *Poetics*, 86, 101540.
- Michalos, A. C., & Kahlke, P. M. (2010). Arts and the perceived quality of life in British Columbia. *Social Indicators Research*, 96, 1-39.
- Michelson, L. , Sugai, D. , Wood, R. , & Kazdin, A. E. (1983). *Social skills assessment and training with children: An empirical handbook*. Plenum.
- Middleton, J.A. (2001). Brain injury in children and adolescents. *Advances in Psychiatric Treatment*, 7, 257-265.
- Mitchell, G. J., Dupuis, S., & Jonas-Simpson, C. (2011). Countering stigma with understanding: The role of theatre in social change and transformation. *Canadian Theatre Review*, 146, 22-27.
- Mogro-Wilson, C., & Tredinnick, L. (2020). Influencing social and emotional awareness and empathy with a visual arts and music intervention for adolescents. *Children & Schools*, 42(2), 111-119.
- Moody, E., & Phinney, A. (2012). A community-engaged art program for older people: Fostering social inclusion. *Canadian Journal on Aging*, 31(1), 55-64.
- Mouw, T. (2003). Social capital and finding a job: do contacts matter? *American Sociological Review*, 68, 868-898.
- Müller, E., Naples, L. H., Cannon, L., Haffner, B., & Mullins, A. (2024). How an integrated arts program facilitated social and emotional learning. *International Journal of Early Years Education*, 32(1), 204-219.
- Muñoz-Bellerín, M., & Cordero-Ramos, N. (2020). The role of applied theatre in social work: Creative interventions with homeless individuals. *The British Journal of Social Work*, 50(5), 1611-1629.
- Murray, M., & Crummett, A. (2010). 'I Don't Think They Knew We Could Do These Sorts of Things' Social Representations of Community and Participation in Community Arts by Older People. *Journal of Health Psychology*, 15(5), 777-785.
- Nakagawa, S. (2010). Socially inclusive cultural policy and arts-based urban community regeneration. *Cities*, 27, S16-S24.
- Nelson, C. A. (2001). The development and neural bases of face recognition. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice*, 10(1-2), 3-18.
- Nicholson, N.R. (2012). A review of social isolation: an important but underassessed condition in older adults. *Journal of Primary Prevention*, 33, 137-152.
- Nitzan, A., & Orkibi, H. (2021). "We're All in the Same Boat" - The Experience of People With Mental Health Conditions and Non-clinical Community Members in Integrated Arts-Based Groups. *Frontiers in Psychology*, 12, 661831.

- Noble, J. (2001). Art as an instrument for creating social reciprocity: Social skills group for children with autism. In S. Riley (Ed.), *Group process made visible: Group art therapy* (pp. 82–114). Brunner-Routledge.
- Nugent, B., & Loucks, N. (2011). The arts and prisoners: experiences of creative rehabilitation. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 50(4), 356-370.
- Nussbaum, M. (1997). *Cultivating humanity. A classical defense of reform in liberal education*. Harvard University Press.
- Nussbaum, M. (2010). *Not for profit. Why democracy needs the humanities*. Princeton University Press.
- Nussbaum, M. (2012). Crear capacidades. Propuesta para el desarrollo humano. Paidós.
- Oliver, W., & Hearn, C. P. (2008). Dance is for all ages. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 79, 6-56.
- O'Shea, E., & Ní Leime, A. (2012). The impact of the Bealtaine arts programme on the quality of life, wellbeing and social interaction of older people in Ireland. *Ageing & Society*, 32, 851-872.
- Otte, H. (2019). Bonding or bridging? On art participation and social cohesion in a rural region of the Netherlands. *Poetics*, 76, 101355.
- Pachucki, M.A. & Breiger, R.L. (2010). Cultural holes: beyond relationality in social networks and culture. *Annual Review of Sociology*, 36, 205-224.
- Palmer, R. (2004). European cities and capitals of culture: Study prepared for the European commission, part 1. Palmer-Rae Associates.
- Pan, C. Y. (2009). Age, social engagement, and physical activity in children with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 3(1), 22-31.
- Panelli, R., & Welch, R. (2005). Why community? Reading difference and singularity with community. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 37(9), 1589-1611.
- Parry, J. (2015). Exploring the social connections in preschool settings between children labelled with special educational needs and their peers. *International Journal of Early Years Education*, 23(4), 352-364.
- Pascale, L. (2013). The role of music in education: Forming cultural identity and making cross-cultural connections. *Harvard Educational Review*, 83(1), 127-134.
- Pasetto, R., & Malini, G. I. (2022). Promoting environmental justice in contaminated areas by combining environmental public health and community theatre practices. *Futures*, 142, 103011.
- Pastak, I., & Kährik, A. (2016). The Impacts of Culture-led Flagship Projects on Local Communities in the Context of Post-socialist Tallinn. *Czech Sociological Review*, 52(6), 963-990.
- Patel, S. S., Rogers, M. B., Amlôt, R., & Rubin, G. J. (2017). What do we mean by 'community resilience'? A systematic literature review of how it is defined in the literature. *PLoS Currents*, 9.
- Phillipson, C. (2007). The 'elected' and the 'excluded': sociological perspectives on the experience of place and community in old age. *Ageing & Society*, 27(3), 321-342.
- Putland, C. (2008). Lost in translation: The question of evidence linking community-based arts and health promotion. *Journal of Health Psychology*, 13(2), 265-276.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.

- Qu, M., & Cheer, J. M. (2021). Community art festivals and sustainable rural revitalisation. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1756-1775.
- Ray, C. (1998). Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis*, 38(1), 3-20.
- Rhodes, A. M. & Schechter, R. (2014). Fostering Resilience Among Youth in Inner City Community Arts Centers: The Case of the Artists Collective. *Education and Urban Society*, 46(7), 826-848.
- Riger, S., & Lavrakas, P. J. (1981). Community ties: Patterns of attachment and social interaction in urban neighborhoods. *American Journal of Community Psychology*, 9(1), 55-65.
- Rointan, P., Heidari, A., Eftekhari Saadi, Z., & Ehteshamzadeh, P. (2021). Comparing the effects of group play therapy and painting therapy on social adjustment and alienation among children with specific learning disabilities in Kermanshah, Iran. *International Journal of Pediatrics*, 9(4), 11389-11399.
- Rosenberg M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton University Press.
- Rouvali, A. & Riga, V. (2018). Redefining the Importance of Children's Voices in Personal Social and Emotional Development Curriculum Using the Mosaic Approach. *Education 3-13: International Journal of Primary, Elementary and Early Years Education*, 998-1013.
- Rubin, C. L., Chomitz, V. R., Woo, C., Li, G., Koch-Weser, S. & Levine, P. (2021). Arts, culture, and creativity as a strategy for countering the negative social impacts of immigration stress and gentrification. *Health Promotion Practice*, 22(Suppl 1), 131S-140S.
- Ruokonen, I. (2018). 'I—from dreams to reality': A Case Study of Developing Youngsters' Self-Efficacy and Social Skills through an Arts Educational Project in Schools. *International Journal of Art & Design Education*, 37(3), 480-492.
- Russell, D., Peplau, L. A., & Cutrona, C. E. (1980). The revised UCLA Loneliness Scale: concurrent and discriminant validity evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(3), 472-480.
- Sagan, I., & Grabkowska, M. (2012). Urban regeneration in Gdańsk, Poland: Local regimes and tensions between top-down strategies and endogenous renewal. *European Planning Studies*, 20(7), 1135-1154.
- Sakalauskas, L., Dulskis, V., Lauzikas, R., Miliauskas, A. & Plikynas, D. (2020). A probabilistic model of the impact of cultural participation on social capital. *Journal of Mathematical Sociology*, 45(2), 65-78.
- Sandell, R. (1998). Museums as agents of social inclusion. *Museum management and curatorship*, 17(4), 401-418.
- Sardu, C., Mereu, A., Sotgiu, A., & Contu, P. (2012). A bottom-up art event gave birth to a process of community empowerment in an Italian village. *Global Health Promotion*, 19(1), 5-13.
- Sasaki, M. (2010). Urban regeneration through cultural creativity and social inclusion: Rethinking creative city theory through a Japanese case study. *Cities*, 27, S3-S9.
- Schaefer-McDaniel, N. J. (2004). Conceptualising Social capital among young people: towards a new theory. *Children, Youth and Environments*, 14(1), 153-172.
- Scharf, T., Phillipson, C., & Smith, A. E. (2005). Social exclusion of older people in deprived urban communities of England. *European Journal of Ageing*, 2(2), 76-87.
- Schnabel, P. (2000). Vergroting van maatschappelijke cohesie door versterking van de sociale infrastructuur. Probleemverkenning en aanzet tot beleid. In R. P. Hortulanus, & J. E. M. Machiels (eds.), *In de marge. Het sociaal debat, deel 1* (pp. 21–34). Elsevier.

- Schweigman, K., Soto, C., Wright, S., & Unger, J. (2011). The Relevance of Cultural Activities in Ethnic Identity Among California Native American Youth. *Journal of Psychoactive Drugs*, 43(4), 343-348.
- Schweizer, C., Knorth, E. J., & Spreen, M. (2014). Art therapy with children with Autism Spectrum Disorders: A review of clinical case descriptions on 'what works'. *The Arts in Psychotherapy*, 41(5), 577-593.
- Schultz, B. L., Richardson, R. C., Barber, C. R., & Wilcox, D. (2011). A preschool pilot study of connecting with others: Lessons for teaching social and emotional competence. *Early Childhood Education Journal*, 39, 143-148.
- Scrivens, K., & Smith, C. (2013). Four interpretations of social capital: An agenda for measurement. *OECD Statistics Working Papers*, 2013/06.
- Sharp, J., Pollock, V., & Paddison, R. (2005). Just art for a just city: Public art and social inclusion in urban regeneration. *Urban Studies*, 42(5/6), 1001-1023.
- Secker, J., Hacking, S., Kent, L., Shenton, J., & Spandler, H. (2009). Development of a measure of social inclusion for arts and mental health project participants. *Journal of Mental Health*, 18, 65-72.
- Sepe, M. (2018). Place Identity and Creative District Regeneration: The Case of 798 in Beijing and M50 in Shanghai Art Zones. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 35(2), 151-171.
- Sevdalis, V., & Raab, M. (2014). Empathy in sports, exercise, and performing arts. *Psychology of Sport and Exercise*, 15, 173-179.
- Silber, L. (2005). Bars behind bars: the impact of a women's prison choir on social harmony. *Music education research*, 7(2), 251-271.
- Silva, L. (2014). The two opposing impacts of heritage making on local communities: residents' perceptions: a Portuguese case. *International Journal of Heritage Studies*, 20(6), 616-633.
- Silva, A. S., Santos, H., Ramalho, J., & Moreira, R. (2018). Theatre and sustainable territorial communities: A case study in Northern Portugal. *Journal of Rural Studies*, 63, 251-258.
- Sloane, J. A., & Wallin, D. (2013). Theatre of the commons: A theatrical inquiry into the democratic engagement of former refugee families in Canadian public high school communities. *Educational Research*, 55(4), 454-472.
- Sloman, A. (2012). Using participatory theatre in international community development. *Community Development Journal*, 47(1), 42-57.
- Snow, S. (1996). Focusing on mythic imagery in brief dramatherapy with psychotic individuals. In: A., Gersie (ed.), *Dramatic approaches to brief therapy* (pp. 216-235). Jessica Kingsley Publishers.
- Snow, S., D'Amico, M., Tanguay, D. (2003). Therapeutic theatre and wellbeing. *The Arts in Psychotherapy*, 30(2):73-82.
- Smith, L., DeMeo, B., & Widmann, S. (2011). Identity, migration, and the arts: Three case studies of translocal communities. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 41(3), 186-197.
- Spitzberg, B. H., & Cupach, W. R. (2011). Interpersonal skills. In M. L. Knapp & J. A. Daly (eds.), *The SAGE Handbook of Interpersonal Communication* (pp. 481-526). SAGE Publications.
- Statistiek Vlaanderen. (2024). *Sociale contacten*. Geraadpleegd op 15 maart 2025, van: <https://www.vlaanderen.be/statistiek-vlaanderen/sociale-samenhang/sociale-contacten>.
- Stein, C. H., & Faigin, D. A. (2015). Community-based arts initiatives: exploring the science of the arts. *American Journal of Community Psychology*, 55, 70-73.

- Stephens, T. M. (1978). *Social skills in the classroom*. Cedars Press.
- Tarrant, M., North, A. C., and Hargreaves, D. J. (2002). Youth identity and music. In R. A. R. MacDonald, D. J. Hargreaves, & D. Miell (Eds.), *Musical Identities* (pp. 134-150). Oxford University Press.
- Taylor, K. V. (2020). Building school community through cross-grade collaborations in art. *International Journal of Education Through Art*, 16(3), 351-372.
- Teater, B., & Baldwin, M. (2014). Singing for successful ageing: The perceived benefits of participating in the golden oldies community-arts programme. *British Journal of Social Work*, 44(1), 81-99.
- Tett, L., Anderson, K., McNeill, F., Overy, K., & Sparks, R. (2012). Learning, rehabilitation and the arts in prisons: a Scottish case study. *Studies in the Education of Adults*, 44(2), 171-185.
- Theodotou, E. (2017). Supporting Personal and Social Development Through Child-led Arts Projects in the Early Years Settings. *Early Child Development and Care*, 1889-1900.
- Theodotou, E. (2019). Supporting personal and social development through child-led art projects in the early years settings. *Early Child Development and Care*, 189(11), 1889-1900.
- Theodotou, E. (2020). An empirical study comparing different art forms to develop social and personal skills in early years education. *Education 3-13*, 48(4), 471-482.
- Todd, C., Camic, P. M., Lockyer, B., Thomson, L. J., & Chatterjee, H. J. (2017). Museum-based programs for socially isolated older adults: Understanding what works. *Health & Place*, 48, 47-55.
- Trumbull, N. S. (2014). Culture-led development and conflict over urban space: reimag(in)ing St Petersburg, Russia. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 96(1), 1-22.
- Turok, I. (1992). Property-led urban regeneration: panacea or placebo?. *Environment and Planning A*, 24(3), 361-379.
- United Nations. (2017). *Mental Health and Human Rights*. United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/861008>.
- van de Vall, R. (2008). *At the edges of vision. A phenomenological aesthetics of contemporary spectatorship*. Ashgate Publishing Limited.
- van den Hoogen, Q. L. (2010). *Performing arts and the city: Dutch municipal cultural policy in the brave new world of evidence-based policy*. [Thesis fully internal (DIV), Rijksuniversiteit Groningen]. s.n.
- van der Hoeven, A. & Hitters, E. (2019). The social and cultural values of live music: Sustaining urban live music ecologies. *Cities*, 90, 263-271.
- Van der Meulen, E., & Omstead, J. (2021). The limits of rehabilitation and recidivism reduction: Rethinking the evaluation of arts programming in prisons. *The Prison Journal*, 101(1), 102-122.
- van der Vaart, G., van Hoven, B., & Huigen, P. P. (2018). The value of participatory community arts for community resilience. In E.-M. Trell, B. Restemeyer, M. Bakema, & B. van Hoven (Eds.), *Governing for Resilience in Vulnerable Places* (pp. 186-204). Routledge.
- van der Vaart, G., van Hoven, B., & Huigen, P. P. (2019). 'It is not only an artist village, it is much more than that'. The binding and dividing effects of the arts on a community. *Community Development Journal*, 54(3), 446-462.
- van Maanen, H. (2009). *How to study art worlds, on the societal functioning of aesthetic values*. Amsterdam University Press.

- van Weeghel, J., van Zelst, C., Boertien, D., & Hasson-Ohayon, I. (2019). Conceptualizations, assessments, and implications of personal recovery in mental illness: A scoping review of systematic reviews and meta-analyses. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 42, 169-181.
- Verhoeven, J., Spruyt, M. & Siongers, J. (2024). *Waarde van cultuur: De economische waarde van cultuur*. Kenniscentrum Cultuuronderzoek.
- Vicario, L., & Martínez Monje, P. M. (2003). Another 'Guggenheim effect'? The generation of a potentially gentrifiable neighbourhood in Bilbao. *Urban studies*, 40(12), 2383-2400.
- Viola, E., Fedi, A., Bosco, A. C., & De Piccoli, N. (2023). Community development via performing art: considering a community theatre intervention. *Community Development Journal*, 59(3), 553-571.
- Von Rosseberg-Gempton, I., Dickinson, J., & Poole, G. (1998). Creative dance: Potentiality for enhancing social functioning in frail seniors and young children. *Arts in Psychotherapy*, 26, 313-327.
- Wang, S. Y. (2012). From a living city to a World Heritage City: authorised heritage conservation and development and its impact on the local community. *International Development Planning Review*, 34(1), 1-17.
- Westerling, M., & Karvinen-Niinikoski, S. (2010). Theatre enriching social work with immigrants - the case of a Finnish multicultural theater group. *European Journal of Social Work*, 13(2), 261-270.
- White, T. R., & Hede, A. (2008). Using narrative inquiry to explore the impact of art on individuals. *The Journal of Arts Management, Law and Society*, 38(1), 19-36.
- Wilders, M. L. (2012). Theaterbeleving in het belevenistheater. De architectuur van het theatergebouw als context voor de theaterervaring. [Thesis, fully external, RUG Rijksuniversiteit Groningen]. Rijksuniversiteit Groningen.
- Wilks, L. (2011). Bridging and bonding: social capital at music festivals. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 3(3), 281-297.
- Willems-Braun, B. (1994). Situating cultural politics: Fringe festivals and the production of spaces of intersubjectivity. *Environment and Planning D: Society and Space*, 12(1), 75-104.
- Williams, D. (1997). How the Arts Measure Up - Australian research into social impact [Working Paper]. Comedia.
- Williams, K. E., Barrett, M. S., Welch, G. F., Abad, V. & Broughton, M. (2015). Associations between early shared music activities in the home and later child outcomes: Findings from the Longitudinal Study of Australian Children. *Early Childhood Research Quarterly*, 31, 113-124.
- Wilson, C., Secker, J., Kent, L., & Keay, J. (2017). Promoting mental wellbeing and social inclusion through art: Six month follow-up results from Open Arts Essex. *International Journal of Mental Health Promotion*, 19(5), 268-277.
- Wiseman-Hakes, C., Stewart, M. L., Wassertnan, R., & Schuller, R. (1998). Peer group training of pragmatic skills in adolescents with acquired brain injury. *The Journal of head trauma rehabilitation*, 13(6), 23-38.
- Wright, S. (2007). Graphic-narrative play: Young children's authoring through drawing and telling. *International Journal of Education & the Arts*, 8(8), 1-28.
- Woolcock, M. (2001). Microenterprise and Social Capital: A Framework for Theory, Research, and Policy. *The Journal of Socio-Economics*, 30, 193-198.

World Health Organization. (2007). *Global age-friendly cities: A guide*. Geraadpleegd op 30 januari 2025, van: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241547307>.

Yakubovich, V. (2005). Weak ties, information, and influence. How workers find jobs in a local Russian labor market. *American Sociological Review*, 70, 408-421.

Yang, K. (2007). Individual social capital and its measurement in social surveys. *Survey Research Methods*, 1(1), 19-27.

Zazulak, J., Halgren, C., Tan, M., & Grierson, L. E. (2015). The impact of an arts-based programme on the affective and cognitive components of empathic development. *Medical humanities*, 41(1), 69-74.

Zebracki, M. M. (2012). *Public artopia: Art in public space in question*. Pallas Publications.